

Foruden nærværende bog indgår følgende tidligere udgivelser i Thomas Højrup's doktordisputats (forsvaret ved Københavns Universitet 1995):

The Concept of Life-Mode - A Form-Specifying Mode of Analysis, Applied to Contemporary Western Europe
(udg. i Ethnologia Scandinavica 1983)

Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering
(Kbh. 1989)

Lønkapital under folkestyre. ØD-planernes strukturfejl og deres ophævelse
(Kbh. 1989)

De to sidstnævnte distribueres af Museum Tusulanums Forlag

STATS- OG LIVSFORMER I

Thomas Højrup

**OMKRING
LIVSFORMSANALYSENS
UDVIKLING**

MUSEUM TUSCULANUMS FORLAG
KØBENHAVNS UNIVERSITET 1996

© Thomas Højrup 1995, 1996 (2. oplag)

Omslag: Thora Fisker

Rentegninger af forfatterens illustrationer: Anja Petersen

Sats og forlagsredaktion: Ole Klitgaard

Bogen er sat med Baskerville 10,5/13

Trykt hos Special-Trykkeriet Viborg

ISBN 87-7289-337-0

ISSN 1395-3672

English Summary er oversat af Steven Sampson

Bogen er sammen med afhandlingerne:

Det glemte folk (1989),

The Concept of Life-Mode - A Form-Specifying Mode of Analysis, Applied to

Contemporary Western Europe (1983),

Lønkapital under folkestyre (1989)

forsvaret for den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet,

Det humanistiske Fakultet, 9. juni 1995.

Museum Tusulanums Forlag

Njalsgade 92

DK-2300 København S.

Indhold

Forord	7
Indledning	13

I. BEGREBSUDVIKLING

Struktur og proces	28
Videnskabsproces	31
Specifikationsforløb	43
Regional bundethed	45
Samfund og stat	47
En cirkulær diskurs	51
Den aristoteliske problematik	56
Livsformsanalyse	59
Teleologi og kausalitet	65
Praksisbegrebet	69
Fornuftens list, arbejde, produktion og liv	74
Subjekt og objekt	78

II. TRANSFORMATIONSANALYSE

Ekstensionale klasser versus intensionale klasser	85
Kulturel kontrast og etnocentrisk blindhed	90
Specificerende transformationsanalyse	92
Transformationsanalyse og strategisk praksis	95
Begrebsudvikling	102
Begrebernes selvbestemmelse	103
Husmor- og baglandslivsformer	104
Den enkle vareproduktionsmåde og dagsværksbegrebet	106
Kapitalist-, investor- og karriere-livsformer	114
Lønarbejderlivsform	117
Det sociale subjekt er både teleologisk og selvbevidst	124
Statssubjekt eller samfundsformation	127

III. FISSIONSTEORI

En etnologi som kulturhistorisk åndsvidenskab	130
Den indre relation imellem anerkendelseskamp og interpellation	134
Etnocentrismen forudsætter defensivens overlegenhed . . .	140
Statssystemer, forsvarsformer og samfundsformationens niveauer	146
Den befæstede stats aristoteliske problematik	153
Forsvarsformer og statsformer	156
Martiale stater og mercuriale stater	159
Statsformernes fjerde specificationsstrin a: Martiale former	162
<i>Ekskurs:</i> Er den fragmenterede suverænitet terminal i et artikuleret statssystem?	173
Statsformernes fjerde specificationsstrin b: Mercuriale former	177
Aristoteles og fornuftens list	190
Fusion og fission	194
Survival of the superior defence	197
Sidste perspektiv	199
English Summary	203
Nøglebegreber	219
Noter	223
Litteratur	231

Forord

Det er godt ti år siden, at min bog *Det glemte Folk* (Højrup 1983a) udkom første gang på dansk. Den præsenterer en livsformsanalyse, som dengang var ny og fremmedartet i forhold til de almindeligt anvendte analysemåder i humanistisk forskning. Jeg vil mene, at *Det glemte Folk* stadig repræsenterer noget nyt og fremmedartet. Det skyldes ikke, at livsformerne ikke har inspireret til videre forskning inden for en række forskellige fagområder i Skandinavien, men det hænger sammen med, at livsformsanalysen bygger videre på en videnskabelig tradition, som allerede for en eller to generationer siden blev fuldstændig overskygget af dette århundredes fremherskende erkendelsesteori. Jeg tænker på *dialektikken*, som i forrige århundrede – indtil ny-kantianismen fra omkring 1870 blev fremherskende i Tyskland og Frankrig – var et fundamentalt videnskabsteoretisk alternativ til den moderne erkendelsesteoris rationalisme, empirisme og realisme. Omkring 1930 blev forskningen i Tyskland (Frankfurter-skolen) og Frankrig (Kojève) igen inspireret af dialektikken. Franske videnskabsteoretikere som Gaston Bachelard, Georges Canguilhem og Louis Althusser gav den dialektiske videnskabsteori ny betydning og videregav den til nye generationer af humanistiske forskere efter anden verdenskrig.

I København kom fysikeren Anders Boserup til at spille en afgørende rolle for dialektikkens genintroduktion gennem blandt andre Bachelard, Hyppolite og Althusser. I disse videnskabsteoretikers værker fandt han en sjælden beskrivelse af de træk, der giver videnskaberne deres særlige evne til at tage ved lære af deres erfaringer, kumulere teoretisk indsigt og overskride hidtidige landvindinger. En analysemåde som Boserup selv havde oplevet i forbindelse med Niels Bohrs måde at håndtere teoretiske begreber på. Samtidig med Bohr arbejdede den danske sprogforsker Louis Hjelmslev med at ombygge lingvistikens analysemåder, hvilket pegede i samme retning (Hjelmslev 1943), og deres arbejde var ikke uden betydning for de franske videnskabsteoretikers strukturdialektik. København var således ikke ukendt med den videnskabsopfattelse, som den franske strukturdialektik opdyrkede.

Alligevel stod Anders Boserup, som ikke så få dialektikere før ham, temmelig alene med sin dybe indsigt i metamatematik og teoretisk fysik kombineret med indgående studier af Aristoteles', Leibniz' og Hegels logik samt af Bachelards og Althussers dialektiske videnskabsteori.¹ Efter sin ansættelse på Københavns universitet i 1970 tog Anders Boserup sammen med filosofen Helmuth Hansen initiativ til et videnskabsteoretisk seminar, hvis tema fra starten var den strukturelle dialektik. Denne videnskabsteori blev konfronteret med logisk empirisme og hermeneutisk epistemologi, anvendt på naturvidenskabelig og humanistisk teoriudvikling og søgtes stadig videreudviklet gennem negation af ethvert teorem, som ikke viste sig holdbart ved nærmere gennemlysning. Dette seminar fortsatte efter Helmuth Hansens og senere Anders Boserups død, og er idag et virksomt forum for forskere, der arbejder med begrebsudvikling og teoretisk forskning. Når der skrives »vi« i det følgende, henviser jeg til dette forskningsmiljø.

Det var Anders Boserups store fortjeneste at introducere kendskabet til naturvidenskabelige analysemetoder i humanistiske forskningsmiljøer udenom positivismens og hermeneutikkens misforståelser af den teoretiske forskning inden for især fysikken. Derved fik vi, der startede som studerende på det tværvideenskabelige seminar, adgang til en forståelse af den type af teoretisk arbejdsproces, som de franske videnskabsteoretikere i vid udstrækning byggede deres beskrivelser af videnskabernes essentielle strukturtræk på. Og derved fik denne videnskabsteori en dyb betydning for vort eget arbejde, som gjorde det muligt for os at *bruge* strukturdialektikken til i praksis at tage livtag med nogle af de opgaver, der lå for i vore forskellige fag.

For etnologernes vedkommende gav dette forskningsmiljø mulighed for at gå til kulturteoriernes grundlagsproblemer på en anden måde, end vi ellers ville have gjort. Jeg var selv så heldig at blive ansat på Statens Byggeforskningsinstitut i Danmark på Johannes Møllgaards og Niels Boje Groths forskningsprojekt »*Regionplanlægning og levevilkår*«. Projektet var et forsøg på i praksis at beskrive de forskellige principper i befolkningens levevis, som kunne tænkes at have betydning for folks stillingtagen til og behov for særlige løsninger i den fysiske planlægning (Groth & Møllgaard 1979). De problemstillinger, jeg var med til at bearbejde og finde løsninger på i dette forskningsprojekt, kunne jeg få drøftet i det videnskabsteoretiske forskningsseminar, og de ideer, som drøftelserne her frembragte,

kunne jeg prøve af i det empiriske forskningsarbejde. Resultaterne heraf kunne så prøves af i det teoretiske forskningsmiljø, og så fremdeles. I dette samspil mellem Møllgaards og Groths forskningsprojekt på den ene side og det videnskabsteoretiske forskningsseminar på den anden støbtes den strukturelle livsformsanalyse, som ligger til grund for *Det glemte Folk*.

I de følgende år arbejdede vi videre med en række af de grundlagsproblemer, som livsformsanalysen blotlagde, og som krævedes afklaret, hvis denne analysemetode skulle udvikles videre. I dette arbejde introducerede Anders Boserup os til Hegels *Wissenschaft der Logik* og *Phänomenologie des Geistes* (Hegel 1981 og 1983), hvor han fremdrog det klassiske praksisbegreb og det klassiske selvbevidsthedsbegreb, som vi i de kommende år udforskede indgående for at hente inspiration til livsformsbegrebets og produktionsmådebegrebets videre udvikling. Praksisbegrebet viste sig at kunne betragtes som en form for *moder-begreb* for livsformsbegrebet på den ene side og produktionsmådebegrebet på den anden, således at det blev muligt at udarbejde de indre logiske relationer imellem de to begreber. Hele dette arbejde gav livsforms- og samfundsformationsanalysen en kohærens og gennemsigtighed, som det ikke havde været muligt at nå frem til uden års arbejde med Hegels begrebslogik. Anders Boserups sans for den hegelianske videnskabs klare logik, hans evne til at læse den ud, selv når dialektikken er smuk, men sort som natten, har gjort det muligt at drage stor gavn af Hegels arbejder, og muligt idag fortsat at videreudvikle arbejdet med de hegeliske værker.

I mere end ti år arbejdede Anders Boserup og jeg intenst med at revidere livsformsanalysen og samfundsformationsbegrebet med henblik på at udvikle et overordnet specifikationsforløb, hvori de forskellige del-teorier kunne få hver deres plads, funktion og indhold. Dette arbejde førte os til den erkendelse, at hele den historiske materialisme bar umiskendeligt præg af at mangle et ideologibærende subjekt-begreb. I løbet af firserne fandt vi ud af, at dette måtte kunne løses ved hjælp af *Phänomenologie des Geistes'* selvbevidsthedsbegreb, men at dette begreb samtidig var helt utilstrækkeligt funderet og udviklet fra Hegels side til at kunne anvendes umiddelbart. Først da det gik op for os, at nøglen til at udvikle og indarbejde det selvbevidste subjekt i den historiske materialisme lå i Clausewitz's krigsteori (Clausewitz 1986), kom der påny skred i arbejdet, og dette viste sig nu at rive langt mere af den klassiske teoribygning med sig, end vi

tidligere havde drømt om. »Det store slot«, som vi havde tegnet på og skrevet dispositioner til gennem flere år måtte revideres fuldstændigt og en helt ny måde at anskue samfundsformationsbegrebet på tog over en årrække form, nat efter nat.

Nærværende skrift præsenterer dette arbejde gennem de sidste ti år. Det er holdt i en koncis sprogbrug med så få svinkeærinder og empiriske fordybelser som overhovedet muligt for at kunne give en første oversigt over det store emnefelt, begrebsudviklingen drejer sig om. Det er med andre ord en ren teoretisk afhandling, der har til formål at skitsere den begrebslogiske problematik, de måder at løse denne på, vi har arbejdet med, og nogle af de mere væsentlige resultater, der kan komme ud af denne indsats, hvis det i de kommende år bliver muligt at udarbejde de nye begrebsstrukturer med den grundighed og i det samspil med den empiriske forskning, som er påkrævet, for at bestræbelserne skal lykkes.

Teksten præsenterer de teoretiske og de videnskabsteoretiske problemstillinger, som er kommet til syne under arbejdet med den strukturelle livsformsanalyse siden *Det glemte Folk*, og er især en præsentation for den teoretisk interesserede analytiker, dvs. en tekst der ikke viger udenom emnets grundlagsproblemer og begrebslogik. Mens bøgerne *Det glemte Folk* (Højrup 1989c) og *Lønpapir under Folkestyre* (Højrup 1989b) er holdt forholdsvis fri for eksplicit behandling af de begrebslogiske problemstillinger, så er netop disse taget under behandling i nærværende tekst.

Teksten falder i tre dele. Første del behandler livsformsanalysen som et kulturteoretisk alternativ til de kausale forklaringsformer, der fortsat er fremherskende indenfor etnologisk og sociologisk forskning. Anden del behandler bestræbelserne på at korrigere livsformsbegreberne med henblik på at videreudvikle teorien som en specificerende transformationsanalyse. Endelig blotlægger det den tvivl, der opstod, da det gik op for os, at vi ikke havde grundforudsætningerne i orden til at kunne beskæftige os med etnocentrisme og kulturelle ideologier, så længe det selvbevidste subjekt glimrede ved sit fravær i teorien. Tredie del beskriver den alternative måde at indarbejde det selvbevidste subjekt i teorien på, som vi har arbejdet med i en årrække, og som har taget form af en almen, kulturhistorisk statsteori og udviklingslære.

Jeg vil gerne benytte lejligheden til at sige tak til de mange deltagere i forskningsseminarerne på Europæisk Etnologi, Institut for Arkæologi og Etnologi samt ikke mindst i det legendariske Torsdagsseminar for strukturel dialektik på Københavns Universitet for inspirerende samarbejde. En speciel tak til Ole Bernild og Johannes Møllgaard, som jeg har udviklet tanker sammen med i snart tyve år, og som har været uvurderlige inspiratorer og kritikere under udarbejdelsen af nærværende bog.

Jeg vil også takke forskergruppen bag projektet Sundhed, Menneske og Kultur under Statens Humanistiske Forskningsråd for de gunstige arbejdsbetingelser og det forskningsmiljø, jeg har nydt godt af i fire år. Professor Bjarne Stoklund skal have tak for at give det skub, der skulle til for at udarbejde en disputats. Endelig en tak til Statens Humanistiske Forskningsråd for den økonomiske støtte til bogens udgivelse, uden hvilken denne ikke havde været mulig.

Vandkunsten 21. februar 1995.

Thomas Højrup

Indledning

Denne bog er tænkt som indledning til en serie, der vil fremlægge det fortløbende arbejde indenfor den strukturelle livsforms- og statsformsanalyse. Bogen præsenterer således en række teser, som vil blive uddybet og underkastet kritiske analyser i de følgende bøger med henblik på at videreudvikle den kulturhistoriske stats- og livsformsanalyses teoretiske begrebskonstruktioner. Dette udviklingsarbejde vil bygge på de erfaringer, der indhøstes under arbejdet med at udspecificere begreberne og med at anvende dem i empirisk forskning. Tanken er at præsentere en fortløbende videnskabelig proces, der søger at åbne tanken for nye måder at anskue kultur og samfund på. Det er en proces, der skrider frem gennem negation og konstruktion. Det er en arbejdsproces, der styrer via bakspejlet. Det vil sige, at den søger at drage nytte af de erfaringer, videnskabshistorien kaster af sig ved at bruge disse erfaringer til at gribe uløste teoretiske problemstillinger an på nye måder.

Denne proces er, som andre historiske processer, betinget af sin egen forhistorie i den forstand, at teoriens aktuelle udformning er et produkt af dens historiske udvikling og nuværende anvendelse. En aktiv brug af de historiske erfaringer fra denne udvikling til stadig at tage ved lære og forny teorien afhænger på den ene side af den aktuelle forståelse af teorihistorien. På den anden side afhænger måden at forstå teorihistorien på - dvs. det aktuelle blik for de afgørende fejltagelser, brud og nye landvindinger ned gennem teorihistorien - af de begreber og den horisont som teoriens aktuelle udformning stiller til rådighed. Vellykket videnskab kan betragtes som en form for sand uendelig, selvoverskridende bevægelse indenfor denne dialektik: Teoriens aktuelle problematik udruster os med de redskaber, vi har til at begribe teorihistorien, og vores måde at begribe teorihistorien på angiver de teoretiske muligheder, vi har, for selvrefleksivt at begribe og omforme den aktuelle, teoretiske problematik.

Denne dialektik gør sig ikke bare gældende indenfor naturvidenskaberne, den gælder også de kulturhistoriske videnskaber. Idag er det blevet en banalitet, at vore samfund og livsformer er historiske produkter. Det er også alment anerkendt, at vores opfattelse af

historien er betinget af vores egen nutid. Vi skaber os den forhistorie, som nutidens begreber og problemstillinger giver os behov og mulighedsbetingelser for. Den begrebne kulturhistorie er et kulturhistorisk nutidsprodukt. Også kulturhistoriens teorihistorie er derfor af kulturhistorisk art. Givet disse betingelser er der imidlertid forskellige måder at gribe teoretisk udviklingsarbejde an på. Spørgsmålet om, hvad der skal til for at åbne tanken og ombygge det teoretiske begrebsapparat, så det formår at bygge ovenpå de hidtidige landvindinger for at overskride disse, vil blive et gennemgående tema.

De kulturhistoriske videnskaber er ydermere karakteristiske ved at være betinget af det, man kunne kalde en kultur-relationel dialektik: Det er en anerkendt grundantagelse, at vore begreber og værdier er et produkt af kulturelle livsformer. Etnologisk kulturanalyse beskæftiger sig derfor med at udforske de mulige livsformer. På den anden side implicerer den selv samme tankegang, at vore begreber bestemmer, hvad det er for livsformer, vi kan begribe. Etnocentrismen og *den evige bestræbelse på at overskride etnocentrismen* er derfor et grundlæggende træk ved kulturvidenskaberne. Kun det stadige og selvrefleksive arbejde med at bryde med de etnocentrismen, der gør det vanskeligt for os at åbne den teoretiske tanke, kan holde en videnskabsproces igang, der skaber muligheder for at begribe andre livsformer og begribe relationerne imellem forskellige livsformer.

Endelig står disse videnskabsteoretiske overvejelser heller ikke selv udenfor teorihistorien, men er selv en del af videnskabsteoriens kulturhistorie. De metateoretiske måder at begribe teorihistorien på, der bringes i anvendelse her, er således betinget af den selvsamme teorihistorie. Videnskabsteoretisk står vi på skuldrene af den klassiske struktur-dialektik og dens seneste udformninger i forskningsmiljøerne omkring f.eks. Gaston Bachelard, Niels Bohr, Louis Hjelmslev, Louis Althusser og Michel Foucault.

*

Man kan sige, at den klassiske, politiske historieforskning har statsmagternes historie som genstand, mens den øvrige samfunds- og kulturforskning gerne beskæftiger sig med samfundsudviklingen nede i de enkelte stater eller med samfunds- og kulturfænomener, der

betragtes som relativt uafhængige af staterne. Forestillingen om, at den økonomiske udvikling er så relativt autonom, at den kan betragtes som en uafhængig variabel, er et eksempel herpå. I en række årtier har imidlertid også mange historikere, inspireret af blandt andre Ferdinand Braudel, været optaget af at studere hverdagslivets seje strukturer, mens politikens betydning som en hurtigt samfundsforandrende faktor er blevet tillagt mindre betydning. I halvfemserne synes interessen blandt mange historikere og andre samfundsforskere at svinge tilbage i retning af nye former for politisk historie, der igen betragter hverdagslivets strukturer som mere foranderlige, mere afhængige og mere manipulerbare, mens det politiske igen tillægges større selvstændig betydning for de historiske forandringer.

Samtidig har toneangivende etnologer så som Eric Wolf og Jonathan Friedman, verdenshistorikere så som Immanuel Wallerstein og William McNeill, makrosociologer og historikere som Charles Tilly, Andre Gunder Frank, Barry K. Gills og Michael Mann samt politiske økonomer som David Wilkinson og Samir Amin vendt sig fra studiet af enkeltstående samfund til studiet af »verdenssystemer« sammensat af flere produktionsmåder eller »statssystemer« sammensat af mange stater - alle præget af interessen for globale økonomiske flows, center/periferi- og magtrelationer. Mens dele af forskningen indenfor international politik sætter fokus på endogene udviklinger i de enkelte samfund, så negerer flere sociologer og etnologer nu deres hidtidige måder at anskue samfund på for istedet at integrere og opdyrke perspektiver fra geopolitikens klassiske emneområder. På kryds og tværs af forskellige fagområder er den aktuelle teoriudvikling således præget af forskellige forskningsmiljøers bestræbelser på at overskride deres egne hidtidige teoretiske perspektiver og begreber.

Alligevel er der grundtræk i vor tids kultur- og samfundsteori, der er forbavsende konstante, og som lider af mangel på udfordringer fra nye måder at problematisere dem på, der kunne bringe os ud over nogle af den kulturhistoriske tænknings vedvarende gæder og blokeringer. Denne bog vil introducere til den strukturelle livsformsanalyses forsøg på at lokalisere tre sådanne træk, der hænger sammen med hinanden og som vi arbejder med at gribe an på nye måder.

Det første træk er den ovenfor omtalte centrisme, der forhindrer folk med forskellig praksis eller kultur i at begribe hinandens problematik og begrebsverden. Centrisme findes både som *livsformscentrisme*

imellem forskellige befolkningsklasser i et samfund, som *etnocentrisme* imellem forskellige nationer og som *teoretisk centrisme* imellem forskellige teoretiske retninger indenfor forskning og erkendelsesteori.

Det andet træk ligger i den indforståede måde, hvorpå vi går ud fra, at verden består af adskilte samfund, og derfor undlader at udfordre vore teorier ved at problematisere hvilke logiske betingelser, en verden af den art egentlig forudsætter. Kultur- og samfundsforskere – også de geopolitisk orienterede makrohistorikere, der primært interesserer sig for relationer imellem staterne (McKinder og Mahan eller William R. Thompson, James N. Rosenau og Paul Kennedy) – stiller aldrig det fundamentale spørgsmål om, hvorfor Globus er splittet op i partikulære stater, der afgrænser sig i forhold til hinanden – eller rettere: hvilke teoretiske begrebsstrukturer der skulle til for udtømmende at kunne forklare og beskrive en verden af den art. Istedet forudsætter vi, at *staterne eksisterer*, tager dem for givne og tænker os dernæst til »relationer« imellem sådanne samfund eller stater. Det betyder, at »verdenssystem-teorierne« bliver til på grundlag af begreber om samfund, hvis eksistens vi allerede har taget for givet. Charles Tilly formulerer det på denne måde: »States form a system to the extent that they interact with each other regularly, and to the degree that their interaction affects the behavior of each state.« (Tilly 1993, p.162) Denne fremgangsmåde medfører, at systemets grundlæggende træk er et resultat af definitionen på de ting – produktionsmåder, stater, civilisationer, »capitalists and (potential) rulers« etc. – på hvis *fusion* det er baseret.

Det tredje træk ligger i det forhold, at vi som forskere er mere tilbøjelige til at drøfte, om de anvendte begreber stemmer overens med de empiriske *observationer*, de tænkes at repræsentere, end af at drøfte, hvordan den løbende brug og korrektion af de anvendte begreber lader sig organisere, så man får en frugtbar, kumulativ videnskabelig *teoriudvikling* ud af det. Det betyder, at vi med »empirisk erfaringsmateriale« har vænnet os til at tænke på observationsprotokoller, kilder og andre sanseindtryk, istedet for at tænke på *empeiria* forstået som de erfaringer forskningen gør med anvendelsen af sine begreber under arbejdet med at omstrukturere den herskende viden og kortlægge et emnes nødvendige sammenhænge. Derved overlades det til den moderne erkendelsesteori at finde ud af, hvorledes forskning skal udøves, og istedet for at tage ved lære af erfaringerne fra videnskabernes teorihistorie oplæres forskerne i at bruge bestemte,

erkendelsesteoretisk foreskrevne *metoder* til at indsamle og bearbejde data.

I det følgende vil jeg kort skitsere de måder, hvorpå de tre ovennævnte problemstillinger gribes an og gives nye løsningsforsøg i denne bog.

Kulturteoretisk problematik

Kulturanalytisk set er formålet med det teoretiske udviklingsarbejde at forsøge at løse nogle af de centrale strukturproblemer, som præger klassisk kulturteori, og som er til international debat indenfor kulturvidenskabernes. Det er først og fremmest spørgsmålet om, hvorledes kulturel forandring og kulturelle kontraster i et samfund kan forklares indenfor samme teoretiske ramme.

Livsformsanalysen forsøger at give nye svar på disse strukturproblemer ved at gå bort fra at basere kulturbegrebet på normer og værdier. Istedet anskuer den de kulturelle forskelle udfra den synsvinkel, at et samfund rummer forskellige, kulturelle livsformer, der udgør hver sin særegne eksistensmåde og begrebsverden. En livsform er derfor ikke en variant af samfundets fælles normer og værdier, men tværtimod en selvstændig og selvopretholdende praksis, som indebærer sin egen semantik og sit eget begrebssystem.

Udviklingen af livsformsanalysen udspringer konkret af arbejdet med at løse det problem, at forskellige kulturelle *værdier* af logiske grunde vil *udlignes*, når de bringes sammen i en interaktion, hvilket indebærer, at værdibegrebet ikke er velegnet til at forklare, hvorfor vigtige kulturelle forskelle *opretholdes* trods intensiv interaktion imellem de forskellige grupper.

Livsformsanalysen går nye veje ved at tage sit udgangspunkt i det almene træk ved begrebssystemer, at ethvert begrebssystems problematik og struktur er bestemmende for, både hvad det er, man *kan* forstå og forestille sig, og hvad det er, man er *udelukket* fra at kunne forstå eller forestille sig. Det vil sige, at logikken ligger i den strukturelle *problematik*, hvormed man i praksis anskuer sin omverden: Når vi er uenige om, hvordan verden ser ud, er det fordi, vi i vores praksis

arbejder med forskellige begrebssystemer, der er blinde overfor hinandens synsmåder.

Anskuet udfra dette perspektiv rummer hverdagslivet et *paradoks*: Samfundet består af flere former for levedygtig praksis, der er fundamentalt *forskellige*, fordi de har hver sin problematik. Samtidig er vores bevidsthed kendetegnet af en udtalt *blindhed* over for de selvsamme kontraster. Selvom vi taler det samme sprog, så *bruger* vi det til at tænke og udtrykke principielt forskellige begrebsverdener. Det enkelte ord bruges med vidt forskellige kulturelle betydninger.

Arbejdet med dette paradoks skabte livsformsbegrebet. Livsformernes *centrisme* forklarer den sammenhæng imellem *kontrasterne* og *blindheden*, der blev grundlæggende for teoriens problematik. Livsformscentrismen skyldes, at selvreproducerende, ideologibærende livsformer i sig selv er ude af stand til at forestille sig og forstå hinandens problematik og begrebsverden. *Kulturel kontrast* og *etnocentrisk blindhed* *forudsætter gensidigt hinanden*.

Livsformsbegrebets løsning på kulturbegrebets paradoks fordrer en uvant måde at tænke på. Dette har givet anledning til en omfattende debat, siden vi for knap ti år siden introducerede de første elementer til teorien. Disse elementer byggede videre på den strukturelle historiske materialismes produktionsmådebegreber og samfundsformationsanalyse. Mange forsøg var blevet gjort i 1970'ernes europæiske forskningsmiljøer på at udvikle en historiematerialistisk kulturanalyse, uden at det rigtig lod sig gøre at skabe en analysemåde og nye begreber, der adskilte sig væsentligt fra traditionel etnologisk funktionalisme eller handlingssociologi. Det, der bragte arbejdet ud over disse forhindringer, var en kombination af 1) videnskabsteoretiske bestræbelser på at omarbejde klassebegrebet fra et klassifikatorisk begreb til et intensionalt terminalbegreb – dvs. et begreb hvis indhold hidrører fra dets rolle som endepunkt for specifikke teoretiske relationer, her produktionsmåderne, og 2) indgående etnologisk feltarbejde, der indbefatter deltagerobservation blandt forskellige befolkningsgrupper, hvis ideologier og hverdagsliv klassebegrebet burde være et hensigtsmæssigt analyseredskab til at begribe og forstå.

Dette udviklingsarbejde transformerede den klassifikatoriske klasseanalyse til en dialektisk livsformsanalyse, dvs. en analyse der i stedet for at klassificere empiriske fællestræk udvikler teoretiske begrebsrela-

tioner og disses endepunkter eller intensionale »terminal-begreber«. Denne livsformsanalyse har nu gjort det muligt at udnytte produktionsmådebegrebet – forstået som en struktur af sociale relationer – til at udlæse de forskellige, klassespecifikke og ideologibærende former for praksis, som enhver specifik produktionsmådes relationer forbinder. Livsformerne udvikles således som produktionsmådernes intensionale »terminaler«. Til hver produktionsmåde udvikler livsformsanalysen således et kompleks af indbyrdes forskellige livsformer, der indebærer hver deres begrebsverden og hverdagspraksis. Selvom disse livsformer kontrasterer hinanden kulturelt, så udgør de tilsammen hinandens eksistensbetingelser i en selvreproducerende samfundsmæssig eksistensmåde.

Pointen med, at en produktionsmådes livsformer både udgør hinandens intensionallogiske forudsætninger og kontrasterer hinanden kulturelt, er, at den gensidige livsformscentrisme imellem forskellige befolkningsgrupper i et samfund kan begribes som en nødvendighed og på en mere konsekvent og kohærent måde end tidligere. På den ene side indebærer de samfundsmæssige relationer imellem livsformerne, at deres praksis kontrasterer hinanden kulturelt. På den anden side indebærer deres kulturelle centrisme, at livsformernes begrebsverdener i princippet er blinde overfor de selvsamme kontraster. Idet hver enkelt livsform indebærer sin egen begrebsverden, er befolkningsgrupper, som realiserer bestemte livsformer kun istand til at begribe deres eget liv såvel som andres ved hjælp af deres egen livsforms begrebsstruktur. Fra den enkelte livsform tolker man således andre livsformers praksis med sine egne livsformsspecifikke begreber, selvom disse på systematisk vis må fejltolke afgørende træk i de andre livsformers begrebsverdener. Der optræder derfor en principiel kulturel centrisme i de indbyrdes ideologiske relationer mellem forskellige livsformer. I sin yderste konsekvens er det ikke muligt indenfor en bestemt livsforms begrebsverden at begribe principielt andre livsformer.

Denne blindhed overfor livsformer, hvis grundlæggende hverdagsbegreber er principielt forskellige fra ens egen livsform, genfindes i såvel den funktionalistiske som den handlingssociologiske forskningstradition. I funktionalismen begribes samfundets sammenhængskraft eller solidaritet med begrebet *conscience collective* (E. Durkheim) eller »the pattern of shared rules, norms and beliefs« (Radcliffe-Brown), »the social system of status positions« (R. Linton), »systems of values«

(R. Firth), »the pattern of organizational ideas« (E. Leach), »rules and resources« (A. Giddens), etc. Forskellighederne indenfor samfundet begribes som sub-kulturer af den fælles samfundskultur. Det betyder, at *subkulturer* indenfor funktionalismen grundlæggende tænkes som varianter af en fælles kultur og ikke som selvbestemte kulturer. Handlingssociologien svarer på problemet ved at forestille sig, at forskellige sociale grupper tillægger goder, handlinger og institutioner forskellige *værdier* eller *værdinormer*, hvilket heller ikke forudsætter selvbestemte praksisformer.

Siden livsformsanalysens grundlæggelse først i 1980'erne har der i skandinaviske forskningsmiljøer været arbejdet intensivt med at udvikle nye livsformsbegreber og korrigere de første begreber på grundlag af indhøstede erfaringer med at anvende analysemåden i empirisk forskning. Denne bog beskriver det teoretiske arbejde med at videreudvikle analysemåden til en livsformsanalytisk kulturvidenskab. Tanken er med andre ord at præsentere en teoretisk proces, der udsprang af arbejdet med produktionsmådeanalyserne i 1970'erne, omformede grundlæggende begrebssammenhænge i denne teori samt lagde grunden til en ny form for kulturteori og en ny måde fortsat at videreudvikle dennes begrebsstrukturer på.

Statsteoretisk problematik

Samfundsanalytisk set åbner livsformsanalysen for en ny forståelse af, hvad det er, der konstituerer et samfund. En forståelse der bryder afgørende med den klassiske opfattelse af staten. Dette videnskabelige perspektivskift er endnu i sin vorden, men for knap ti år siden iværksatte vi et langsigtet arbejde med at skabe grundlaget for en helt ny måde at arbejde med statsteori på.

Kort fortalt udpeger ethvert livsformsbegreb sine egne økonomiske og politisk-juridiske forudsætninger i samfundet. Livsformerne lever med andre ord i en ramme, der er sat af *staten*. Statens politik er derfor en arena for de forskellige livsformers indbyrdes anerkendelseskamp. Den anden vej rundt kan den politiske centraldirigering betragtes som statens bestræbelser på indadtil at forøge, indrette og styre det ressourcegrundlag, der har betydning for dens forhold udadtil, fordi dens styrke i statssystemet er bestemt af, hvor godt dette lykkes. Dette peger ud mod nye problemstillinger, som f.eks. det perspektiv at

landene i et statssystem gennem historien indirekte tvinger hinanden til at fremme de samme - eller forskellige - nye, ressourcegivende livsformer i de enkelte samfund.

De fundamentale ombygninger af livsformernes politisk-juridiske mulighedsbetingelser har således deres forudsætninger i den stadige reorganisering af produktionsgrundlaget, staten må foretage for at bevare sin selvstændighed. For udadtil at kunne forsvare sin suverænitets som statssubjekt må staten indadtil anerkende et antal livsformer, fordi beskyttelsen af deres mulighedsbetingelser er forudsætningen for, at de kan udgøre statens ressourcegrundlag. På den anden side er staten derfor indenrigspolitisk selv splittet imellem forskellige livsformers indbyrdes modstridende krav til samfundets politisk-juridiske og økonomiske strukturer.

Den første betingelse for, at vi kan tale om en »stat«, er derfor, at vi har at gøre med et (stats)subjekt, der besidder en tilstrækkelig forsvarsevne til at kunne optræde som et anerkendt medlem af et statssystem. Uden suverænitets ingen stat. Forsvarsevnen er med andre ord statsbegrebets første bestemmelse. Statsbegrebets øvrige bestemmelser forudsætter denne og må begrebslogisk set være afledte heraf.

Denne tese åbner for et perspektiv og en forskning, der vender op og ned på den indgroede forestilling om, hvad samfundet og staten er. I stedet for at betragte staten som en sammenslutning af individer eller institutioner, der er baseret på varetagelsen af indre funktioner i det enkelte samfund, må staten dybest set betragtes som et suverænitets-hævdende og anerkendt medlem af et statssystem. I stedet for at anskue staten nedefra og indefra må den modsat anskues udefra og oppefra. Fra at hvile på en samfundsorganisme må dens begreb baseres på forsvarsevnen vis a vis andre stater. Fra at betragte staten som en *sammenslutning* af individer eller klasser, må statssystemet betragtes som en proces eller struktur, der *opsplitter* verden i individuelle stater. Statsteorien må fra at være en *fusionsteori* transformeres til en *fissionsteori*.

Udfra den tese, at *statens suverænitets forudsætter andre staters anerkendelse*, må opgaven være at kortlægge de forskellige principper, der kan lægges til grund for et indbyrdes anerkendelsesforhold imellem »samfund«. Vore foreløbige undersøgelser tyder på, at disse strategiske principper stiller lige så fundamentalt forskellige krav til sam-

fundenes indre organisering som de samfundstyper, vi kender i kulturhistorien, adskiller sig fra hinanden. Spørgsmålet er derfor, om der er en hidtil ukendt sammenhæng imellem etnologiens samfundstypologier (kulturer) og de mulige former for anerkendelsesrelationer imellem selvstændige stater. Kan man derfor vise, at de grundlæggende relationer *imellem* stater besidder en indre logisk sammenhæng med disse samfunds bærende livsformer, vil det være rigtigt at foretage en korrektion af statsteoriens grundlæggende begreber. Først og fremmest vil statens interne struktur primært skulle anskues som et resultat af de særlige midler og strategier, hvormed en given stat gennem historien har opretholdt sin suverænitet i statssystemet, og ikke primært som et resultat af interne faktorer. Det vil sige, at grundbegreber som »politik«, »økonomi« og »ideologi« konstitueres af funktionskravene fra statens nødvendige forsvarsform og ikke af klasseinteresser, menneskets stofskifte med naturen og menneskets besiddelse af sprog og ideer. Anerkendelsesrelationen synes at kunne forklare det, som siden Aristoteles har været en gåde, nemlig at samfund nødvendigvis optræder som individuelle enheder, der afgrænser sig fra hinanden.

Arbejdet med den nye statsteori fører vidt omkring i kulturhistorien, fordi studiet af horder, stammer, bystater og de tidlige imperier er af fundamental betydning for at begribe statens grundlæggende og almene træk. Studiet af kulturhistorien er en forudsætning for og et middel til at sikre teoriens almene grundbegreber den påkrævede generalitet. På de næste specificationsstrin vil det vise sig, om disse grundbegreber er et egnet udgangspunkt for at udvikle de forskellige statsformsbegreber, den kulturhistoriske forskning har brug for.

Denne bogs *tredje del* præsenterer dette arbejde med at skabe et videnskabeligt perspektivskifte, der erstatter de hidtidige grundbegreber med et helt nyt udgangspunkt for udarbejdelsen af etnologiens samfundstyper, statsforms- og livsformsbegreber.

Videnskabsteoretisk problematik

Videnskabsteoretisk set gribes udviklingen af livsforms- og statsformsteoriens begreber an på en principielt anden måde, end positivistisk og hermeneutisk orienteret forskning hidtil har gjort. Denne forsk-

ning ser det som sin hovedopgave at finde ud af, hvordan dens enkelte begreber kommer til at stemme overens med en bestemt empirisk »virkelighed«. Det er en nyttig bestræbelse på det enkelte område, men problemet er, at denne fremgangsmåde har svært ved at undgå en regional bundethed i begrebsdannelsen. Da begreberne er bundne til en partikulær empiri, er en helhedsdannende udvikling af forskningens begrebsinventar vanskelig af gennemføre. Følgen er, at resultaterne på de enkelte specialområder snarere atomiseres end integreres i en kritisk, tværgående og gensidig læreproces. Det er således ganske almindeligt, at f.eks. statsteori, kulturteori og krigsteori er helt adskilte verdener, der arbejder hver for sig uden at kunne tage ved lære af hinandens resultater.

Videnskabelig forskning kan imidlertid også gribes an på en helt anden måde, hvis man stiller sig det spørgsmål, *hvilke former for teoretisk udviklingsproces, det er, man gerne vil fremme,* - og ser det som sin hovedopgave at indrette en analysemetode og begrebsstruktur således, at de fremmer en løbende, *irreversibel videreudvikling* af forskningen selv.

Både naturvidenskabelige og humanistiske forskningsområder (som f.eks. fysikken og lingvistikken) har været direkte medvirkende i udarbejdelsen af de såkaldte »strukturelle videnskaber«, der videnskabsteoretisk set tager deres udgangspunkt i spørgsmål af netop denne art. Indenfor humanistisk forskning gælder det sprogforskeren Louis Hjelmslevs arbejde med at omorganisere den strukturelle lingvistikks begrebsapparat til en hierarkisk struktur. Det er en såkaldt »rod-struktur«, hvori de almene (grund)begreber udgør det øverste niveau eller grundstammen i teorien, hvorefter de trinvis mere specifikke begreber, der lader sig udlede eller udvikle fra dette *udgangspunkt*, følger på de næste niveauer og skaber strukturens stadig mere detaljerede forgreninger.

Pointen med denne strukturform er, at den skaber en midtpunktsamlende og helhedsdannende arbejdsproces. Det er med andre ord muligt at lokalisere de mangler og fejl i teorien, forskningen løbende støder på ved anvendelsen af sine begreber, og at finde ud af, hvor højt op i begrebshierarkiet det er nødvendigt at gå for at kunne korrigere begreberne tilstrækkeligt grundlæggende. Herefter er det igen muligt at udarbejde de ændringer i alle de underliggende begreber, som den pågældende korrektion medfører. Meningen med

denne opbygning af teorien er, at den kan gøre det muligt at bringe forskningen ind i en mere frugtbar *udviklingsproces*, fordi teorien formår at tage ved lære af de erfaringer, den empiriske forskning løbende gør med anvendelsen af sine begreber. Det er også muligt at foretage velbegrundede korrektioner af teoriens mest grundlæggende begreber, dvs. af det begrebskompleks der danner *teoretisk udgangspunkt* for udarbejdelsen af alle de mere detaljerede og specifikke begreber, når dette viser sig påkrævet.

Videnskabsteoretisk set er den strukturelle livsformsanalyse en bestræbelse af denne art. Den drejer sig om at skabe en hensigtsmæssig videnskabsproces inden for dette forskningsområde. Den går ud på at udvikle en *teoretisk* begrebsstruktur, der på den ene side kan indoptage og integrere de resultater, der produceres i de specialiserede grene af den empiriske forskning; og på den anden side kan forsyne den *empiriske* forskning med et modspil, der giver den mulighed for at sætte sine egne forudsætninger på prøve og stille nye, afgørende spørgsmål til det empiriske stof.

I den følgende bog vil denne form for videnskabsproces og analyse-måde blive indgående behandlet, og dens måde at udvikle teoretiske begreber på vil blive forklaret ud fra et videnskabsteoretisk perspektiv. Men allerede i *anden* og *trede del* af nærværende bog vil måden, hvorpå det i denne form for analyse-måde er muligt at foretage begrundede omstruktureringer af selv de mest grundlæggende begreber, blive anvendt i praksis. Så vidt muligt bliver de væsentligste, implicerede overvejelser beskrevet eller skitseret eksplicit undervejs.

Bidrag til en strukturel, kulturhistorisk udviklingslære

Det er denne bogs tese, at vor tids stats- og kulturteori er ude i en frugtbar grundlagskrise, hvor både nye måder at udarbejde begrebs-strukturer på og nye måder at anskue kulturhistorien på er i støbeske-en. Bogen her bidrager ikke kun med kritik af vore hidtidige analyse-måder, men er væsentligst et bidrag til at introducere et videnskabeligt perspektivskifte og belyse, hvordan et epistemologisk brud kan åbne tanken for helt nye muligheder. Den måske mest perspektivrige blandt disse er muligheden for at bygge den klassiske statsteoretiske og kulturhistoriske tænkning om til en *fissionsteoretisk udviklingslære*. Denne tanke udvikles eksplicit i *trede del*, og ideen er,

at det vil være muligt at udvikle en kulturhistorisk udviklingslære, der er af samme art som den naturhistoriske udviklingslære, dvs. en teori om processuelle systemer, der splitter ud i forskelligartede eksistens-måder.

Differentia specifica for denne teori er, at dens eksistensmåder - statsformerne og livsformerne - er subjektivitets- og selvbevidstheds-former af samfundsmæssig art til forskel fra de biologiske livsformer.

I både naturhistoriens og kulturhistoriens livsformsbegreber er der en indre logisk sammenhæng imellem eksistensmådernes cyklicitet, indbyrdes relationer og transformation. Denne sammenhæng udgør de økosystemer og statssystemer, som henholdsvis biologiens eksistens-måder og etnologiens eksistensmåder forudsætter begrebslogisk. Hvor stofskiftet imellem biologiens livsformer indebærer en *overlevelseskamp*, der udgør økosystemets selektionsmekanisme, så forudsætter den gensidige anerkendelse imellem statssubjekter en *anerkendelseskamp*, der udgør statssystemets selektionsmekanisme. Den grundlæggende pointe er, at ligesom arterne teoretisk set *konstitueres* af det indbyrdes stofskifte, så *konstitueres* statsformerne teoretisk set af den indbyrdes anerkendelse. Hverken de biologiske arter eller de samfundsmæssige stats- og livsformer har nogen begrebslogisk eksistens forud for henholdsvis økosystemets og statssystemets begrebsrelationer.

Der ligger med andre ord *intet eksistenspostulat* i denne tese; »statssystemet« er ikke en metafysisk størrelse, der styrer eller forårsager ting og udtrykker sig i den virkelige historie, som verdenssystem-teoretikere ofte kommer til at betragte deres »systemer« (Frank & Gills 1993). Det, vi har fundet ud af, er derimod, at *begrebet statssystem* kan udarbejdes som et *teoretisk selubestemt begrebskompleks*; og at vi kan eksperimentere med at bruge dette begrebskompleks som logisk udgangspunkt for udarbejdelsen af de mangfoldige, specifikke stats-formsbegreber og livsformsbegreber, som kulturhistoriske samfunds-analyser har brug for.

Statssystemet er med andre ord en teoretisk struktur af anerkendelsesrelationer imellem seluforsvarende enheder, der indebærer, at disse enheder er selubevidste subjekter. For at kunne være en enhed af denne art må staten være i stand til internt at organisere sig som en social helhed, der gør det muligt at mønstre den tilstrækkelige forsvarsevne til at opretholde sin

eksistens som en selvstændig vilje med eget suverænitetssdområde i systemet. Dette statsbegreb er med andre ord ikke kun ensbetydende med de moderne stater, men synonymt med de selvforsvarende – og derfor subjektivitetsbærende – enheder, hvori vi forestiller os alt menneskeligt liv organiseret – fra og med at kamprelationerne imellem primaternes dyreflokke udvikledes til anerkendelsesrelationer imellem selvbevidste, selvorganiserende og i den forstand redskabsbrugende menneskesamfund. Statsbegrebet er i den forstand ensbetydende med de subjektivitetsbærende samfundsenheder, hvis gensidige praksis – til forskel fra dyreflokkenes – muliggør en selvoverskridende *kulturhistorisk udvikling*.

Mens naturhistorien således lader sig analysere med udgangspunkt i det teoretiske begreb *survival of the fittest*, så er det denne bogs konkluderende tese, at kulturhistorien må kunne analyseres med udgangspunkt i det teoretiske begreb *survival of the superior defence*. I ethvert specifikt statssystem kan kun de samfundsmæssige livsformer overleve, hvis forudsatte statsformer giver et konkret statssubjekt den tilstrækkelige forsvarsevne overfor sine nabostater, til at disse er tvunget til at *anerkende* dets eksistens som subjekt med selvstændig vilje og suverænitetssdområde.

Ideen er, at kun de statsformer, der har den nødvendige forsvarsevne til i et specifikt statssystem at oppebære et anerkendt statssubjekt, kan opretholde det *indre miljø* i deres samfundsformation, der muliggør bestemte, af forsvarsevnen forudsatte livsformers eksistensbetingelser. Statssystemets *ydre miljø* udgøres af de anerkendelsesrelationer, der opsplitter verden i statssubjekter – og hviler i sidste instans på staternes indbyrdes forsvarsevne i krig. Den enkelte statsform udgør et indre samfundsmæssigt miljø, der udspalter forskellige, indbyrdes afhængige livsformer. Disse livsformer er afgørende for den pågældende stats forsvarsform og sårbarhed i statssystemet, hvilket betyder, at der må kunne udarbejdes indre teoretiske relationer imellem statsformer og livsformer.

Teoriens selektionsmekanisme kan således induceres af teoriens begrebsstruktur, og udgøres af et samspil imellem staternes indbyrdes anerkendelsesrelationer i *statssystemet* og statssubjekternes anerkendelse af bestemte typer af undersætter i hver deres *samfundsformation*. Selektionsbegrebet består med andre ord af et prekært samspil imellem det, man kunne kalde de *uafhængige subjekters* statsformer og det, man

kunne kalde de *afhængige subjekters* livsformer. Det må så vise sig, om den teoretiske praksis kan specificere de nødvendige, gensidige betingelsesforhold imellem *statsformerne* og *livsformerne* i forskellige typer af *statssystemer*.

I. BEGREBSUDVIKLING

»Paa forhaand skulde den sætning synes at maatte have generel gyldighed, at der til ethvert forløb svarer et system, gennem hvilket forløbet lader sig analysere og beskrive ved hjælp af et begrænset antal forudsætninger«.

LOUIS HJELMSLEV 1943.

Struktur og proces

Louis Hjelmslev og Louis Althusser var de to vigtigste, videnskabs-teoretiske inspirationskilder til den livsformsanalyse, vi introducerede for ti år siden. Det markante ved dem begge er, at de hver især indenfor henholdsvis sammenlignende sprogvidenskab og samfundsstrukturel historievitenskaber ville udforske, hvorledes et teoretisk begrebsapparat må være indrettet for at være velegnet til at analysere forløb eller processer med. De brød begge med den moderne erkendelsesteori subjekt-objekt problematik og dens forskellige varianter (rationalisme, empirisme, realisme) skelnen imellem – og anvisninger på at skabe overensstemmelse imellem – begreb og objekt. Istedet for erkendelsesteoriens skelnen imellem begreb og objekt skelnede Hjelmslev og Althusser imellem forskellige *former for begreber*, dvs. forskellige måder at udvikle og bruge begreber på. Mens videnskaben udvikler og omarbejder *relations- og terminalbegreber*, så er det såkaldte erfaringsmateriale i den empiriske forskning og andre former for praksis karakteristisk ved at bestå af *tingsbegreber*. Istedet for tvedelingen imellem subjekt og objekt beskæftigede Bachelard, Hjelmslev og Althusser sig med, hvorledes videnskabens beskrivelsesformer kan afklare og omstrukturere sammenhænge imellem de begreber, hvormed vi i (andre former for) praksis forstår og håndterer verden. Som også for Bohrs vedkommende nærmedes deres videnskabsteori af dennes anvendelse i det praktiske arbejde med at

omtænke og omforme den grundlæggende, teoretiske problematik i konkrete videnskaber.

Althusser skar igennem sin samtids hårdknuder af humanistisk historiefilosofi ved at vise direkte tilbage til Hegels *fornuftens list* og påpege, at dér støbes fundamentet for den moderne historievitenskab (Hyppolite 1970). Et halvt århundrede før Darwins gennembrud – der bestod i at anskue naturhistorien som en selvoverskridende proces – udvikler Hegel den teoretiske problematik, som gør det muligt at se kulturhistorien som en *selvoverskridende proces uden Subjekt og uden Mål*. Dette procesbegreb er grundforudsætning.

I sin videre optegning af historievitenskabens grundtræk viste Althusser derpå, at det spørgsmål, hvorom hele den teoretiske historievitenskab må dreje sig, lyder: *Hvilke krav stiller et sådant procesbegreb til det strukturbegreb, hvormed processens forløb og mekanismer lader sig analysere?* (Althusser 1965, Althusser & Balibar 1970)

Dermed er vi tilbage ved Hjelmslev, der, som det fremgår af ovenstående vignet, også satte ind på at udforske, hvorledes et *begrebssystem* må indrettes for at blive et hensigtsmæssigt instrument til at analysere sproglige forløb.

Kritikken af de former for »strukturalisme«, som lod sig inspirere af en problematik som denne, faldt for en stor del tilbage i det teoretiske problemfelt, som Hjelmslev og Althusser forsøgte at rydde op i. Strukturalisme-kritikken er havnet i en situation, hvor det ikke længere er en dyd at skelne skarpt imellem sit teoretiske værktøj og sine empiriske tingsbegreber:

Det blev igen legitimt at plante sine »strukturer« ud i den empiriske virkelighed – hvor i forvejen de handlende mennesker tænkes at leve – således at menneskene får lov at *påvirke* strukturerne, ligesom strukturerne tænkes at *påvirke* menneskenes handlinger. Strukturationsteori, praksisteori, studiet af agency og kommunikativ handlen blev hovedoverskrifter for denne, genoptagne, problematik i England, USA, Frankrig og Tyskland.

Når man betragtede de videnskabelige begrebsstrukturer udfra et ståsted i den moderne erkendelsesteori², således at strukturerne i grunden opfattes som (korresponderende med) en del af det em-

piriske objekt, fremstod det som om, strukturerne dirigerede rundt med menneskene, mens menneskene ikke selv havde nogen indflydelse på verdens gang. Derfor er det blevet et dogme, at »strukturalismen« var for ensidig – hvis den ikke ligefrem spillede fallit – fordi den tilsyneladende reducerede menneskene til robotter i en deterministisk verden. Hjelmslevs og Althussers kernespørgsmål er glemte. I dag lærer man både, at de troede, at strukturerne styrer menneskene, og at de tog fejl heri, fordi menneskenes handlinger i virkeligheden har frihedsgrader, så de virker tilbage på strukturerne og forandrer disse.

Der er derfor grund til at genopfriske den kendsgerning, at denne aktuelle diskurs bygger på en fundamental misforståelse af strukturbegrebets korrekte plads, funktion og indhold.

»Strukturen« er videnskabsteoretisk set ikke et tingsbegreb, der befinder sig ude i den empiriske begrebsverden sammen med individer og andre ting, der tænkes at frembringe, påvirke og forandre hinanden kausalt. Det blev den måske i nogle såkaldte strukturalisters og i de fleste strukturalisme-kritikers hænder, men man kan – selvom alle kan komme til at formulere et begrebsrealisering som en hypostasering af begrebet – næppe have *studeret* sin Hegel, sin Bachelard, sin Hjelmslev eller sin Althusser, hvis man tror, at det er deres strukturbegreber, der i så fald er tale om.

Det kan med andre ord godt være en rammende kritik af noget, der har kaldt sig »strukturalistisk« forskning, der har givet anledning til den aktuelle, anti-strukturalistiske diskurs. Men den fører til teoretisk forfald, hvis den forveksler kausal »determinisme« med den videnskabelige udvikling af og brug af *begrebsstrukturer* til at analysere og beskrive f.eks. sproglige forløb og kulturhistoriske processer med.

En videnskabelig struktur er en begrebsstruktur. En begrebsstruktur er et *redskab* til at analysere, hvorledes f.eks. mennesker lever, og hvorledes dette liv forandres. *Disse mennesker styres i sagens natur ikke af det analyseredskab, hvormed en forsker studerer deres liv.* Når man har øje for, at en struktur er et analyseredskab, forsvinder selve ideen om, at struktur og handlinger påvirker hinanden, op i den blå luft, fordi der er tale om to helt forskellige og inkommensurable størrelser. Det er i den forstand meningsløst at tale om en kausal vekselvirkning

imellem teoretiske begreber og det stof eller den verden, der analyseres med dem.

Hvis man vil forstå, hvorledes en teoretisk begrebsstruktur selv udvikles, så må problemstillingen løftes et helt andet sted hen, nemlig til en videnskabshistorisk og videnskabsteoretisk problematik. Det vil sige til en problematik, der ikke bare betragter teorien som navne på virkelige ting, men ser den som et redskab i en specifik praksis, hvis forløb og udviklingsproces, der skal specificke strukturbegreber til at analysere og beskrive.

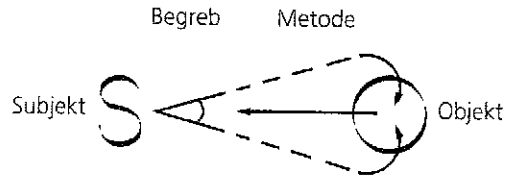
Vil man forstå, hvorledes forskningen kan spille en rolle for de mennesker, den omhandler, må problemstillingen også løftes et andet sted hen, nemlig til en problematik hvori forskningen kan analyseres som en specifik praksis, der er med til at sætte vilkårene for andre former for praksis i samfundet.

Videnskabsproces

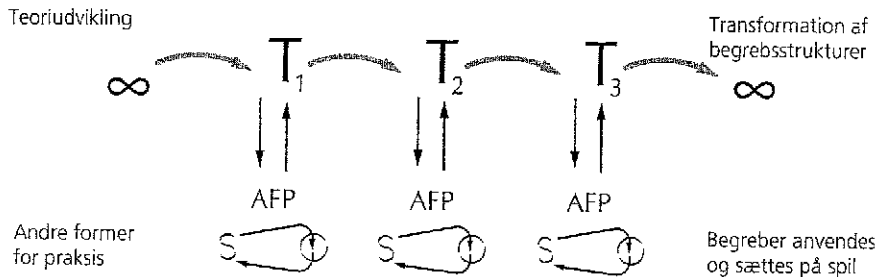
Empirisme, rationalisme og realisme er modsatte positioner indenfor den filosofiske diskurs, som udgør den *moderne erkendelsesteori*. Fra oplysningstiden og frem har denne været struktureret som en *subjekt-objekt problematik*, der spørger, hvorledes der opnåes garanti for, at »begreber« korresponderer med deres »objekt«. I kontrast til denne erkendelsesteori er *dialektikken* struktureret som en *videnskabsteoretisk problematik*, der spørger, hvorledes en videnskabelig praksis *udvikler sig*. Istedet for at søge efter garantier for objektivitet, der forsøges generaliseret til universelle metode-forskrifter, beskæftiger dialektisk videnskabsteori sig med at studere de specifikke måder, hvorpå en videnskabelig *praksis* transformerer sine begrebsstrukturer, udvikler nye beskrivelsesmåder og griber ind i de former for praksis, der gør brug af den, og hvori den selv får mulighed for at sætte sine begreber på spil (Lecourt 1975). Se figur 1.

For Hegel, der først udviklede vor tids dialektiske videnskabsteori, havde den moderne erkendelsesteoris rationalisme og empirisme været nyttige skridt undervejs i filosofiens teoriudvikling. Men ved at tage delingen imellem subjekt og objekt for givet (dvs. forudsætte og bruge dem som to tingsbegreber) forbliver erkendelsesteorien ude af stand til at begribe dem som termer i en teoretisk praksis, der udvikler

Fig. 1. Erkendelsesteoretisk problematik

Dialektisk problematik

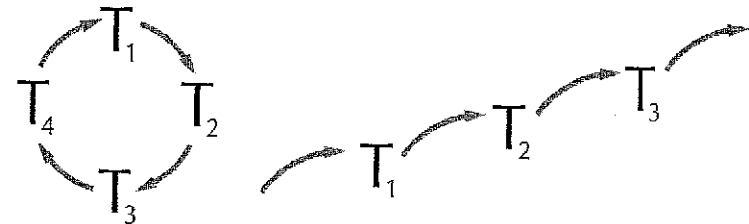
sig, og hvis *udviklingsmåder* er det videnskabeligt interessante at begribe (se f.eks. Hegel 1983; Vorrede & Einleitung og Hegel 1971). Kun ved at begribe denne praksis som et hele, hvis begrebslogiske problematik anvender og anvendes af andre, specifikke former for praksis, er det ifølge dialektikken muligt at lære de træk at kende, der gør det muligt for videnskaberne igen og igen at åbne den teoretiske tanke for hidtil ukendte muligheder. Struktur-dialektikken er med andre ord ikke en form for rationalisme eller realisme, men en analyse-måde der adskiller sig principielt fra alle den moderne erkendelsesteoris positioner, fordi den arbejder med en teoretisk problematik, der er grundlæggende forskellig fra erkendelsesteoriens.

Den i Hjelmslevs og Althussers forstand strukturelle videnskab er i tråd hermed et dobbeltprojekt, der på den ene side bestræber sig på at lægge grunden til en kumulativt selvkorrigerende *teoriudvikling*, på

den anden side bestræber sig på at udvikle strukturbegreber, der er hensigtsmæssige *redskaber* til at begribe forløb og transformationsprocesser med.

Althussers formspecificerende videnskabsteori har således til formål at lokalisere de mulige *strukturegenskaber* ved begrebssystemer, som kan forklare, at nogle former for teoretisk praksis udviser kumulative udviklingsforløb, mens andre går i ring eller svinger imellem fastlåste positioner (Althusser & Balibar 1970:55-58). Se figur 2. Ifølge Althusser karakteriseres den historiske materialismes produktionsmåde- og samfundsformationsbegreber af de strukturelle træk ved begrebssystemer, som muliggør en kumulativ transformationsproces. Samtidig er denne teori selv en begrebsstruktur, der er beregnet til at analysere samfundshistoriske transformationsprocesser med (Althusser 1969).

Fig. 2. Cirkulær teoriudvikling Kumulativ teoriudvikling

Ud fra en videnskabsteoretisk synsvinkel er det med andre ord ikke den historiske materialismes specifikke udformning på et givet tidspunkt, der er det afgørende, men selve den måde, hvorpå dens begreber formes og omformes, hvorpå de betinger hinanden relationelt og hvorpå de sættes på spil og lader sig korrigeres i dens videnskabelige praksis. Det er denne teoritypes karakteristikon, at ingen af dens begreber er fredede, for den udvikler sig gennem *negation* af sine hidtidige teoremer. Den er åben for korrektioner, eller rettere: den åbner i praksis for korrektioner, hver gang det lykkes at modsige dens udsagn med kendsgerninger, den selv udpeger som *afgørende* for dens egen kohærens og hensigtsmæssighed.

Kernen i Althussers arbejde med den historiske materialisme var denne i klassisk forstand kritiske søgen efter modsigelser rundt omkring i hele begrebssystemet og efter områder, hvor begrebssystemet ikke er hensigtsmæssigt til at analysere de former for empirisk realisering med, som det selv fordrer at kunne behandle. Ikke så snart var et nyt begreb søgt etableret, før det var dets egen tur til at stå for skud og blive sat på spil.

At teorien imidlertid ikke bare er en vejrhane, der retter sig ind efter hvad som helst, hidrører - ifølge dialektisk videnskabsteori - fra de samme egenskaber ved begrebsstrukturen, som muliggør korrektionerne. En teori af denne art er en *formanalyse*, der fra et bestemt begrebslogisk udgangspunkt *specificerer* de teoretisk mulige former, disse formers varianter, disse varianters formvarianter osv., konstruerende en *intensional* rodstruktur, der forgrener sig ud i stadig mere specifikke formbegreber.

I dialektisk videnskabsteori har begrebet *intension* en meget specifik og vigtig betydning. Slår man op i et almindeligt filosofisk opslagsværk, kan man finde det beskrevet på denne måde: »the intension of a concept is the qualities or properties which make up the concept. The extension of a concept consists of the things which fall under the concept« (Runes 1977:148). I dialektisk videnskabsteori er det imidlertid afgørende, at de kvaliteter eller egenskaber, som udgør et begreb, er prædikater, der »definerer« - eller, for at være mere præcis: indebærer, determinerer og i den forstand indeholder - hinanden gensidigt, dvs. er hinandens nødvendige, begrebslogiske forudsætninger. Hvis et begrebs prædikater ikke indeholder og indebærer hinanden, men tværtimod hidrører fra forskellige begrebsstrukturer, vil begrebets anvendelse kunne føre til, at der opstår selvmodsigelser i den pågældende teori. Derfor har dialektikken altid bestræbt sig på at rense alle udefrakommende prædikater ud af det videnskabelige begreb og bestræbt sig på at (re)konstruere begrebernes teoretiske indhold, så dette udgøres af deres nødvendige intensionale sammenhænge.

Et begrebs *intension* (hvilket ikke har noget med »intention« at gøre) er med andre ord de *indre relationer* imellem dets *nødvendige prædikater*, dvs. den måde hvorpå de begreber, det består af, gensidigt bestemmer hinanden. Begrebets *ekstension*, derimod, er klassen af begreber, i eller om hvilke begrebet finder anvendelse. I en ekstensional-logisk

opbygget teori står det enkelte begreb for en klasse af ting. I et intensional-logisk *specificerende begrebshierarki* udgør et bestemt begrebs forudgående og forudsatte begreber dets *intension*, mens de efterfølgende og begrebet forudsættende begreber udgør dets *ekstension*. Dette bliver uddybet i Bog II, kap.1, men der kan være god grund til her at gøre lidt nærmere rede for forskellen imellem et ekstensionalt perspektiv og et intensionalt perspektiv på begreber.

I den moderne erkendelsesteoris tidsalder kan det intensionale perspektiv på begreber virke uvant, fordi det ekstensionale perspektiv i den grad er fremherskende. Det er blevet en fremmedartet tankegang, at *begreber dybest set består af begreber*, hvis indhold hidrører fra hinanden. Det er det, fordi vi har vænnet os til at betragte begreber som ting, som navne eller som ord med definitioner, der står for ting udenfor begreberne. En ting kan i princippet adskilles fra andre ting, defineres og navngives individuelt og følges kontinuert gennem tid og rum eller gennem formforandringer. Den teoretiske fysik har imidlertid lært os, at det netop er, når man forestiller sig, at der er ting »derude«, som begrebet »elektron« er navnet på, at kvantespring og koordinering imellem partikler i vilkårlig afstand fra hinanden må forekomme mystiske, mens kausalitet forekommer uomgængelig. Det er nødvendigt at »afsubstantialisere« begreberne for at komme af med kausalitetsforklaringerne. I kulturvidenskaben træffer vi - som det senere vil fremgå - på de samme typer af problemer, når kulturbegreber betragtes som noget, der står for ydre ting.

Ud fra *dialektikkens* intensionale perspektiv er et begreb hverken en ting som sådan eller dens navn. Et begreb er noget helt andet. Det enkelte begreb er et system af begreber anskuet udfra et af dette systems bestemte synsvinkler. Selvom det lyder fremmedartet, kender vi alle til eksempler på sådanne synsvinkler eller begreber. Tallene er begreber i denne forstand. De er ikke navne på noget ydre, men de kan strukturere sproget på en sådan måde, at det kan tale om ydre ting:

Et begrebs *intension* er den samling af egenskaber, begrebet indeholder. Disse egenskaber er selv begreber, hvis *intension* ligeledes består af de begreber, de indeholder, og så fremdeles. Tallet 8 er således et begreb, der har de egenskaber at være en mere end 7, to mindre end 10, halvdelen af 16, det dobbelte af 4, osv. Tallet 8 er med andre ord et begreb, hvis indhold er bestemt af dets forhold til andre tal. Det er

ikke kun et ord, ikke et navn på noget udenfor talsystemet; det er det begrebslogiske endepunkt - kaldet den teoretiske »terminal« - for de nævnte relationer, dvs. en intension af bestemte egenskaber, hvis indbyrdes forenelighed udgør begrebet 8. Dette begreb indeholder talsystemet, sådan som dette tager sig ud (7 plus 1, 16 divideret med 2, 4 gange 2, osv.) når det anskues ud fra 8-tallets bestemte plads i systemet. Dette er 8-tallets *intension*. I denne intension indgår derfor aritmetikkens andre tal, og for at kunne det, må deres intensionale indhold på tilsvarende måde bestå af egenskaber, der er forenelige med hinanden. Tallenes relationer til hinanden er med andre ord givet i og med de måder, hvorpå de udgør hvert enkelt tals intensionallogiske begrebsindhold. Talteorien kan derfor enten ses som et system af relationer, der karakteriserer begreberne (relationernes terminaler) eller som et sæt af begreber (terminaler) hvis nøjagtige, intensionale indhold fastlægger et bestemt system af relationer imellem dem. Det relationelle synspunkt og det terminale synspunkt er blot to komplementære måder at læse teoriens intensionale begrebsindhold på.

Et begrebs intension er med andre ord det begrebsindhold, som udgøres af de begreber eller begrebsrelationer, der indgår i begrebet. Det er talbegrebernes intensionale indhold, der muliggør *regnekunsten*, ligesom den strategiske teoris intensionale begrebsammenhænge tjener *krigskunsten*. For den praksis, der gør brug af videnskabelige begreber, er det med andre ord begrebernes intension, der er afgørende.

Det er en almindelig antagelse, at det modsatte er tilfældet. Nemlig at begrebernes nytte beror på, at de står for eksisterende ting, dvs. er ord eller navne for givne ideer, genstande, tilstande eller fænomener. Vi taler om at have et begreb *om noget*. Staten er f.eks. et ord vi bruger *om* de stratificerede samfund, der har et politisk centrum, et magtapparat og et voldsmonopol indenfor et territorium. Statsbegrebets ekstension udgøres følgelig af alle de samfund, der er eller har været af denne art. Ekstensionen er de ting, begrebet bruges om. Statsbegrebet er det, de pågældende samfund har til fælles.

Vil man imidlertid finde ud af, om de egenskaber, vi tilsammen kalder for en stat, er forenelige med og nødvendige for hinanden, eller om det f.eks. er muligt at være et samfund uden også at være en stat, så er det nødvendigt at finde ud af, om - og i givet fald på hvilke

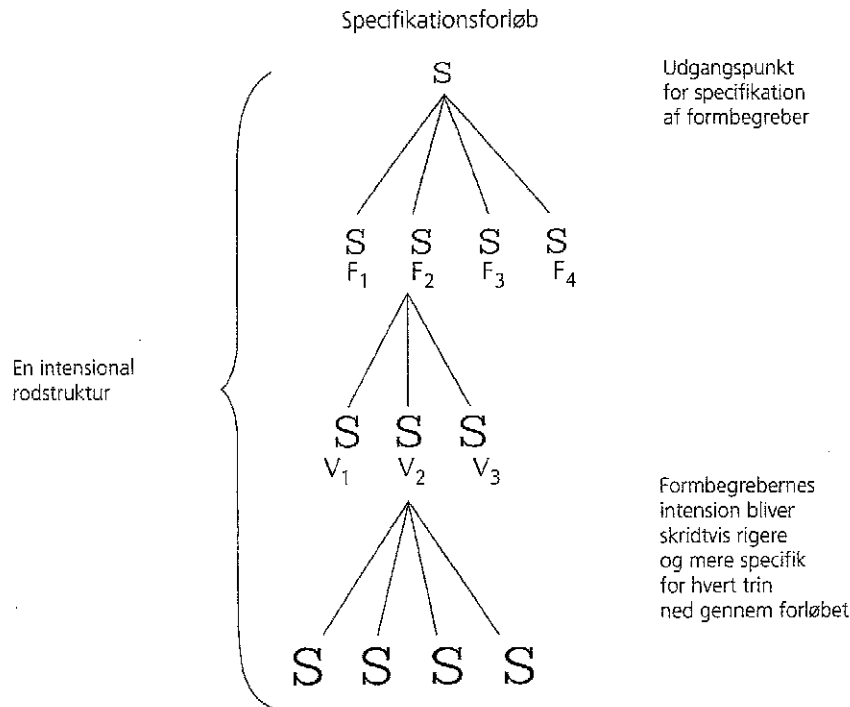
måder - de forskellige begreber - stat, samfund, magt, politik osv. - *implicerer* hinanden og ligesom talbegreberne indgår i hinandens intension.

I det man kunne kalde for de intensionale teorier, benytter man sig af de mere enkle begreber til at udvikle de mere komplekse begreber. Derved fremmes mulighederne for at føre kontrol med de enkelte begrebers og begrebssammenhænges nøjagtige indhold, samt mulighederne for at udrense det indhold, der ikke er foreneligt med og nødvendigt for begrebernes indbyrdes kohærens. Da de danner udgangspunkt for udarbejdelsen af alle de mere komplekse begreber, er teoriens mest enkle begreber af grundlæggende betydning for, hvor velegnet teorien som helhed har mulighed for at blive. Det er ved at ændre det enkleste begrebs intensionale indhold, at man har mulighed for at transformere hele teorien.

Hvis vi forestiller os, at statsbegrebets intension - efter en sådan transformation af de mere enkle begreber, der indgår i det - kommer til at indeholde nye delbegreber eller får nye relationer til andre begreber, så vil det også få os til at medtænke nye træk, andre samfund og nye sammenhænge i det empiriske erfaringsmateriale, end vi tidligere gjorde. Begrebets ekstension vil med andre ord forandres. Når vore begreber derimod betragtes og håndteres ud fra et ekstensionallogisk synspunkt, er det i sidste instans nye observationer der skal til, før vi må ændre på definitionen af de ting, begreberne handler om. Ved at følge denne anskuelse berøver forskningen med andre ord sig selv den mulighed for at eksperimentere systematisk med at transformere sine begrebers intension, hvormed videnskaberne op gennem teorihistorien har skabt nye landvindinger.

I de intensionale teorier er specificationsforløbets begrebslogiske *udgangspunkt* som sagt den for hele begrebssystemet afgørende *intension*, idet det er ved hjælp af denne, at alle de følgende, mere komplekse begreber udarbejdes, deduceres og udspecificeres. Et begrebslogisk *udgangspunkt* er så vidt muligt karakteristisk ved at udgøre et lille kompleks af begreber, der gensidigt bestemmer hinanden. Ofte er det - som i biologiens *survival of the fittest* - en begrebsstruktur eller »funktion«, hvis intension udgøres af to »halvdele« eller del-strukturer, der gensidigt forudsætter og indebærer hinanden. Hos Hjelmslev er det almene og enkle *tegnbegrebs* intension, der er en funktion af *udtryk* og *indhold*, udgangspunkt for udspecification af alle

Fig. 3. En formanalyse

semiologiens øvrige begreber (Hjelmslev 1976). Hos Clausewitz er begrebet *eksplosiv krig*, hvis intension er *tvækampens polaritet og vekselvirkninger*, udgangspunkt for udspecifikationen af begreberne forsvarskamp og angrebekamp, hvis indbyrdes relationer muliggør udspecifikationerne på de følgende trin af krigens formvarianter (Clausewitz 1986). Hos Marx er *produktionsmåde-begrebets* intension, der er en funktion af de to begreber *produktionsforhold* og *arbejdsproces*, det begrebslogiske udgangspunkt for deduktionen af det første katalog af specifikke produktionsmåder (Marx 1972).

I ekstensionale teorier bygges begreberne derimod op nede fra de mindste (men intensionalt set mest komplekse) klasser af ting. Det er ved at betragte disse klasser som *delmængder* af større (intensionalt set mere enkle) klasser, at denne teoriform skaber sine mere generelle begreber. Det mere generelle begrebs ekstensionale »indhold« er

summen af de mindre klasser, der indgår i dets ekstension. Det er derfor disse klassers *fællestræk*, der bruges til at *definere* det mere generelle begreb. Flere af de epistemologiske retninger indenfor den moderne erkendelsesteori er glade for den ekstensionale teoriform, fordi den »inducerer« sine begreber nede fra de mindste tingsbegreber, der fordres at svare til observations-protokollernes »sansedata«, »fakta«, »kildebelæg«, »optegnelser«, »måleresultater«, »udgravninger« etc., og som tænkes at sikre begrebernes forankring i det »empiriske erfaringsmateriale«. Brugen af formel logik til at regne disse elementar-data sammen i ekstensionale klassifikationer, til at inducere mere generelle kategorier og til at formulere slutninger på grundlag af de ekstensionale måder, hvorpå klasserne indeholder hinanden, skal sikre, at den empiriske »sandhedsværdi« bringes uskadt (modsigelsesfrit) med op gennem generalisationerne. »Sandhedskriteriet« er, at det skal være muligt fra de generelle begreber igen at slutte tilbage til de mindste kategorier, og at disse stemmer overens med de empiriske elementar-data.

Hvor den ekstensionale logik derfor dybest set *forudsætter*, at teorien opbygges af allerede givne tingsbegreber, så er den intensionale logik et redskab til at *udforme* begrebs meningsindhold, til at *udarbejde* begrebs indre relationer og til at *udspecificere* de måder, hvorpå bestemte begreber udgør hinandens nødvendige prædikater. Mens den ekstensionale teori spørger, om der *eksisterer* firkantede cirkler, så spørger den intensionale teori, om det er *muligt* for en cirkel at være firkantet.

I løbet af 1800-årene bliver det en herskende opfattelse indenfor erkendelsesteorien, at den ekstensionale logik er videnskabernes logik, mens den intensionale logik fejes til side og regnes for uanvendelig til videnskabeligt brug. Selvom Aristoteles' værker for størstedelens vedkommende er af intensional-logisk art (Aristoteles 1966:7), regnes den ekstensionale logik for »aristotelisk« og de ekstensionale syllogismer i hans *Prior Analytics* fremholdes som bevis herfor (Aristoteles 1966:xvii og 65-107). At Leibniz i 1600-årenes debat med skolastikerne læste Aristoteles intensionallogisk (Leibniz 1966:77) går i glemmebogen, og Hegels intensionallogiske dialektik kaldes for ubrugelig »metafysik«, det ikke er værd at beskæftige sig med³. Som sædvanlig læses dét ud af teorihistorien, som peger frem imod de træk, man selv betragter som den sande videnskabelige metode, mens resten sorteres fra og går ud af læseplanerne – i den sikre forvisning, at man har læst

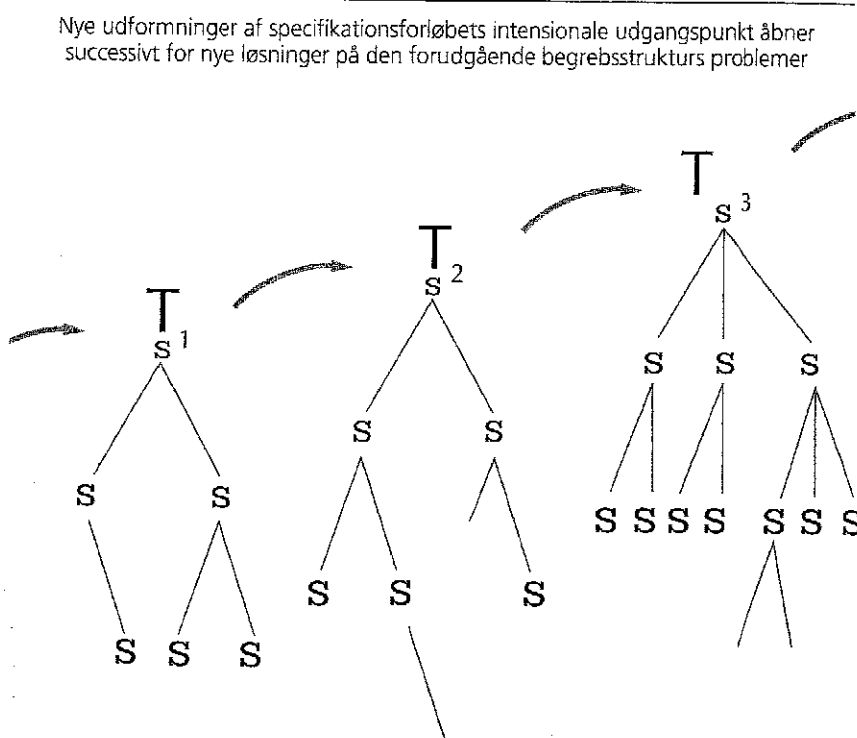
det bedste ud af sine forgængere. Alligevel viste den moderne erkendelsesteori sig både at være i modstrid med fysikkens teoriform og videnskabsproces (Bachelard 1976), hvilket Einstein og Infeld påpegede i bogen *Det moderne Verdensbillede* (Einstein & Infeld 1938), og den efterlod store, sorte huller i sin forståelse af filosofi- og videnskabshistorien.

Hjelmslevs metateoretiske værk *Omkring sprogteoriens Grundlæggelse* (Hjelmslev 1976) er et skarpsindigt opgør med den moderne erkendelsesteoris anbefalinger af en ekstensional teoriform og arbejdsmåde, og den rummer en fin fremstilling af den måde, hvorpå et intensionallogisk *specifikationsforløb* udarbejder sine begrebers intension.⁴ Det teoretiske arbejde med livsformsanalysens grundbegreber, som nærværende afhandling beskriver, er grundlæggende af intensionallogisk art. Hvis det læses ekstensionallogisk, vil det hele se bagvendt og postulatorisk ud. Derfor er det vigtigt at tekstens slutninger og teoremer samt dens begrundelser for at omtænke teoriens grundbegreber forstås som *intensionallogiske* bestræbelser på at *åbne* den teoretiske tanke for helt *nye* og hidtil *ukendte* løsninger på den klassiske problematiks vanskeligheder.

I den historiske materialisme har *produktionsmåden* i snart halvandet århundrede været det intensionale udgangspunkt, som analysemåden specificerer ud i begrebslogiske formvarianter. En korrektion kan ikke røre hierarkiets øverste trin endsige selve udgangspunktet, *med mindre* den formår at *forbedre* formbegrebernes evne til at leve op til Hjelmslevs empiriprincip på *samlige* underliggende specifikationstrin. Til gengæld er en sådan korrektion faktisk mulig at gennemføre, hvis det kan vises, at et nyt intensionalt udgangspunkt for specifikationsforløbet kan åbne dette for (i empiriprincippets forstand) bedre løsninger på de problemstillinger, som plager dets problematik. Denne proces er illustreret i figur 4. På den måde bidrager samtlige indhøstede erfaringer med den pågældende problematik ned gennem dennes teoriehistorie til at *kontrollere de korrektioner*, som løbende foreslås på baggrund af teoriens aktuelle, praktiske anvendelse. Og specifikationsforløbenes rodstruktur gør det muligt at lede systematisk efter, hvor højt op i hierarkiet af specifikationstrin det er muligt og nødvendigt at gå i det enkelte tilfælde for at foretage de påkrævede korrektioner. Længere fremme i denne tekst vil jeg beskrive, hvorfor og hvordan vi netop nu står midt i arbejdet med at udvikle forslag til et sådant *nyt*

udgangspunkt for livsformsanalysens kulturteoretiske specifikationsforløb.

Fig. 4. En videnskabsproces

Ligesom arbejdet med den strukturelle sprogteori består også arbejdet med at udforme og omforme produktionsmåderne specifikationsforløb i at *udarbejde grundbegreber*, som er hensigtsmæssige at analysere med. De skal ikke »tvangfrit« kunne appliceres på en partikulær empiri, de skal ikke kunne afbilde et givent empirisk objekt. De skal derimod være mest muligt *hensigtsmæssige* som teoretiske procedureanvisninger, grundforudsætninger og grundbegreber til at udarbejde *teoretiske modeller* med, der er velegnede som *redskaber* til analyse af samfundsmæssige eksistensmåder, af deres artikulationsmuligheder og af transformationsforløb fra en artikulation af eksistensmåder til en anden artikulation af eksistensmåder.

Formbegreber af denne art postulerer ikke at have nogen ydre ekstension af empiriske individer eller andre tingsbegreber. De hviler derimod tungt i udgangspunktets *intension*, og specificationsforløbets aktuelle intension er den begrebslogiske materialisering af generationernes kumulerede erfaringer fra arbejdet med den pågældende problematik. Lad os illustrere dette med en erfaring, som er gjort for mindst et par tusinde år siden:

Allerede Aristoteles var klar over, at hvis der forekommer modsigelser i en logisk teori, så vil man med denne kunne vise, at alle udsagn er sande. Denne erfaring har siden været den enkle og fundamentale grund til, at videnskabelige begrebsstrukturer udsættes for evige bestræbelser på så vidt muligt at udrense de selvmodsigelser, der dukker op, jo mere man arbejder med dem, og jo dybere man søger ned i deres grundforudsætninger.

Dybest set er dette kohærenskrav baggrunden for, at en begrebsstruktur af denne art *må* have et og kun *ét udgangspunkt*. Havde den flere intensionale grundkilder, måtte disse være ens, hvis man ville være sikker på ikke at indsluse modsigelser, og med Leibniz' *det uskueliges identitet* ville vi alligevel være tilbage ved kravet om, at begrebsstrukturen kun *må* have *ét* udgangspunkt, dvs. være *midtpunkt-samlet og helhedsdannende*, som Hjelmslev har formuleret det.

Disse grundforudsætninger for enhver videnskabelig teori er derfor også den videnskabsteoretiske baggrund for empiriprincippets tre fordringer til arbejdet med et specificationsforløb: Det skal være så vidt muligt *modsigelsesfrit* og *udtømmende* samt det *enklest* mulige (Hjelmslev 1976:11-12). Rækkefølgen er ikke tilfældig, for af det første krav udledes de to sidste. Således er det vigtigt på hvert specificationsstrin at udarbejde et fuldt katalog af strukturtyper, der udtømmer de logisk mulige formvarianter af det forudsatte og forudgående formbegreb, fordi denne bestræbelse er vort eneste middel til at sikre os imod, at der er modsigelser og vanskeligheder, som får lov til at gemme sig i varianter, der springes over. Således er det vigtigt at udarbejde de enklest mulige specificationsforløb og analyser, fordi kun det kan sikre os imod, at kompleksitet dækker over flertydighed, logiske huller og indkapslede selvmodsigelser. Simpliciteten er i sidste instans udtryk for – og vort redskab til at sikre os – at ethvert begreb dybest set har en og kun én intensional kilde.

Specificationsforløb

Når livsformsanalysen søgtes udarbejdet som en videreudvikling og korrektion af træk i den historiske materialisme var det med andre ord ikke fordi, vi havde nogen grund til at anse denne teoris specificationsforløb for endegyldige, men fordi den i sig bar på et klassisk erfaringsgrundlag af uhyre omfang og stor intensional dybde. Dens intensionale begrebslogik materialiserede ikke blot erfaringer gjort fra Aristoteles til Hegel, dens klare hierarkiske specificationsforløb gjorde også dens begrebsstruktur velegnet at korrigere i en fortsat kumulativ videnskabsproces. Den klare bestræbelse på at udvikle og revidere produktionsmådebegreberne i et specificerende hierarki af formvarianter var bygget ind i analysemådens grundstruktur og repræsenterede som videnskabsproces en dyb kontinental-europæisk erfaring på det videnskabsteoretiske område.

Modsat den aktuelle, internationale diskurs mener jeg derfor ikke, at den historiske materialisme kørte fast og *må* forlades. Den har tværtimod vist sig at være et af vore få intensionale specificationsforløb, som er gearret til at opspore og lokalisere det præcise indhold af de begrebskorrektioner, som tidens globale erfaringer giver mulighed for i disse tiår. Og som er istand til at indoptage disse korrektioner – ikke ved at give afkald på, men tværtimod ved både at bruge og berige det klassiske erfaringsgrundlag.

Udviklingen af livsformsanalysen kan i tråd hermed ses som et bidrag til den kraftige korrektion af den historiske materialismes grundbegreber, procedurer og udviklingslære, som igangsattes af Althusser-skolen. I det forløbne tiår har bl.a. Sovjetunionens sammenbrud befæstet nogle af livsformsanalysens vigtigste teoretiske korrektionsforslag med empirisk erfaringsmateriale og givet mulighed for at opspore en række nye mangler og modsigelser i det samlede teoretiske specificationsforløb, som kan vise sig at berøre selve dets begrebslogiske udgangspunkt. Vi står med andre ord midt i en frugtbar grundlagskrise, hvor et nyt syn på hele specificationsforløbet er i støbeskeen.

For at kunne opfylde empiriprincippet *må* et specificationsforløbs udgangspunkt udgøre en selvberørende begrebsstruktur *sui generis*, der ikke er afhængig af flere forskellige teoretiske kilder. Hjelmslevs

tegnbegreb klarer denne opgave ved at udgøre en *funktion* af udtryk og indhold. Det er med andre ord en struktur, der består af to delstrukturer, som gensidigt betinger hinanden.

Det er Althusser og Balibars fortjeneste at have præciseret produktionsmådebegrebet som en tilsvarende funktion af to delstrukturer, nemlig *produktionsforholdets struktur* på den ene side og *arbejdsprocessens struktur* på den anden (Althusser & Balibar 1970). I *Det glemte Folk* er der i afsnittet om produktionsmådebegrebet (Højrup 1989c:39-40) gjort rede for, hvorledes dette begreb ud fra et alment produktions- og reproduktionsbegreb samt et tilegnelsesbegreb kan deduceres som et gensidigt determinationsforhold imellem sine to forskellige og komplementære sider og derved danne begrebslogisk *udgangspunkt* for teoriens specificationsforløb.⁵

I forlængelse af dette forsøg er de to første specificationsstrin efter udgangspunktet forsøgt udformet, således at der tilstræbes en udtømmende specification af formvarianter på det første niveau. Som specificationen er udformet, giver den et udtømmende katalog på ialt tre og kun tre bundne varianter af produktionsforhold og arbejdsproces på første specificationsstrin. Det følgende trin er kun tentativt antydnet for at vise, hvorledes rekonstruktionen af specificationsforløbets udgangspunkt og første trin peger i retning af de kendte, specifikke produktionsmådebegreber.

Den nærmeste inspirationskilde hertil var værket *Pre-Capitalist Modes of Production*, hvori Barry Hindess og Paul Hirst (1975) gennemgår ialt fem kendte produktionsmådebegreber for at undersøge, om de begrebslogisk set hører hjemme i teoriens specificationsforløb. Kun den asiatiske produktionsmåde viser sig ikke at være et gedigent produktionsmådebegreb. Hindess og Hirsts kriterium er, om det enkelte begreb udgør en specifik, bunden variant af henholdsvis produktionsforhold og arbejdsproces, der gensidigt determinerer hinandens specificitet. Som sådan var denne undersøgelse et vigtigt bidrag til afklaringen af specificationsforløbets begreber, men den rummer ingen bestræbelse på at studere, om de kendte, specifikke produktionsmåder på nogen måde *udtømmer* de *logiske muligheder* for konstruktion af produktionsmådebegreber ud fra det pågældende udgangspunkt. I den efterfølgende afhandling *Mode of Production and Social Formation* ses nogle af følgerne heraf, idet Hindess og Hirst (1977) erkender, at de hidtil har været tilbøjelige til at tillægge

produktionsmåderne en »strukturel kausalitet« eller kausal essentialisme, som er *uforenelig* med teoriens analysemåde og det *intensionale produktionsmådebegreb*.⁶ Det er derfor helt forkert på grundlag af denne »selvkritik« – som Hindess & Hirst – at kaste vrang på produktionsmådeteorien.

Før vi har forsøgt at udtømme konstruktionsmulighederne på alle specificationsstrin imellem det nuværende udgangspunkt og de kendte, specifikke produktionsmåder, vil det ikke være muligt at vurdere, om denne udformning af specificationsforløbet er et tilstrækkeligt modsigelsesfrit og hensigtsmæssigt grundlag at videreudvikle livsformsbegreberne ud fra. Imidlertid kan også selve arbejdet med livsformerne blotlægge strukturfejl, mangler eller modsigelser, som viser sig at kræve udgangspunktet korrigeret. I det lange løb vil dette selvfølgelig ske, men vi står allerede midt i en debat om, hvorvidt det vil være hensigtsmæssigt og i større overensstemmelse med empiri-princippet at erstatte det nuværende udgangspunkt med et nyt, der istedet for et produktionsbegreb er et *subjektbegreb*. Argumentationen for at udvikle et alternativt udgangspunkt vil blive beskrevet længere fremme.

Regional bundethed

Sammen med det videnskabsteoretiske formål at sikre specificationsforløbet et selvbestemt og entydigt forudsætningsgrundlag har teoriens begrebslogiske udgangspunkt også det genstandsspecifikke formål at sikre teorien den tilstrækkelige *generalitet*.

Princippet i en *ekstensional, generaliserende analysemåde* er at generalisere resultaterne fra partikulære studier til at gælde for et større genstandsområde, dvs. at give regionalt udvundne begreber større ekstension end det materiale, hvorfra de er induceret. I modsætning hertil går en *intensional og specificerende analysemåde* mere forsigtigt til værks: Den forsøger at sikre sig logisk *mulighed* for at kunne udvikle alle de for dens genstandsfelt nødvendige begreber ved at udarbejde et *udgangspunkt* for udformningen af begreberne, der begrebsætter emnets mest *almene træk*.

Ved at tage udgangspunkt i de mest almene træk gives specificationsforløbet mulighed for at kunne udvikle alle de mere specifikke

strukturtræk, som emnet fordrer. Hvis omvendt udgangspunktet lider af en *regional bundethed* i begrebsdannelsen, vil der nødvendigvis senere vise sig at være strukturformer, som specificeringsforløbet ikke kan gøre rede for, fordi de ikke er formvarianter af det pågældende udgangspunkt. I praksis er et specificeringsforløb som regel hæmmet af uerkendt regional bundethed, hvorfor videnskabsprocessen med mellemrum fordrer udgangspunktet korrigeret, således at det kommer til at besidde en større generalitet ved at begrebsætte endnu mere almene træk, end man hidtil var istand til.

Montesquieu (1952) overskred således kontraktteoriernes regionale bundethed med sit begreb om statens *princip* og *natur*, Hegel (1983 og 1985) overskred såvel den politiske som den økonomiske teoris regionale bundethed med sit begreb *substantiel subjektivitet*, og Marx (1965) ville overskride den hegelianske statsteoris regionale bundethed ved at erstatte statsbegrebet med et produktionsmådebegreb, hvorudfra også strukturtræk i samfundsformer *uden* statsdannelse kunne specificeres. Mens den politiske teori siden Platon og Aristoteles havde taget sit udgangspunkt i *politiske* samfund, dvs. stater, så havde Marx til hensigt at udarbejde et udgangspunkt, der begrebsatte noget så alment og grundlæggende som den samfundsmæssige organisering af menneskets stofskifte med naturen. Ideen hermed var, at det ville blive muligt også at udvikle begreber til den specifikke analyse af f.eks. stammesamfund, hvor slægtskabsideologi kunne tænkes at være dominerende princip snarere end politisk statsmagt.

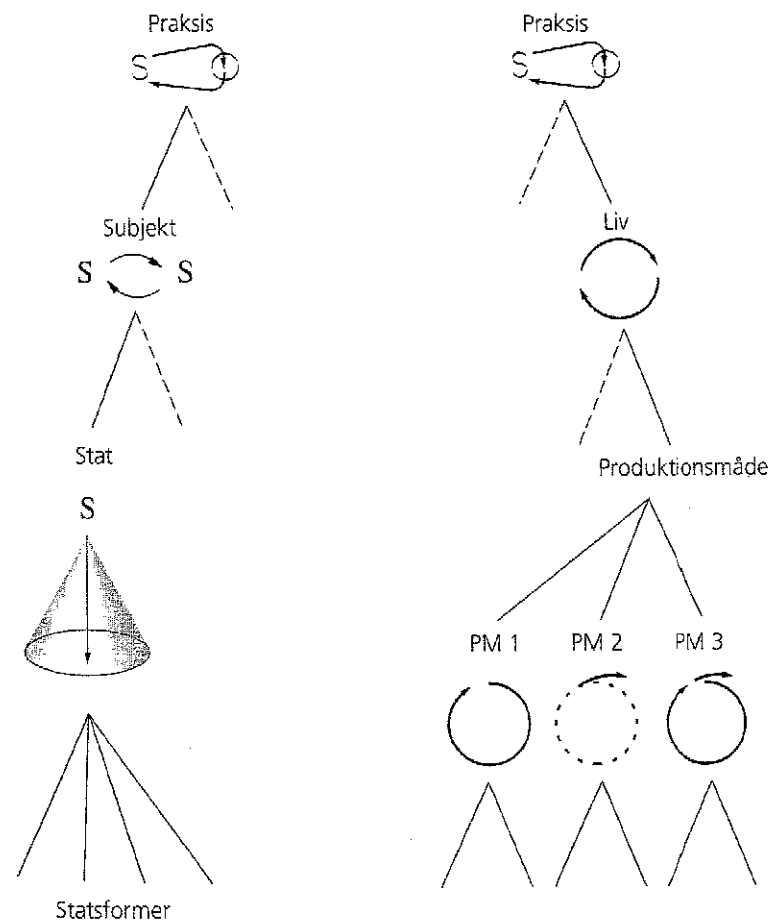
Den teoretiske pointe med dette produktionsmådebegreb er, at det er struktureret som en cyklisk proces, det vil sige som en *produktionscyklus*, der vender tilbage til sit udgangspunkt og undervejs har reproduceret samtlige forudsætninger for en fornyet cyklus. Som en cyklisk struktur beskriver dette begreb en *varighed*, en sekvens, en *eksistensmåde*. I den forstand er begrebets intension det kompleks af grundtræk ved samfundsmæssigt liv, at det har varighed, og at dets varighed har karakter af livsproces.

Teorien bibeholder derfor sit intensionale udspring i det hegelianske *praksisbegreb*, men istedet for som Hegel at tage udgangspunkt i praksisbegrebets udfoldelse som *subjektbegreb* indsætter Marx praksisbegrebets udfoldelse som *livsbegreb* - forstået som produktions-/reproduktionscyklus - som nyt udgangspunkt for specificeringsforløbet. Dette er dybest set grunden til, at denne problematik i

overgangen fra Hegels statsteori til Marx' produktionsmådeteori grundlæggende forbliver en *praksisteori*. Se figur 5.

Fig. 5. Hegels specificeringsforløb

Marx' specificeringsforløb

Samfund og stat

Det, som grundlæggende adskiller produktionsmådeteorien fra andre, er, at den anskuer samfund som artikulerede systemer af forskelligt strukturerede produktionscyklus - og ikke som et aggregat af hand-

linger, som en følge af begivenheder eller som en »organisme« af funktionelle institutioner – samt at strukturerede produktionscykler kan udformes som intensionalt selv bærende begreber. Det vil sige som videnskabelige *strukturer*, der lader sig forme og omforme i et specifikationsforløb.

Det at beskæftige sig med *udgangspunktet* sætter med andre ord fokus på, hvad det er for principielt forskellige måder at anskue og begrebssette samfundet på, vi har til rådighed – samt hvilke eksplanatoriske fordele og ulemper de hver for sig har.

Kendetegnende for funktionalismen er, at den *forudsætter*, at samfundet er en afgrænset helhed, hvis dele har til opgave at bidrage til helhedens opretholdelse. Da vi empirisk set er omgivet af »samfund«, betragtes denne forudsætning ikke som noget, der er værd at stille spørgsmåltegn ved, – hvorfor den *vitalisme*, som den funktionalistiske grundforudsætning indebærer, normalt ikke betragtes som noget problem. Ikke desto mindre er vitalismen en af de klassiske propper, som har været banket i de eksplanatoriske huller, hvor der ellers var grund til at bede om en nærmere forklaring. Det gjalt biologien før Bernard (Hirst 1975), og det gælder den funktionalisme, som har glemt at stille det kardinal-spørgsmål, hvilke forudsætninger det har, at verden består af samfund, der *afgrænser sig* i forhold til hinanden. Dette er en problemstilling, jeg vender tilbage til længere fremme.

Kendetegnende for handlingssociologien i bredeste forstand er, at den også anskuer samfundet nedefra, det vil sige som et aggregat af mennesker eller sociale aktører og deres handlinger. Hvad der grundlæggende er forudsætningen for, at aktører og handlinger integreres i samfund, vil handlingssociologien finde svarene på i handlesammenhænge selv og i aktørernes sociale udrustning, værdier, interesser, interaktioner etc. Også handlingssociologien vil anskue samfundet som en given sammenhæng, der kan forstås nedefra (dets aktører) og indefra (deres »sociale relationer«). Denne formulering kan måske virke kryptisk på dette sted, men vil senere blive kontrasteret med en synsvinkel, der anskuer samfund udefra (statssystemet) og oppefra (statssubjektet).

Derved antyder jeg, at disse to hovedfigurer i etnologisk og sociologisk teoridannelse deler grundtræk med naturretten og liberalismen: *Civilsamfundets* perspektiv – dvs. Marx' klassespecifikke *ideologier* og

Hegels *Verstand*, forstået som den måde at begribe, hvad et samfund er, der tager udgangspunkt i borgernes partikulære praksis, outlook og krav til den overordnede samfundsorden – er det fundamentale perspektiv, hvori samfundet konceptualiseres. Det vil normalt heller ikke støde nogen, at det ikke er statsmagten, men civilsamfundet der er samfunds- og kulturteoriens udgangspunkt. Det stemmer endog godt overens med den herskende ideologi i vort eget samfund, med vort demokratiske sindelag og værdsættelse af det civile folkeliv. Vi vil hellere betragte samfundet som et folkefællesskab end som et statssubjekt. Alligevel er der noget ved denne indforståede konsensus om samfundets inderste væsen, der fremkalder spørgsmål, og som nok er en nærmere undersøgelse værd.

Idag er det endnu en udbredt opfattelse, at det var et gode i sig selv, at statsmagten i Østeuropa blev svækket eller rullet helt væk, så folkelivet, forskellighederne, de levendegjorte folkekulturer kunne folde sig ud i fuldt flor. Det bekræfter drømmen om folkefællesskabet, som klarer sig uden statsmagts kolde uhyre. Og det kan sammentænkes med forestillingen om, at også den Europæiske Union kan udvikle sig til et fælles civilsamfund uden en egentlig statsmagt, som man hellere vil være foruden. Spørgsmålet er imidlertid, om ikke det, der på længere sigt kan læres af denne periode i Europas stats- og kulturhistorie er, at staterne er en grundforudsætning for samfundslivet, for den indre fred imellem livsformerne i den enkelte stat, for at deres politiske modsætninger ikke tager form af borgerkrig, etnisk mobilisering og udrensning etc.

Det er spørgsmål, som vi ikke kan komme udenom i denne forbindelse, fordi der nok ikke er nogen tvivl om, at når *Det glemte Folk* fik en velvillig modtagelse i vide kredse, så hænger det også sammen med, at den læstes ind i den indforståede konsensus om, at civilsamfundet eller de menneskelige livssammenhænge er det primære og det værdifulde, mens staten, dens magtudøvelse og centraldirigering er et onde, hvis eksistens bør begrænses – og helst ophæves i takt med, at menneskene lærer at klare sig helt uden.

Da Marx brød med Hegels udgangspunkt i statssubjektet, fik også den historiske materialisme indbygget et perspektiv på samfundet som tog sit udgangspunkt i en transformeret udgave af Hegels civilsamfundsbegreb og ikke i statsbegrebet. Men Marx' civilsamfund var ikke længere et moment i statens kulturhistorie og et specifikt element i

den moderne statsforms indre struktur, men det transhistoriske, grundlæggende og mest almene træk, hvorfra begrebskonstruktionerne kunne påbegyndes, og kortlægningen af samfundets ikke bare økonomiske, men også politisk-juridiske og ideologiske strukturer kunne tage sit logiske udgangspunkt.

Også den historiske materialisme går derfor ud fra, at vi kan tale om *samfundet* og tage dets eksistens for givet. Opgaven er at studere dets forskelligt strukturerede produktionscykler – hvoraf nogle rummer klassemodsætninger – og at finde ud af, hvilke funktionskrav disse stiller til andre typer af relationer (politisk-juridiske og ideologiske). Dybest set vil dette specificationsforløb *udarbejde* sit økonomibegreb ved hjælp af produktionsmådebegrebet, samt *udarbejde* sit politikbegreb og *udarbejde* sit ideologibegreb ud fra specificationen af produktionsmådebegreberne. Den videnskabelige konsekvens af at gøre produktionsmådebegrebet til udgangspunkt er, at såvel politikbegrebets som ideologibegrebets intension bliver til under udarbejdelsen af produktionsmådernes samfundsmæssige forudsætninger (se note 5). Denne fremgangsmåde, der præger hele *Det glemte Folk*, foldes ud i specificationen af den enkle fangst-vareproduktionsmåde, hvor fangsten udformes som en struktur af ideologiske relationer, og den er specielt kommenteret i note 10 (Højrup 1989c:500).

Selvom den historiske materialisme i denne udgave rummer produktionsmådebegreber, som ikke forudsætter noget statsbegreb (fordi de ikke indeholder klassemodsætninger), så består dens analyse af det nutidige civilsamfunds eksistensmåder ikke mindst i at specificere de mange, modsatte måder, hvorpå forskellige sameksisterende produktionsmåder og livsformer stiller præcise og omfattende funktionskrav til statens strukturering af dem og af deres mulighedsbetingelser. Det betyder, som det f.eks. fremgår af fiskerianalyserne, at livsformsanalysen ikke indebærer en drøm eller forventning om, at livsformerne »kan selv«, at centraldirigering burde undgås, og statsmagt kun er et nødvendigt onde. Den specifikke politiske problemstilling, der rejses i hele SBI-projektet *Regionplanlægning og levevilkår* (Groth & Møllgaard 1979), består tværtimod i at problematisere, om ikke den konkrete udformning af regelværker, myndighedsudøvelse og offentlig service er grebet uhensigtsmæssigt an og *derfor* bekræfter en ideologi om, at staten som sådan burde undværes eller skæres ned til nattevægtterniveau.

Livsformsanalysen kan derfor – som f.eks. den danske jurist Hans Henrik Brydenholt med rette gør (Brydenholt 1987, 1988) betragtes som et *konstruktivt* bidrag til debatten om, *hvorledes* statsformen og retsfællesskabet udformes så hensigtsmæssigt som muligt, når det hører til samfundets grundvilkår, at det består af livsformer, som stiller modsatte funktionskrav til statsmagten og mange af dennes institutioner. Bogen *Lønkapital under Folkestyre* arbejder eksplicit med denne problematik (se Højrup 1989b, Brydenholt 1993 og Arén 1994).

En cirkulær diskurs

Da begrebet kapitalistisk vareproduktion forudsætter politisk-juridiske relationer, og da produktionsmådens livsformsbegreber er momenter i dennes selvreproducerende livsproces, så kan livsformsanalysen på dette område betragtes som en måde at påvise *statsbegrebets nødvendighed* i samfundsformationer, hvori disse livsformer er tilstede. Dette er imidlertid ikke i modstrid med, at den hidtidige teoris udgangspunkt bygger på den *antagelse*, at samfundets *væsen* skal anskues som en livsproces af socialt strukturerede produktionscykler, og ikke, som Hegel foreslog, på den antagelse at samfundets *væsen* er den substantielle subjektivitet, dvs. det at være et *statssubjekt* og derfor *statsorganisme* (Hegel 1967 og 1985). At der måske kan være grund til igen at overveje Hegels forslag og at *læse*, dvs. bearbejde, det med nye briller på (f.eks. med Althusser, Clausewitz', Platons og Aristoteles' overvejelser som redskaber) vil jeg komme tilbage til senere.

Før jeg kaster mig ud i overvejelser om en mulig korrektion af specificationsforløbets udgangspunkt, vil jeg fremsætte og belyse den tese, at livsformsanalysen i løbet af de sidste ti år har angivet en mulig konstruktiv løsning på den cirkelbevægelse, som etnologisk og sociologisk teoridannelse har bevæget sig rundt i gennem dette århundrede. Jeg tænker på kredsløbet imellem følgende fire principielle modeller:

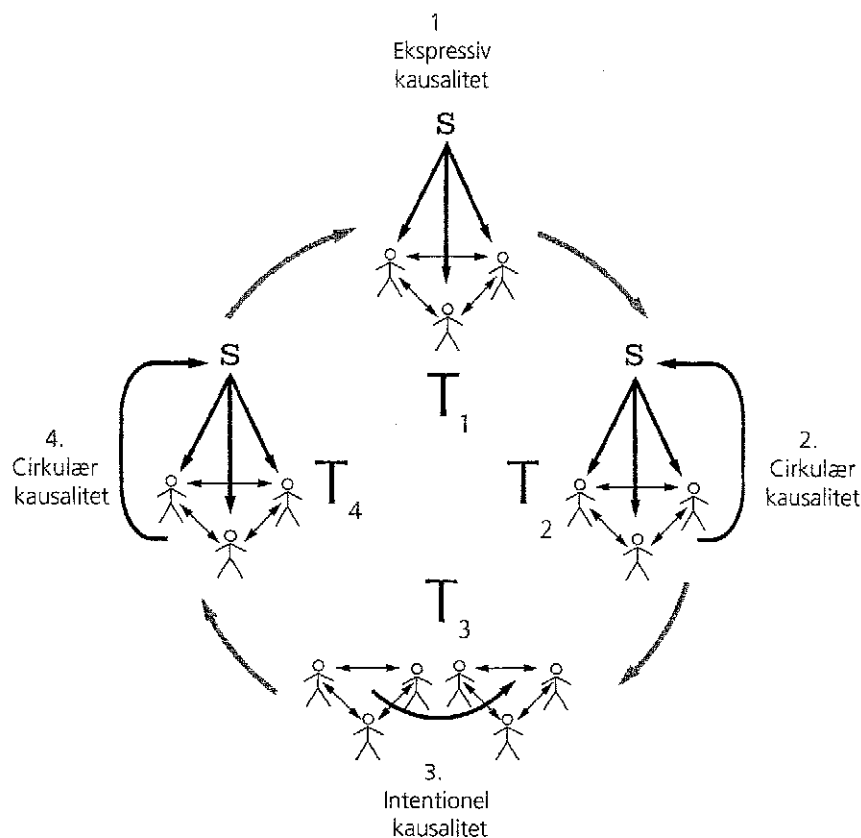
1. Samfundet er en social struktur af f.eks. normer, rettigheder og forpligtelser, der kommer til udtryk i den sociale organisation, hvori strukturens statuspositioner udspilles som sociale roller.

2. Samfundet er en social struktur og samtidig en social organisation, i hvilken aktørerne også erhverver nye roller. Disse erhvervede roller har en feed-back effekt på strukturen, gennem hvilken aktørerne tilskrives nye roller.

3. Samfundet er de sociale aktørers indbyrdes transaktioner, som hviler på den enkeltes handling udfra værdier, og som frembringer integration af aktørerne. Denne sociale integration opfattedes tidligere som en »struktur«.

4. Samfundet er de sociale aktørers indbyrdes transaktioner, men også en struktur, der frembringes som det aggregerede resultat af handlingerne, og som kommer til udtryk i nye værdier og handlinger.

Fig. 6. Kausalfigurerens kredsløb

Fra model 4 kan vendes tilbage til model 1, således at cirklen i princippet fortsættes. Det er min erfaring, at mange, der kan deres specifikke faghistorie gennem det sidste århundrede, genkender denne type af forløb eller »paradigmeskift«. Webers udvikling af den moderne handlingssociologi som en reaktion på funktionalismen er et klassisk eksempel, idet Weber i modsætning til funktionalisterne ville udvikle en sociologi, der ikke bare beskriver samfundsorganismens struktur, men hvis primære sigte er at forstå de individuelle aktørers sociale handlinger, handlingernes subjektive mening og deres *unintended consequences* (Weber 1968, vol I, part one, chap. 1). Andre klassiske forløb går fra Radcliffe-Browns strukturfunktionalistiske skelnen imellem social struktur og social aktivitet (Radcliffe-Brown 1931 og 1952), der eksemplificerer model 1, til Ralph Lintons introduktion af begreberne *social rolle*, *erhvervet status* og *feed-back* (Linton 1936) og videre til Raymond Firths arbejde med at introducere *tiden* og individuelle *beslutninger* for at forklare afvigelser fra samfundsstrukturen og se dennes forandring som »kausalkæder« betinget af situationelle faktorer (Firth 1951). De eksemplificerer begge overgangen til model 2, mens Frederik Barths videreudvikling af den *sociale organisation* ved hjælp af handlingssociologiens interaktionistiske begreber om *værdier* og *transaktion* indebærer, at studiet af den sociale struktur erstattes af en såkaldt »generativ analyse«, der udelukkende anskuer den sociale aktivitet som *processer* (Barth 1966). Denne udvikling eksemplificerer de ræsonnementer, der fører fra model 2 til model 3.

Det interessante er imidlertid, hvorfor de enkelte standpunkter ikke er varige, men skiftes ud med hinanden. I artiklerne *En cirkel i Europæisk Etnologi*, (Højrup 1985) og *Kulturanalyse og Samfundsanalyse* (Højrup 1989a) har jeg arbejdet med at analysere dette forhold, og i artiklen »Tübingen-skolen«s kulturvidenskabelige Praksis har den tyske etnolog Klaus Schriewer (1989) analyseret tilsvarende forløb i tysk etnologi.⁷ Tesen er, at nøglen til at forstå disse forløb ligger i at skille punkt 1 og punkt 3 ud fra de andre, fordi de er hinandens modsætninger, dvs. er uforenelige, og samtidig behøver hinanden for at kunne give svar på problematikens spørgsmål.

Man kan formulere dette på flere måder: En ganske almindelig opfattelse er, at den første figur er synkron, mens den tredje er diakron. Den første beskriver, hvorledes en eksisterende struktur kommer til udtryk i menneskenes handlinger. Den tredje beskriver,

hvorledes menneskenes handlinger løbende *genererer* (skaber) den sociale virkelighed. Det er også almindeligt at beskrive den første som struktur-funktionalistisk, den anden som interaktionistisk. Og at kalde den første »statisk«, den anden »dynamisk«. Den eksplicite grund til at forlade den første er som regel, at den ikke kan forklare, hvorfor strukturerne forandres. Den eksplicite grund til at forlade den tredje er som regel, at den ikke kan forklare de bagvedliggende strukturer, som er væsentlige for handlingerne, men selv virker uberørte af disse.

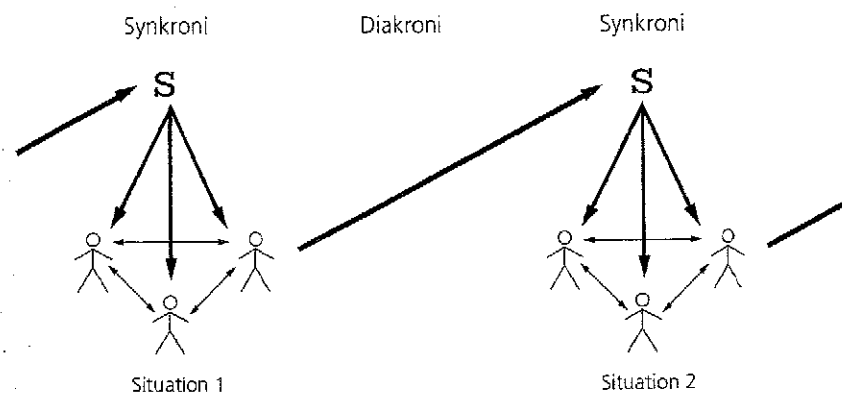
Det logiske problem fremgår imidlertid allerede af det forhold, at en synkron figur og en diakron figur ikke kan *forenes* i en og samme kausalforklaring. Har man anlagt et synkront perspektiv for at belyse, hvorledes en struktur kommer til udtryk i de sociale roller og handlinger, er der ikke plads til at betragte handlingerne og rollerne som årsager til strukturen. Hvis man alligevel forsøger, må man samtidig give afkald på at betragte dem som udtryk for strukturen. Har man anlagt et diakront perspektiv, hvori handlinger og transaktioner løbende skaber betingelserne for hinanden, er der ikke plads til at betragte dem som synkrone udtryk for givne strukturer. Hvis man alligevel forsøger, må man samtidig give afkald på at betragte handlinger i situation 1 som de årsager, der skaber nye handlemønstre i situation 2.

Hvis man skal beskrive dem kausalt, og det forlanger denne form for teori for at kunne betragte sig selv som videnskabelig, kunne man kalde den første for *ekspressiv kausalitet*, idet strukturen tænkes at skabe den sociale organisation, ikke ved at være *før* denne, men ved *samtidig* med denne at udtrykke sig i den – som ved at præge sit stempel i menneskenes handlinger. Den anden form for kausalitet er et forløb over tid, der involverer motiv, situation, handling og konsekvens. Da udgangspunktet er værdier, har vi kaldt denne for *intentionel kausalitet*.

På denne baggrund spiller modellerne 2 og 4 samme rolle: De repræsenterer begge forsøg på at sammentænke de to forskellige former for kausalitet. Eneste forskel er, om de skal afhjælpe den ekspressive figurs vanskeligheder med at beskrive forandring eller afhjælpe den intentionelle figurs vanskeligheder med at beskrive strukturelle sammenhænge. De kan også, som f.eks. Anthony Giddens »strukturationsteori«, flettes sammen, fordi de fire figurers cyklus løber så hurtigt, at den tager form af en svingning imellem dem indenfor et og samme ræsonnement eller af successive forsøg på at skabe enheds-

dannende »synteses« af figurerne (Giddens 1984, Kaspersen 1992 og 1993,⁸ Schriewer 1989).

Fig. 7. Den cirkulære kausalitets figurer tænkes i forlængelse af hinanden

At sammentænke ekspressiv og intentionel kausalitet kan kun ske ved at forestille sig en *cirkulær kausalitet*, hvor de to former for kausalitet skiftevis bytter plads, således at det synkrone perspektiv og det diakrone perspektiv på skift afløser hinanden. F.eks. kan strukturen tænkes forårsaget af en forudgående situations handlinger, mens den selv – i en følgende situation – kommer til udtryk i nye handlinger. Tilsvarende skaber disse handlinger en ny struktur til den næstfølgende situation osv. Se figur 7. At flette de to perspektiver sammen har imidlertid den velkendte konsekvens, at man med figuren kan finde en begrundelse for ethvert udsagn, hvilket i denne sammenhæng vil sige såvel udsagn om, at et samfund forandres af menneskene, som udsagn om at dette samfund fastholder menneskene i sine vante strukturer. Problemet er, at dette ikke kan bruges til at forklare med, fordi figuren ikke producerer noget teoretisk redskab til at lokalisere de *forudsætninger*, under hvilke et samfunds varighed er mulig, eller dets forandring er nødvendig. Forskellen imellem den ekspressive og den intentionelle kausalitet bliver i den cirkulære figur til en *modsigelse*, hvilket kan forklare, at heller ikke denne er en varig figur i noget fagmiljø.

Denne *cirkel* i etnologisk og sociologisk kausaltænkning har vist sig at trække meget omkring sig med ind i sin malstrøm. Den tidligere omtalte »anti-strukturalisme« viser således, hvordan såvel strukturalismen som den historiske materialisme blev inddraget i strømsøerne, forvandlet til modebølger inden for kausaltænkningens problematik i de overgange, hvor forskellige discipliner havde brug for en ny udgave af den ekspressive figur, – og atter sænket, da den teoretiske udvikling igen bevægede sig i retning af en ny bølgetop for den intentionelle figur. Da jeg skrev *En cirkel i Europæisk Etnologi* (Højrup 1985), var strukturalismen og den historiske materialisme endnu på mode, men man kunne se, hvor det bar hen, når man iagttog den måde, hvorpå disse to teoretiske retninger omsattes til kausale figurer og trådte istedet for funktionalismen, som endnu var bandlyst på grund af de forudgående »paradigmeskift«. Her ti år efter er det næste skifte fuldbåret i mange fagmiljøer, hvis ikke allerede flere cykler og syntesedannelser har været afviklet. (se f.eks. Alexander 1985, 1988a og b, Münch 1986, 1987 og Heritage 1985, 1987) Processen speedes måske op af den bibliometriske metode i disse år?

Hermed antyder jeg, at de strukturdiagnostiske teorier, som f.eks. produktionsmådeanalysen, drejes ind i udviklingsforløb, som egentlig ikke vedkommer dem, fordi de ikke hører hjemme i den teoretiske begrebsverden, der er baseret på kausalforklaringer. Og jeg antyder, at kausalitetsbegrebets problemstilling har større konsekvenser og dybere rødder, end vi normalt gør os klart, selvom vi – efter snart tyve år i branchen godt trætte af dette sisyfosarbejde – kun formår at skubbe kausalforklaringerne over på den anden side af den til enhver tid værende modebølge.

Den aristoteliske problematik

Alligevel skal vi kun tilbage til Hegel, Clausewitz og Marx for at finde teoretiske specifikationsforløb, som brød med kausalitetstænkningen, eller rettere gav den en bestemt og begrænset logisk plads i videnskaben. Men efter den tyske dialektik fik forskellige retninger indenfor den moderne erkendelsesteori, der indenfor etnologien formede både en positivistisk hovedstrøm og en hermeneutisk hovedstrøm, igen overtaget – eller rettere de fortsatte med at bevare deres fodfæste. Ved århundredeskiftet blev Durkheim og Weber grundlæggere af

hver sin hovedretning, som i vort århundrede har afløst hinanden på skift i kausalfigurerens kædedans.

Men vi mangler at kunne forklare, hvorfor kausalfigurerne fortsat kan besidde en sådan standhaftighed, når selv fysikken har forladt denne trods alt kun midlertidigt hæderkronede bastion, hvorfor både Durkheim og Weber anså kausaliteten for at være videnskabens adelsmærke, og hvorfor Hobbes måtte bruge netop den som redskab til at komme med Nordeuropas ikke-katolske bud på en videnskabelig samfundsteori.

Det er min tese, at hele det stats- og kulturteoretiske genstandsfelt fortsat hviler på den aristoteliske problematik, som stats- og kulturvidenskaben har fået overleveret i *Den Nikomacheiske Etik og Politikken* (Aristoteles 1982 og 1977) – men at stats- og kulturvidenskaben til forskel fra andre videnskaber, der var i samme situation, ikke endnu har formået at gøre sig fri af det teoretiske værktøj, der skulle til for at vriste Aristoteles ud af skolastikkens store fusionsprojekt. Ligesom andre videnskaber brugte stats- og kulturteoretikerne den brækstang, der bestod i at erstatte Guds love med naturlove og Guds teleologi med empirisk kausalitet, indbefattet menneskelig vilje og fornuft (Althusser 1982:kap.2). Men af grunde, som fortsat ikke er forstået til bunds, har de humanistiske discipliner overordentlig vanskeligt ved at erkende disse værktøjers begrænsning og erstatte dem med bedre. Efter frigørelsen fra skolastikken har det voldt store problemer igen at åbne den teoretiske tanke.

Tesen er derfor, at det ikke i første række er epistemologiske standpunkter, der er ansvarlige for denne tingenes tilstand, men udestående *teoretiske* problemer – spørgsmålet om subjektbegrebet – som skolastikerne løste på deres måder, idet de satte Gud ind som det øverste subjekt. Men det lykkedes ikke skolastikkens banemænd at finde en videnskabelig løsning, der kunne få den aristoteliske problematik – specielt subjektivitetsproblemet – i *Etikken og Politikken* til at gå op. Tesen er yderligere den, at det var netop dette, Hegel fandt ud af. Det var dette, som han forsøgte at løse ved at sætte den substantielle subjektivitet ind som samfundsteoriens begrebslogiske udgangspunkt, og som betød, at netop han kunne overskride kausaliteten på korrespondens-agtig vis ved at bibeholde den på dens rette, men bestemte, afgrænsede plads indenfor teorien. Endelig er tesen den, at det ikke lykkedes Hegel at grave dybt nok i det inten-

sionale grundlag (jeg tænker på Clausewitz, se senere) og det klassiske grundlag (jeg tænker på Platons statsteori, se senere) til at gøre sit statsbegreb til en uomgængelig teoretisk kendsgerning, hvorfor eftertiden (Marx iberegnet) måtte betragte det som et udslag af metafysisk idealisme og ikke formåede at drage den forventelige gavn af Hegels indsats.

Idag, hvor vi er vant til at forbinde ordet »stat« med statsmagt, statsapparat og offentlig sektor, må man huske, at Hegels statsbegreb ikke har denne snævre betydning, men er et totalitetsbegreb, hvormed det, vi idag forstår ved »samfundet«, begribes som en helhed og en enhed. Men det er ikke en enhed, der uden videre lader sig begribe som en helhed af indre momenter, for dets enhed er grundlæggende betinget af samfundets forhold til *andre* samfund. Det er kun, hvis en flerhed af samfund anerkender hinanden som suveræne (dvs. »statssubjekter«), at de kan skille sig ud fra hinanden som selvstændige enheder. Hvor man ellers er tilbøjelig til grundlæggende at betragte »samfundet« som en selvberoende organisme (dvs. som tingsbegreb) - som f.eks. Montesquieu gjorde før Hegel og Durkheim gjorde efter - pointerer det hegelske statsbegreb, at samfund kun kan begribes som organiske helheder, hvis de begribes som gensidigt anerkendende, selvanerkendende og suverænitethævdende subjekter (Montesquieu 1952, Hegel 1967, Durkheim 1986). Statssubjektet er mulighedsbetingelsen for samfundets indre organisering, det er med Hegels udtryk den »substantielle frihed«.

Hvis de ovenfor nævnte teser ikke rammer helt forbi sagens kerne, er det også forståeligt, at Durkheim og Weber - måske i tråd med tidens ny-kantianisme - placerer sig indenfor den aristoteliske problematik, som de gør. I forhold til Hegels stat, der primært er subjekt, men også organisme, dyrker Durkheim i *Division of Labour* organismefiguren. I forhold til Hegels praksis-begreb, hvori teleologi og kausalitet er to begrebsrelationer, der konstituerer hinanden, kobler Weber dem sammen i sin intentionelle kausalitet. I den aristoteliske problematik som helhed rendyrker Durkheims funktionalisme *Politikkens* organismefigur, mens Webers handlingssociologi rendyrker *Etikkens* komplementære beskrivelse af bystaten som et hierarki af borgerdyder (spændt ud imellem oppositioner) og tilsvarende handlinger. I stedet for Aristoteles' *middelvej* opdyrker Weber yderpunkternes *idealtyper*. Hvor Durkheim følger positivistiske forskrifter, følger Weber tillige hermeneutiske (Weber 1968, Durkheim 1933 og 1972). I det store

perspektiv - og indenfor den forståelse af Aristoteles, som blev den europæiske, nemlig at staten skal anskues indefra og nedefra - supplerer Durkheim og Weber således hinanden fint ved at rendyrke hver sin side af den aristoteliske statsteori. Men de gør det, ifølge ovenstående teser, på de specifikke (»moderne«) erkendelsesteoretiske og teoretiske betingelser, der, som endnu ikke overståede følger af løsrivelsen fra skolastikken, har kendetegnet det europæiske kulturarbejde indenfor den aristoteliske problematik.

Det er på denne baggrund og i denne situationelle kontekst, at den moderne erkendelsesteoris subjekt-objekt problematik skal forstås. Humanistiske discipliner med mindreværdskomplekser overfor de naturvidenskaber, der har succes med at åbne den teoretiske tanke for nye horisonter, efterspørger ivrigt forskrifter fra den moderne erkendelsesteori, som sætter sig for at finde ud af, hvordan begreber sikres overensstemmelse med deres objekt. Derfor er det heller ikke underligt, at vort århundredes etnologi og sociologi fremviser kæder af forsøg på at genforene det funktionalistiske og det handlings-sociologiske perspektiv på samfundet, men ikke lykkes med det, så længe man er mere optaget af, om de forskellige kausalitetsformer svarer til objektet, end af at udvikle det begrebskompleks, der siden skolastikkens fald har manglet i at løse den aristoteliske problematik.

Livsformsanalyse

Vender vi os fra disse teser - som er skitseret for at antyde den kontekst og det perspektiv, hvori det aktuelle arbejde med livsformsanalysen foregår - til klassiske kendsgerninger, så er det slående, at Hegel på den ene side fortrænges og glemmes, på den anden side har dybtgående betydning for kulturvidenskaberne. For netop ved, på grundlag af Aristoteles, at udvikle *praksisbegrebet*, lykkes det ham, som tidligere nævnt, at skabe et metasprog for en *selvoverskridende proces*. Derved transformeres Aristoteles' statsteoretiske embryologi (som ikke er noget historiebegreb i moderne forstand), oplysningsfilosoffernes fornuftsbegreb samt romantikernes organisme- og kulturbegreb til (et nyt metasprog for) en *kulturhistorisk udviklingslære*. Hele dette gedigne epistemologiske brud rummes i et lille begrebshierarki, som ingen steder hos Hegel er specificeret samlet, men som senere Hegel-forskere har arbejdet intenst med at rekonstruere og formidle i sin helhed (Stace 1955, Lukacs 1954, Hyppolite 1970).⁹

Jeg vil ikke her gå ind i den omfattende Hegel-forskning, men kun omtale de træk ved dette begrebskompleks, som ligger til grund for livsformsanalysen i dens nuværende udformning, samt begrunde hvorfor vi valgte netop dette udgangspunkt.

Den strukturelle livsformsanalyse er grundlæggende en teoretisk undersøgelse af, hvad det forudsætter, og hvad det indebærer at antage, at et samfund består af forskellige eksistensmåder, der kontrasterer hinanden og kan interagere med hinanden uden at smelte sammen eller assimileres med hinanden.

Som teoretisk praksis betragtet består analysen – både når vi arbejder os tilbage i de påkrævede grundbegrebers almene forudsætninger, og når vi specificerer livsformsbegreberne ud i deres detailrigdom – i at undersøge de fulde konsekvenser af denne antagelse og at undersøge dens mulige hensigtsmæssighed som udgangspunkt for en kulturteori.

Det er med den bevidste hensigt at *prøve* denne antagelse, at vi forsøger at udvikle en teori, hvori samfundet konsekvent bygges op af selvbestemte eksistensmåder. Ved at arbejde stringent ud fra dette udgangspunkt skaber vi mulighed for at sætte dets udsagn om samfundets væsen på spil, mulighed for at undersøge omfanget af dets gyldighed og mulighed for at lokalisere nogle af de kendsgerninger, som ikke lader sig anskue og forklare ud fra sådanne forudsætninger.

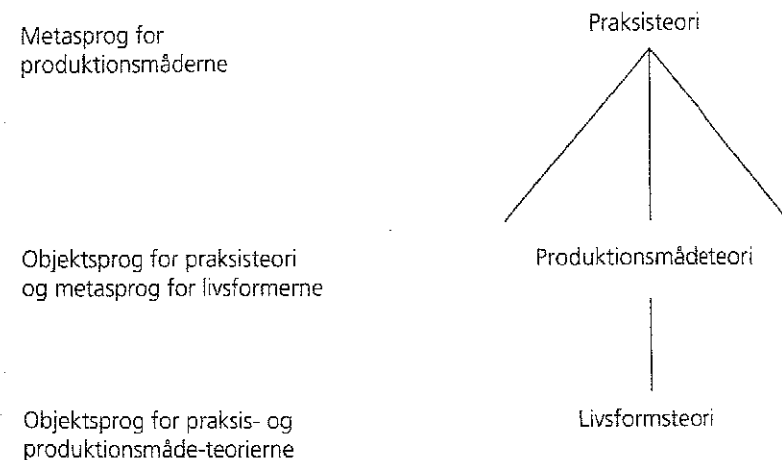
For oversigtens skyld kan man sige, at dette arbejde finder sted i et hierarki bestående af henholdsvis et objektsprog, et metasprog for dette objektsprog samt et metasprog for dette metasprog:

1. Objektsproget specificerer teoriens *genstande*, dens termer, der udgøres af livsformsbegreberne.
2. Forudsætningen for, at livsformerne kan fungere som sameksisterende og selvbestemte eksistensmåder, er, at livsformsbegreberne har hver deres plads og funktion som *terminaler for varige samfundsrelationer*. Denne forudsætning analyseres og specificeres på produktionsmådeanalysens metaplan.
3. Forudsætningen for, at produktionsmåderne er velegnede hertil, er, at de er struktureret som cykliske processer, hvis relationer giver plads til terminalbegreber (livsformerne), der har hver deres funktion i en

produktionsmådes reproduktion (dens livsproces). Denne forudsætning har Hegel udarbejdet på praksis- og livsbegrebets metaplan. Dette begrebskompleks beskriver de logiske figurer, der skal til for at udforme et procesbegreb, der på den ene side er en *sand uendelig cyklus* (dvs. livsproces), og på den anden side er en *flerhed af partikulære mål* (dvs. praksisformer).

I realiteten er hierarkiet af begrebsstrukturer mere omfattende og noget mere komplekst, hvilket imidlertid vil være lettere at forklare længere fremme under beskrivelsen af deres funktioner i videnskabsprocessen.

Fig. 8. Skitse af et teori-hierarki

De sande uendeligheder

Den klassiske hindring for kulturbegrebet er, at menneskenes handlinger og meninger tænkes i kausale baner, dvs. som skabt af påvirkninger fra forskellige faktorer. Det er f.eks. ikke svært at finde årsager til, at en bestemt arbejder er socialdemokrat. Det kan være fordi, hans far har påvirket ham som ung, fordi han gerne vil have

et job i kommunen, eller fordi arbejdskammeraterne udøver et tryk på hans holdninger. Eksplanatorisk set er arbejderens meninger og handlinger gjort til en effekt af ydre påvirkninger, til et krydsningspunkt for påvirkninger i et mekanisk system, han bliver en maskine. Ændres påvirkningerne, vil virkningen også blive en anden, og hvis arbejderen flyttes et andet sted hen i systemet (f.eks. bliver fisker), hvor han udsættes for andre tryk udefra, så vil hans meninger og handlinger også blive nogle andre. Hvis vi spørger, hvorfor en fisker stemmer på Fremskridtspartiet, så gives der tilsvarende et utal af vilkårlige årsagsforklaringer, lige fra at hans bror er fremskridtsmand, at han selv vil frem i partiet, at han lider af frustrationer over sine vilkår, til at han ønsker at tjene på det.

Det er den klassiske, transitive kausalitet, der her er tale om. For enhver af disse årsager yder ikke mere forklaring, end det der ligger i, at den selv er en virkning af forudgående årsager, ligesom disse årsager selv er det. *Transitiviteten* ligger i, at man kan blive ved at følge disse årsagskæder *uden nogen sinde at nå en endelig forklaring*. Se figur 10,I. Der er ingen udgangspunkter. Intet er, som det er, i kraft af andet end ydre påvirkninger. Al forskellighed forsvinder i årsagskæder, der indvirker på hinanden, og hvori enhver virkning står til at ændre af nye påvirkninger.

Det siger sig selv, at i et system af den art er der ikke plads til noget kulturbegreb, ingen plads til frihed og nødvendighed, det vil sige ingen plads til, at noget er *frit* i forhold til ydre årsager, til at det er *selvbestemt*, til at det har sin egen form og organisation i kraft af *nødvendige* sammenhænge imellem dets egne komponenter. I det kausale system kan man ikke standse den uendelige regres, ikke lokalisere et bestemt ståsted, ikke finde et bestemt ideologisk perspektiv, ikke forankre noget i en selvbestemt kultur. Et begrebssystem af den art har ikke logisk plads til selvbestemte udgangspunkter, til selvbestemmende praksisformer og begrebsstrukturer. Det giver ikke plads til at tænke en flerhed af logisk frie og nødvendige, dvs. selvbestemte, *eksistensmåder*.

Det er grunden til, at den klassiske kausalitet ikke kan danne udgangspunkt for en kulturteori. Det samme gælder for den klassiske teleologi. At mennesket handler ud fra ønsker eller værdier er en forklaringsform, som indebærer den samme transitivitet, fordi ethvert ønske er begrundet i et andet ønske, der går logisk forud for det. Se

figur 10,II. Spørger vi *hvorfor* fiskeren har det ønske at tjene flere penge, så hidrører dette ønske fra det bagvedliggende ønske at kunne beholde huset, og dette ønske hidrører i sin tur fra ønsket om, at familien trives osv. Hvis der ikke er noget andet ønske bag et ønske, så er dette ikke et ønske. Den isolerede mål-middel tankegang er ligesom den isolerede årsag-virkning tankegang et mekanisk system med uendelig regres og uden mulighed for selvbestemte udgangspunkter. Heller ikke her kan noget i logisk forstand være frit og nødvendigt. Den ovenfor omtalte intentionelle kausalitet er et eksempel på det. Dens grundlov, at interaktion skaber integration, demonstrerer tydeligt, at der ikke kan *opretholdes* kulturel *forskellighed* i et sådant system.

Istedet for at se det som et problem at aktører mangler kausal indflydelse på strukturer, så kan vi af denne, hegelianske, analyse se, at kulturanalysens videnskabelige (dvs. intensionale) problem med disse begrebsstrukturer ligger i, at såvel den teleologiske forklarings som den kausale forklarings *transitivitet* ikke giver plads til kulturel selvbestemthed, kulturel forskellighed og kulturel flerhed. Menneskelivets frihed og nødvendighed har med andre ord ingen logisk plads heri.

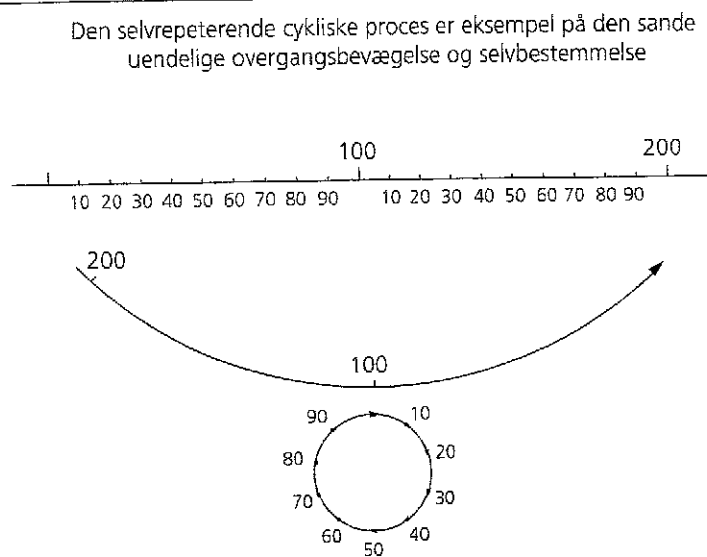
Går vi endnu et skridt længere tilbage i livsformsanalysens forudsætninger, end beskrevet i hierarkiet ovenfor, så finder vi i kapitel 2, afsnittet om Kvalitet, i *Logikkens* første del Hegels udarbejdelse af de rene endeligheds- og uendelighedsbegreber (Hegel 1981:125-174). Denne dialektik udformer en lille og afgørende begrebsstruktur, der som metateori leverer forudsætningerne for praksis- og livsbegrebet. Den uendelige regres, vi har lokaliseret, forklarer Hegel her som en falsk uendelighed. Det betyder, at den aldrig når frem til det, den gerne vil, nemlig det uendelige (dvs. forklaringen), men hver gang bare når en ny endelighed (forudgående årsag eller forudgående værdi), bag hvilken der ligger endnu en osv.

I *Logikkens* afsnit om Kvantitet demonstrerer Hegel dette med tidens, rummets og talrækkens uendelighed. Ethvert tal kan overskrides (1,2,3,...), men overskridelsen fører altid kun til noget, der igen er endeligt (det næste tal). Det uendelige når man aldrig ad denne vej. Det grundlæggende problem er, at *forstanden* tænker det endelige og det uendelige som ting (her tallene), således at det uendelige må være det modsatte af det endelige, og derfor noget vi når frem til ved at

overskride det endelige. Men ved hver overskridelse når vi bare noget nyt endeligt (et nyt tal). Pointen er, at det sande uendelighedsbegreb slet ikke kan tænkes i forstandens *ekstensionale* tankegang - der arbejder med *givne ting* (som f.eks. tallene) og *klassificerer* dem.

For at forstå talsystemets sande uendelighed er det nødvendigt at *skifte perspektiv*. Det, Hegel kalder *fornuftens* arbejde, består i at studere de *intensional-logiske relationer* imellem de endelighedsbegreber, der er tale om. Det drejer sig om at studere den *måde*, hvorpå 1-tallet er *identisk* med 2-tallet ved blot at være *overgang* til noget andet og netop derfor samtidig er 2-tallets *modsatning*, fordi 2-tallet er det *andet*, som 1-tallet er overgang til. Det er med andre ord i selve *overskridelsesprocessen*, at talsystemets sande uendelighed ligger, i selve det *at tælle* ligger uendeligheden. Den sande uendelighed er med andre ord et procesbegreb, en *cyklicitet*, en *selvbestemmelse*. Istedet for, som forstanden gør, at forfølge og klassificere tingsbegreberne - her: tallene eller årsagerne eller værdierne - så udforsker fornuften deres *prædikater*. Den studerer deres intensionale sammenhænge.

Fig. 9. Begrebet sand uendelig proces

Intensional-logisk er titalssystemet således en cyklisk *proces*. Hver gang en cyklus er gennemløbet ti gange (f.eks. millimeter), er en større cyklus gennemløbet en gang (centimeter), hver gang denne er gennemløbet ti gange, er en større cyklus gennemløbet en gang (decimeter) - og så fremdeles. På samme måde er tidens sande uendelighed og rummets sande uendelighed intensionalt set cykliske processer i form af den begrebets sætten sig udenfor sig selv og venden tilbage igen, hvormed det *bestemmer sig selv* og beskriver den *varige overgangsbevægelse* eller *relation*, der udgør f.eks. vore tids- og rumbegreber. Tidsbegrebets *differentia specifica* er, at dets cykler tænkes sammen som *irreversible* sekvens-successioner. Rummets *differentia specifica* ligger i, at dets cykliske sekvensmål (meter) anvendes i *tre* indbyrdes ortogonale *dimensioner*, der artikuleres i ét mål (kubikmeter).

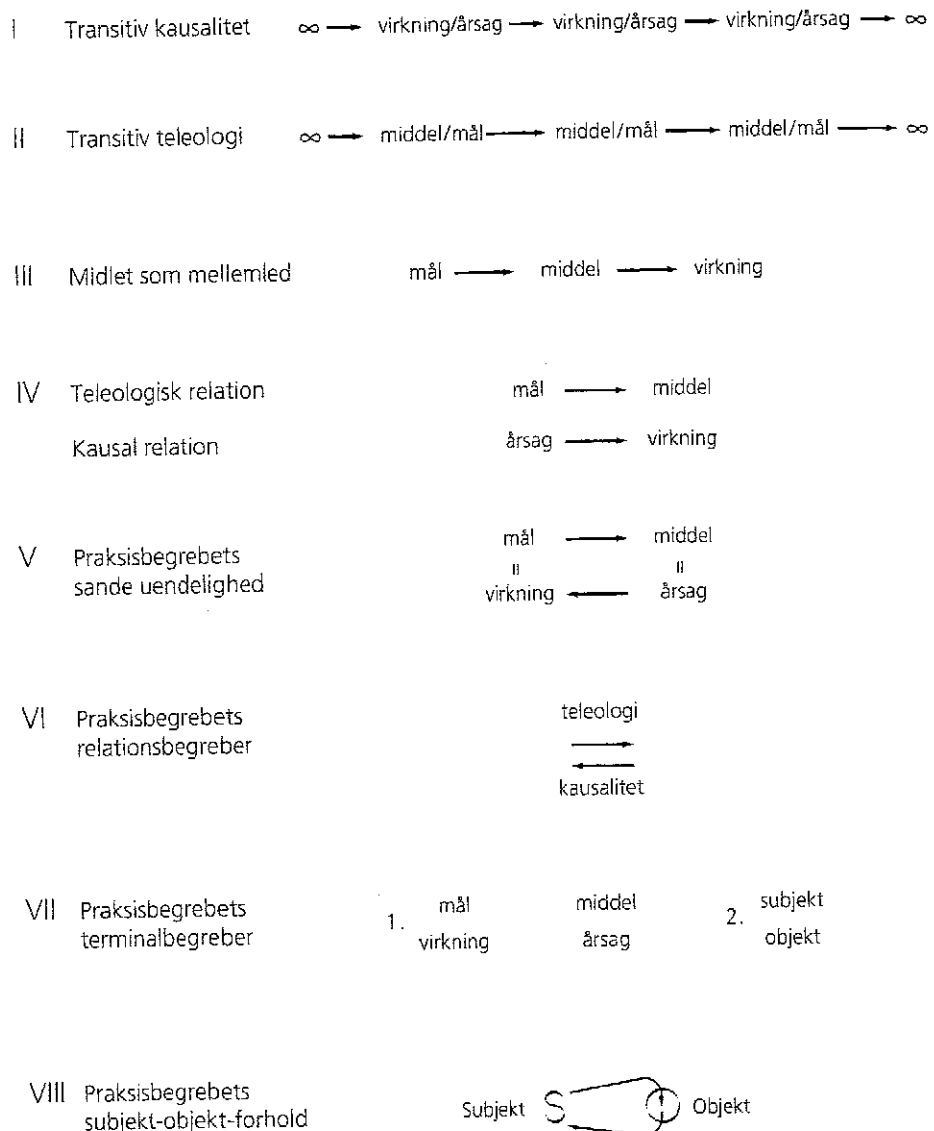
I arbejdet med de rene endeligheds- og uendelighedsbegreber har Hegel nu udviklet den figur, hvormed han kan lokalisere og løse problemet med den falske uendelighed i de klassiske kausalbegreber og de klassiske teleologibegreber. Dette arbejde finder sted i *Logikkens* anden del, andet afsnit, hvor specifikationen af praksis- og livsbegrebet fremstår som et objektsprog for (dvs. gør brug af de almene figurer i) uendelighedens dialektik.

Teleologi og kausalitet

Hegel må begynde sin analyse med den kendsgerning, at der i europæisk tænkning er en dyb og uovervindelig kløft imellem teleologi og kausalitet. Folk som Spinoza og Hobbes ville rense al teleologi ud af videnskaberne, mens det senere blev almindeligt at trække et skarpt skel imellem naturens kausalitet og åndslivets finalitet.

Istedet for denne, forstandens ekstensionale klassifikation af de to ting, studerer Hegel deres *intensionale logik* som begrebsrelationer. Teleologi er relationen imellem *mål* og *middel*. Kausalitet er relationen imellem *årsag* og *virkning*. Betragtes de som ting hver for sig, bliver begge relationer transitive. Se figur 10, I og II. Men *intensionalt* viser de sig at *forudsætte* og *indebære hinanden*, således at den teleologiske relation og den kausale relation er *to sider af samme begreb*. Begrundelsen er, at et middel ikke kun er målrettet, men også må være *formålstjenligt*. Logisk set er midlet det nødvendige led imellem fina-

Fig. 10. Praksisbegrebets dialektik

litetens målsætning og kausalitetens virkning. Hvis ikke midlet både er sat af et mål og kan frembringe den planlagte virkning, så er der ikke tale om et middel-begreb. Også målet bliver i så fald indholdsløst. Begrebet *middel* er derfor enheden af hjælpemiddel og virkemiddel. Se figur 10,III.

I teleologien er det målet, der bestemmer midlet; i kausaliteten er det årsagen, der bestemmer virkningen. Se figur 10,IV. Men midlet må være identisk med en virkende årsag, og målet må være identisk med en forårsaget virkning, hvis relationerne skal have nogen mening. Begrebslogisk er det med andre ord en bevægelse, der kortlægger forudsætningerne fra mål til middel, fra middel til årsag, fra årsag til virkning og fra virkning til mål. Se figur 10,V. De fire forudsætter hinanden hele vejen rundt i en lukket og derfor *selvbestemmende* struktur. Den teleologiske relation, der går fra mål til middel, og den kausale relation, der går fra årsag til virkning, er med andre ord hinandens modsætninger og samtidig identiske. Se figur 10,VI. Som en *modsætningernes identitet* udgør de et selvbestemmende begreb, det er begrebet *praksis*.

Konsekvensen af denne dialektik er med andre ord den overraskende, at de to begreber aldrig har kunnet tænkes uden hinanden, fordi de indebærer hinanden. Vi kan ikke forestille os, at noget er kausalt uden at tænke teleologisk på sagen. Ligesom det er umuligt at tænke i mål og midler eller at handle målrettet uden at tænke kausalt om midlets produktion af målet. Når vi opfatter verden som kausal, er det fordi vi ser teleologisk på den. Vi kan kun betragte os selv som teleologisk handlende, hvis vi betragter vor omverden som kausalt indrettet. Se figur 10,VII og VIII. Ellers var der ingen virkemidler at bruge målrettet.

Et lille eksempel kan illustrere, hvordan vi dagligt gør. Der sker et biluheld, og alle spørger: »Hvad var årsagen?« Kommunens tekniske forvaltning svarer, at vejen længe har været for smal og slynget i det pågældende sving, hvorfor folk kommer galt afsted. Bilstens hustru mener, at mandens alkoholforbrug er årsagen. Belysningsvæsenet finder årsagen i de manglende gadelygter i området, hvor ulykkerne altid sker. Vejevæsenet erkender, at årsagen ligger i, at der var saltet for sent den pågældende aften.

Det karakteristiske er, at vi kunne finde utallige andre årsagsforklaringer på den pågældende hændelse, som alle sammen er nødvendige forudsætninger for, at *situation 1*: manden der kører hjem fra arbejde, efterfølges af *situation 2*: bilen der kører i grøften. Udgangspunktet er med andre ord en total-situation omfattende et kompleks af betingelser, der alle er *lige nødvendige forudsætninger* for, at situation 2 kan opstå. Højrekørsel, tyngdelov, vejrlig, saltkemi og mange andre forudsætninger er også nødvendige elementer i denne total-situation. På samme måde er situation 2 en totalitet, hvori bilens bane ned i grøften kun er et enkelt, lille element.

Hvis det er total-situationer, vi har med at gøre, hvorfor udpeger vi så en årsag i situation 1 og en virkning i situation 2? Det skyldes, at vi anskuer hændelsen i et praksisperspektiv: Det element, vi har øje for i situation 2 og betragter som *virksomheden*, er det, der udpeges (i dette tilfælde som negationen) af vort mål. Det er, fordi målet er, at manden når uskadt hjem, at hans uheld er en virkning for os. De andre elementer i total-situation 2 (tyngdelov, kemi, højrekørsel etc.) er blot kulisser for den praksis, det drejer sig om.

Det element, de forskellige parter hver især udpeger som *årsagen* i situation 1, er derimod det, der for dem er *et manipulerbart middel*. Selvom det ser ud som om, at den årsag, der peges på, var *ude i objektet*, så viser selve *selektionen* af det element, som udpeges, at årsagerne er de ting eller impulser, vi kan manipulere med i praksis. Tyngdeloven eller vejrliget indgår ikke som manipulerbart hjælpemiddel i nogen af de involverede parters praksis, hvorfor det ikke giver nogen mening at kalde dem for årsagen til det, der skete - selvom de udfra en strukturel betragtning er nødvendige forudsætninger for hændelsen.

Hvis man gør det eksperiment at kalde alle de lige nødvendige forudsætninger i total-situationen for årsager, så viser årsags-begrebet sig at blive transformeret til en struktur bestående af begrebsrelationer, der logisk betinger hinanden. Det er det, fysikken og andre strukturelle videnskaber gør. Men dette indebærer, at det så ikke længere er muligt at pege på årsager og virkninger imellem givne ting. Derfor er en sådan begrebsstruktur ikke anvendelig i en formålsrettet praksis, med mindre strukturen lader sig oversætte til et ekstensionalt sprog, hvori det igen giver mening at tale, som om

udvalgte impulser - nu forstået som givne tingsbegreber - forårsager hinanden.

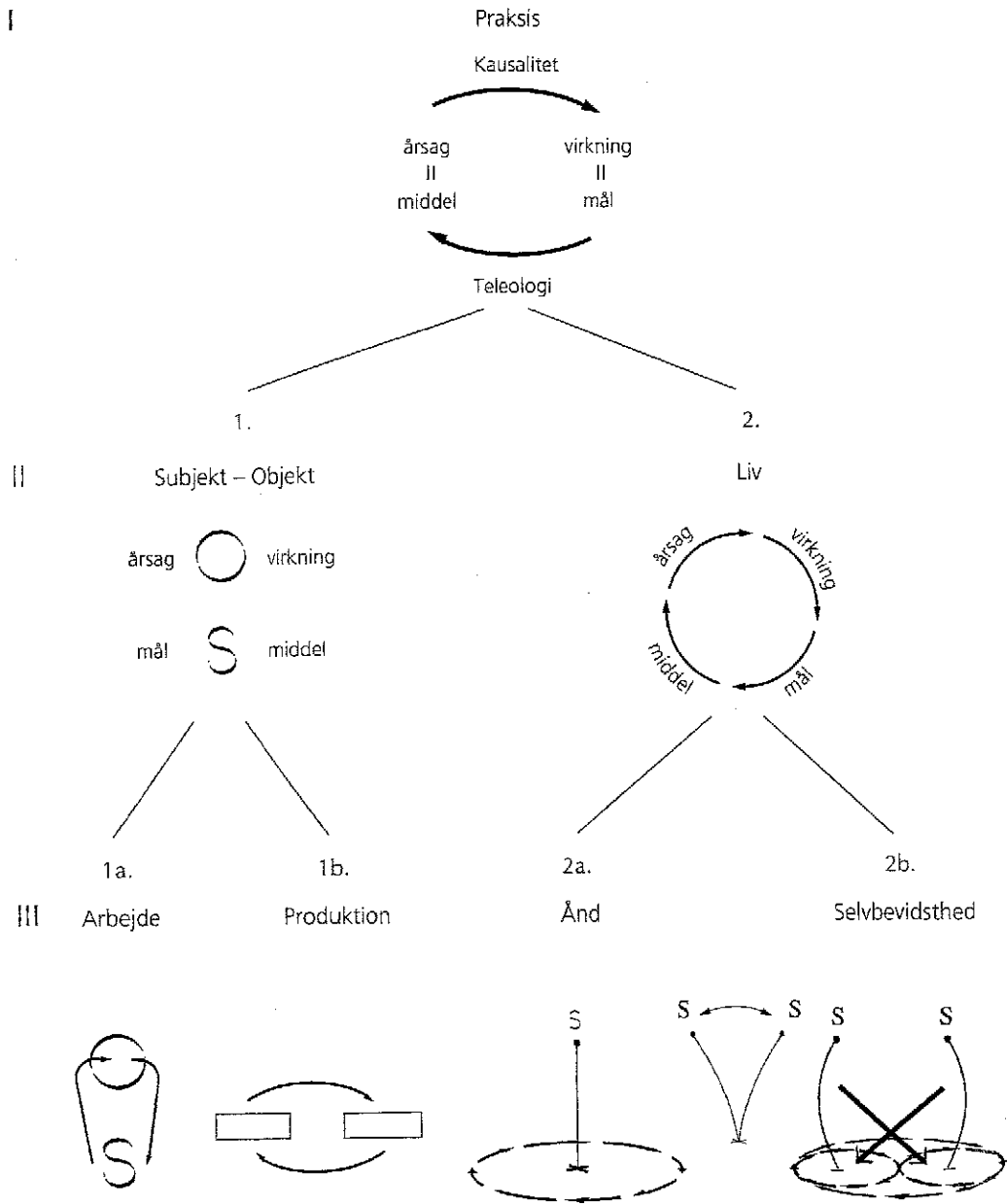
Vi er med andre ord til daglig vant til at tænke sammenhængen imellem årsag og virkning som et objektivt forhold helt uafhængigt af os selv. Men praksisbegrebet lærer os, at denne måde at tænke et *objekt* på er betinget af vores mål-middel tankegang. Det er den, der betinger, og som gør det meningsfuldt, at vi taler om årsager og virkninger, selvom disse i forhold til totalsituationerne er helt vilkårligt udvalgte enkeltparametre. Det er med andre ord det, at man i praksis bærer sig ad som et mål-middel ræsonnerende *subjekt*, der - for os - deler den totalsituation, vi selv er element i, op i to væsensforskellige ting: Et kausalt objekt på den ene side og et teleologisk subjekt på den anden.

Praksisbegrebet

I praksisbegrebets mere konkrete specificationsforløb udfoldes således den metafigur, som blev udviklet i de rene endeligheds- og uendeligheds-begrebets dialektik: Kausaliteten viser sig ikke at kunne stå alene. Begrebet må overskrides og viser sig at (forud-)sætte et andet begreb, nemlig teleologien. Også den teleologiske relation (forud-) sætter et andet begreb, og det viser sig at være en kausalitetsrelation. Denne forudsætter igen en teleologisk relation osv. Den forudsætningsopsporende bevægelse vender derfor (som sand uendelighed) *tilbage* til sit eget udgangspunkt. Istedet for at ende med en ubestemmelig regres, viser den sande uendelighed, at udgangspunktet blot var *den ene halvdel* af et mere omfattende og *selvbestemt* begreb. Se figur 10.V.

På grund af denne kompleksitet viser *praksisbegrebet* sig at kunne udlæses på en række forskellige måder, der leverer grundfigurerne til mere konkrete teorier, som f.eks. produktionsmådeteorien, Clausewitz' krigsteori samt Hegels stats- og kulturteori. Dette er dog ikke stedet for udarbejdelsen af et første specificationsstrin, der med sikkerhed *udtømmer* de logisk mulige måder, hvorpå praksisbegrebet lader sig udlæse. Men jeg vil søge at vise, hvorledes der udformes en række kernebegreber, som har vist sig at løse væsentlige spørgsmål i livsformsanalysens problematik, - herunder spørgsmålene om hvorledes den logiske sammenhæng er imellem produktionsmåde- og livs-

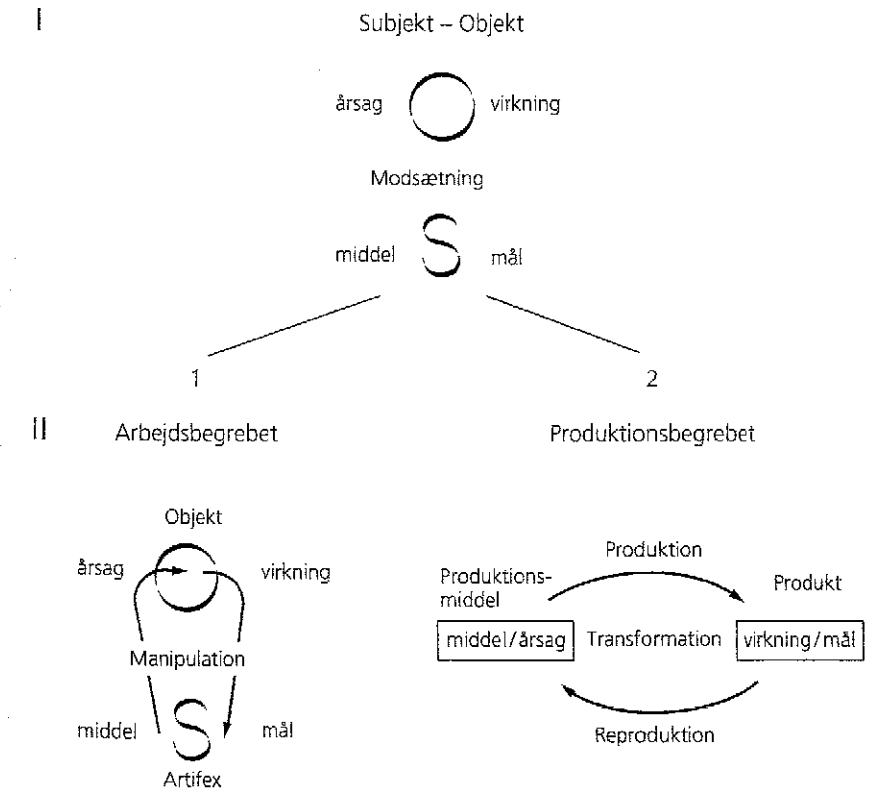
Fig. 11. Praksisteoriens specificationsforløb

formsbegreberne, samt om hvorvidt der er et muligt alternativ til kausalitetsfigurerens onde cirkel i etnologien og sociologien.

Af begrebets dialektik er det fremgået, at teleologi og kausalitet kan anskues som to *modsatte relationer*, der har *hver deres terminaler*. Samtidig udgør de som helhed en *funktion*, hvis to sider og fire terminaler *gensidigt determinerer hinanden hele vejen rundt*. Begrebets prædikater kan enten skrives som 2 relationer: teleologi, kausalitet; eller som 4 terminaler: mål, middel, årsag, virkning. Se figur 11,I.

Fig.12. Fra Subjekt - Objekt til Arbejdsbegrebet og Produktionsbegrebet

1. Anskues teleologi og kausalitet som to modsatte termer, der udelukker hinanden og står overfor hinanden, fremkommer begreberne *subjekt* og *objekt*. Se figur 11,II,1 og figur 12,I.

a. Forholdet imellem disse kan læses som subjektets brug af *fornuftens list* til med snilde at arrangere - eller manipulere med - objektets kausale kræfter, således at disse frembringer subjektets mål. I så fald fremstår subjektet som den, der bearbejder objektet, som *artifex*. I denne manipulative brug af objektets kausalitet som middel til at skabe subjektets mål ligger *arbejdsbegrebet*. Se figur 12,II,1.

b. Fra den ortogonale vinkel er det samme forhold en *transformation* af middel/årsag (produktionsmiddel) til mål/virkning (produkt) og vice versa. Produktet viser sig med andre ord at være mål i den forstand, at det kan bruges som middel i en ny produktion (Marx 1970:302-312). Transformationen er en proces, hvori produktionsmidler omsættes til produkter, og produkter omsættes til nye produktionsmidler. Dette er *produktionsbegrebet*. Se figur 12,II,2.

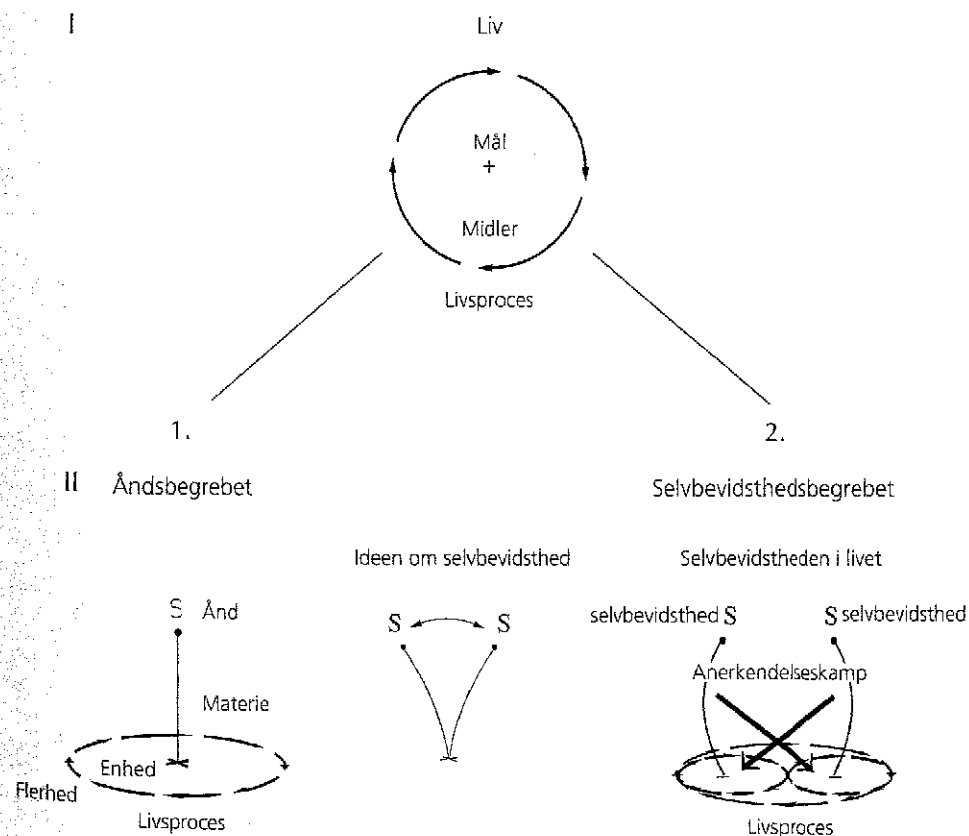
2. Anskues mål, middel, årsag og virkning som momenter i en sand uendelig proces, der på cyklisk vis er selvreproducerende, hvis flerhed er midler, og hvis enhed er det sande uendelige mål, fremkommer *livsbegrebet*. Se figur 11,II,2 og figur 13,I.

a. Denne livsproces er verden forstået som en cyklisk processuerende helhed. Dens enhedsprincip og dens mangfoldighed betinger hinanden - som en cyklisk kæde af processer og denne cyklus' centrum betinger hinanden. Centret eller det sande uendelige mål (processens opretholdelse) er verdens enhedsprincip. Anskues dette som negationen af verdens mangfoldighed, får vi begrebet om *ånden* som verdens modsætning, hvorved verden transformeres til begrebet *materien*. Se figur 13,II,1.

b. For at kunne betragte ånden som løsrevet fra materien, må ånden imidlertid være *selvbestemt*. Denne begrebslogiske selvstændighed i forhold til livsbegrebet kan ånds-begrebet kun opnå ved at blive bestemt i modsætning til en anden ånd. Der fordres en konfrontation imellem to »viljer«. Den ånd, der løsriver sig fra verden for at herske over den, giver plads til en anden ånd i dens sted. Udfordringen fra denne konkurrerende vilje indebærer en *kamp på liv og død om anerken-*

delse, der indebærer en gensidig anerkendelse som subjekter. *Selvbevidstheden* fremkommer i denne kamp som refleksionen ind i selvet af anerkendelsen af modstanderen som selvbevidst subjekt. Se figur 13,II,2.

Fig. 13. Fra Livsbegrebet til Åndsbegrebet og Selvbevidsthedsbegrebet

Pointen med denne sidste specifikation¹⁰ er for det første, at det er logisk muligt (men ikke nødvendigt), at bygge et system af gensidig anerkendelse (indbyrdes anerkendende og selvankendende subjekter) ovenpå det organiske livsbegreb (der er naturen forstået som en processuerende helhed), således at det organiske liv splittes op i en flerhed af selvbevidste subjekter/organismer. Naturens organismer er med andre ord ikke født med selvbevidsthed, men livsbegrebet giver

plads til et yderligere system af anerkendelsesrelationer og mulighed for, at dette (sociale) systemniveau strukturerer på livsprocesserne udfra sine egne (dvs. anerkendelseskampens og selvbevidsthedens) principper. Hegel krediterer iøvrigt den skolaske filosofi for det teoretiske forarbejde til denne dialektik (Hegel 1971:525).

Pointen er for det andet, at det selvbevidste subjekt konstitueres som objekt af et modstående subjekts praksis. Ved selvbevidst (dvs. ved at anerkende modstanderen som selvbevidst og tage højde herfor i sin egen praksis) at organisere denne sin modstand (som rejser af modstanderens praksis) får subjektet sit *eget liv*. Subjektets materielle livsproces (dvs. dets andel af det globale livs processuerende hele) konstitueres således af dets forsvarsevne og er ikke, som i spencerismen og mange moderne statsteorier, en præ-eksisterende organisme (Spencer 1969). Dette subjekt-begreb hviler med andre ord på en *forvarsevne* og ikke på en præ-eksisterende organismes aggressive drifter eller statsbærende sociale klassers magtstræben, hvilket (se senere) har afgørende betydning for arten af den statsteori, det muliggør.

Jeg har her forsøgt at rekonstruere praksisbegrebets dialektik som et specificationsforløb med to af dets første trin. En sådan rekonstruktion kan ikke lade sig gøre på grundlag af Hegels *Logikken* alene, men må også støtte sig til kapitlet om selvbevidstheden i *Fænomenologien*, der bygger videre på livs-begrebet (Hegel 1983).

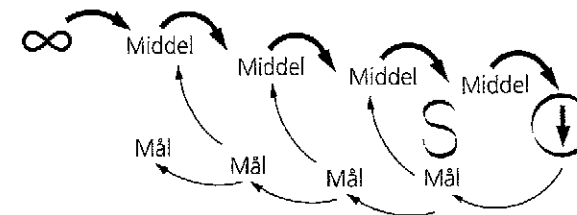
Fornuftens list, arbejde, produktion og liv

Arbejdsbegrebet er væsentligt for den kulturhistoriske teoris procesbegreb, fordi det er ved hjælp af *fornuftens list*, at Hegel som den første formår at anskue kulturhistorien som en logisk fri, selvoverskridende proces, der alene bygger på sine egne midler (og ikke henter forklaring i menneskets natur eller Guds væsen). Pointen er i kort form den, at mennesket ikke bare kan nøjes med teleologisk at lægge naturens kræfter til rette, så de arbejder for ham. Han må selv sætte hjælpemidler i sving for at få indflydelse på naturens kræfter. Bliver han nu ikke uskelnelig fra det kausale objekt, når han selv må virke kausalt for at kunne manipulere med kausale kræfter? Ikke nødvendigvis, for med snilde har han mulighed for ikke bare at mase på, som hans kausale kraft nu byder, men også for at realisere sin subjektivitet ved at indskyde delmidler *imellem* sig og de midler, der

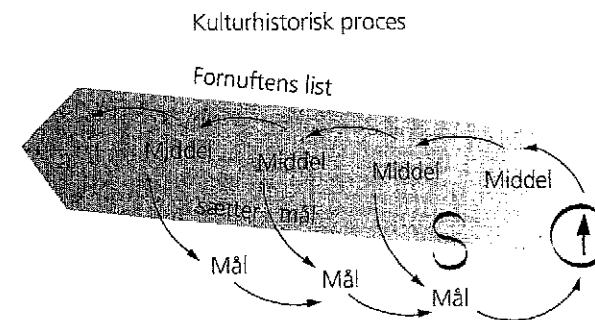
maser med de kausale kræfter. Problemet er nu flyttet til forholdet imellem subjektet og delmidlerne. Gør denne flytning ikke alligevel subjektet kausalt? Ikke nødvendigvis, for subjektet har stadig den mulighed at indskyde *nye* delmidler imellem sig og de forudgående delmidler og at blive ved med det i en sand uendelighed, - hvilket med andre ord viser sig at være et nødvendigt prædikat ved praksisbegrebets subjekt. Se figur 14,I.

Fig. 14. Fornuftens List

I For at kunne indskyde delmidler må frembringelsen af disse være delmål

II De midler, subjekterne udvikler for at nå deres partikulære mål, sætter de almene betingelser, hvorunder målene frembringes

Nu kunne man forestille sig, at vi her fik kulturhistorien forærende på et fad: Mennesket sætter sig altid *nye mål*, for det er en nødvendig side af subjektiviteten. Det at finde midler til at nå disse mål, må vel

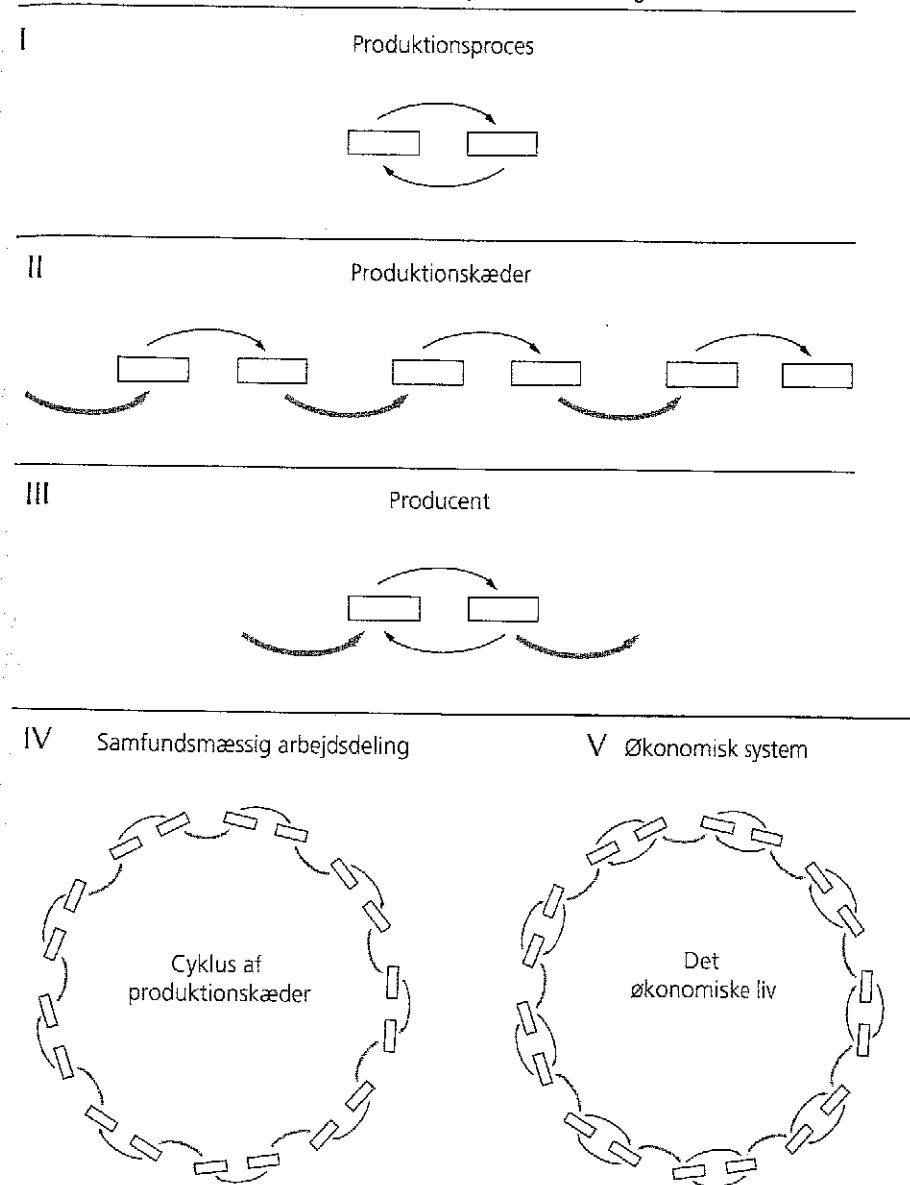
være det, der styrer kulturhistorien. Men nej, det viser sig at være *omvendt!* De singulære mål, som fik bonden til at udvikle sin plov, bliver glemt og borte, mens ploven revolutionerer agerbruget. De *midler*, subjekterne udvikler for at nå deres partikulære mål, frembringer - bagom ryggen på subjekterne - de betingelser, hvorunder subjekterne sætter deres mål. Arbejdet på objektplanet frembringer derfor en proces på metaplanet, som går i andre retninger end menneskenes partikulære mål. Se figur 14,II. Kulturhistorien styres af midlerne og ikke af subjekterne og deres partikulære mål. I kulturhistorien er *midlerne* mål og de partikulære mål kun midler. Der er med andre ord gode grunde til, at studiet af *redskabet* i videste forstand har vist sig frugtbart i etnologisk kulturhistorie. Redskabet materialiserer så at sige udviklingen af praksis gennem de forudgående generationer.

Arbejdsbegrebet viser med andre ord, at praksisteorien også implikerer en transformations- eller historieteori, selvom dette kunne synes umuligt for et begrebskompleks, der samtidig er kendetegnet af organisk cyklicitet. Men de intensionale sammenhænge imellem endeligheds- og uendelighedsbegreberne gør, at *strukturanalysen* og *transformationsanalysen* fremkommer som *komplementære par* i praksisteorien såvel som i de teorier, der bygger på den.

Ser vi på sekvensen *endelighed-uendelighed, teleologi-kausalitet, produktionsforhold-arbejdsproces*, bliver det tydeligt, at der er tale om en skridtvis udspecification af selve teori-hierarkiets *udgangspunkt*, der på alle tre trin udarbejdes som en selvbestemmende struktur, der består af to delstrukturer i et gensidigt determinationsforhold. I det perspektiv bygger produktionsmådebegrebets arkitektur direkte videre på praksisbegrebets udformning som selvbestemt struktur.

Produktionsbegrebet er endvidere værd at lægge mærke til, fordi det kan udspecificeres som produktionskæder baseret på *substitution*, hvor produktet fra den ene produktionsproces indgår som produktionsmiddel i den næste, og så fremdeles. Se figur 15,II. *Produktionskæder* udgøres således af *produktionsrelationer* imellem produktionsprocesser, der substituerer midler for hinanden. Samtidig kan den enkelte produktionsproces ansues som en cyklisk proces, hvorved vi får begrebet om en selvreproducerende *producent*. Se figur 15,III. På samme måde kan hele kæden af dem ansues som en cyklisk proces, der ved at

Fig. 15. Specification af produktionsbegrebet

vende tilbage til udgangspunktet og lukke kæden, *reproducerer* sig selv. Se figur 15,IV. Herved får vi begrebet om en helhed af *producenter*, der gennem en *samfundsmæssig arbejdsdeling* udgør et selvreproducerende økonomisk system. Se figur 15,V. Det er i denne form begrebet indgår i udgangspunktet for produktionsmådernes specificationsforløb.

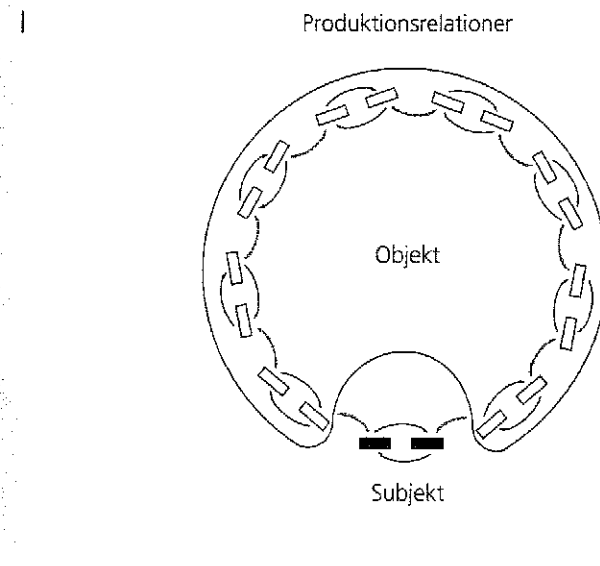
Samtidig har praksisbegrebet sikret mulighed for, at den enkelte producent udfra et komplementært perspektiv kan betragtes som arbejdende subjekt. Det fordrer blot en terminaludlæsning af produktionsrelationerne, hvori subjekt og objekt står overfor hinanden i en arbejdsrelation. Se figur 16.

Endelig kan den måde, hvorpå producenterne er knyttet an til den samfundsmæssige arbejdsdeling, læses ud som en bestemt formgivning af deres *livsproces*. Se figur 16,I. Læst ud som terminal for produktionsrelationerne er producenten et arbejdende subjekt, fra hvis synsvinkel resten af strukturen er et objekt, det vil sige et *magasin*, indeholdende de produktionsbetingelser og -midler, producenten behøver. Se figur 16,II. Magasinets struktur er for producenten *kausal* i den forstand, at denne har et manipulativt forhold til bestemte elementer i det – kan levere bestemte ydelser – der bevirker, at han får adgang til de produktionsmidler, han har brug for. For fiskeren er varemarkedet et magasin, der f.eks. omsætter fisk til olie, mens han selv producerer fisk af olie. På grund af denne komplementaritet imellem markedets kausalitet og fiskerens teleologi er arbejdet som fisker en mulig eksistensmåde. For arbejdereren er arbejdsmarkedet et magasin, der skaber løn af arbejdstid, mens arbejdereren selv producerer arbejdskraft af løn. Derfor er også livet som lønarbejder en mulig eksistensmåde. Fiskerens og arbejderens praksis har således *forskellig problematik*, deres livsproces er udformet efter forskellige principper, der svarer til de relationer, de er endepunkter for. Således bliver *produktionskædernes* forskellige typer af *relationer* i den *terminale* udlæsning til forskellige *livsformer*.

Subjekt og objekt

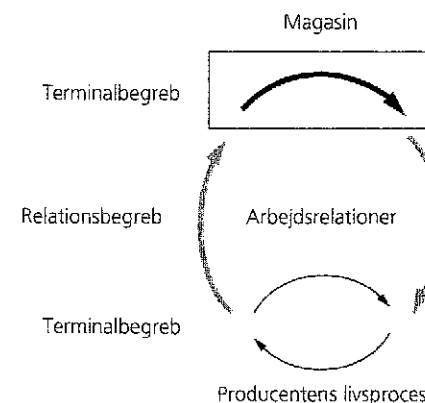
Praksisbegrebet giver os mulighed for at opsplitte en struktur i subjektbegreber, der hver især ud fra deres egen problematik anskuer resten af strukturen som *objekt*. Den indsigt, der er udvundet herved,

Fig. 16. Produktionsrelationer og producentterminal

II

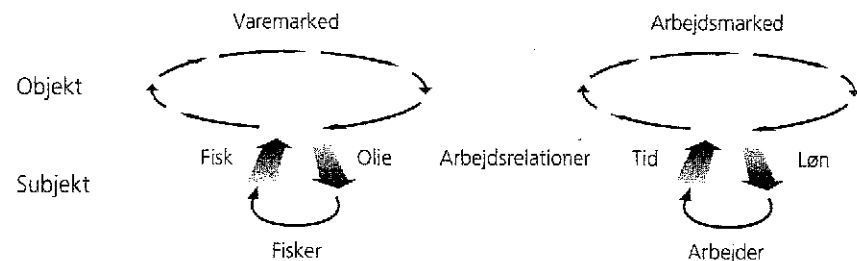
Producentens liv og mulighedsbetingelser

består i, at subjekt og objekt ikke længere er to vilkårlige ting, der ved hjælp af postulater bringes sammen og forventes at *påvirke* hinanden. Ikke bare objektet, men også subjektet er en terminaludlæsning af *strukturen*, og subjekt-begrebets tilstedeværelse i denne logisk mulige verden såvel som dets praktiske problematik er givet i-og-med objekt-

begrebets indhold. Subjektets prædikater og objektets prædikater er terminaludlæsninger af et og samme strukturbegrebs intensionale relationer. At der synes at være en form for *præetableret harmoni* imellem subjekt og objekt (fisker og varemarked, lønarbejder og arbejdsmarked), hidrører fra, at de udgør hver deres endepunkt for samme relation, er komplementære terminaler i samme struktur, er termer i samme begrebssystem. Se figur 17.

Fig. 17. Subjekts og Objekts Præetablerede Harmoni

Hvis et »subjekt« ikke bare skal være et mekanisk tingsbegreb (om hvilket man eventuelt postulerer, at det har forskellige »evner«: *outlook, reason, finality, emotions* ...), men et frit og nødvendigt subjekt, hvis teleologi er selvbestemt, så fordrer det et objektbegreb, hvis kausalitet er indebåret i og selv indebærer subjektets teleologi. Subjekter er ikke bare præeksisterende ting, som vi kan bringe sammen ved hjælp af postulater. Det er en ganske *specifik begrebstype*, som har sin plads i ganske bestemte typer af *mulige verdener*. Den, vi her skitserer, er endnu lidet udspecificeret, for subjektet er endnu kun teleologisk. Dette subjekts mulige verden er det rene praksisbegreb. Den videre udspecification af forskellige formvarianter af praksisteorien udvikler ikke blot produktionsmådebegrebet, krigsbegrebet og statsbegrebet (for at tage de tre klassiske), men også dertil svarende, mere komplekse subjektbegreber (se senere).

Man kan godt tilskrive et tingsbegreb vilkårlige prædikater, som for eksempel et udvalg af de utallige »evner« man gennem tiderne har tilskrevet mennesket, men det giver højst en ekstensional klassifikation af ting, man tror at kende på forhånd. Det lærer os intet om disse prædikaters mulige indre sammenhæng (forudsætningen for at de kan

udgøre et intensionalt begreb), endsige om denne sammenhæng (logiske) nødvendighed. Det er derfor lidt af en tilsnigelse, når flere af tidens store navne (Habermas, Giddens, Bourdieu) benytter sig af denne metode og præsenterer deres resultater som »praksis-teorier«. Lakmusprøven er, om de subjekt-objekt forhold, de beskriver, lader sig omsætte til en selvbestemt struktur, eller der blot er tale om ekstensionale tingsbegreber, hvis prædikater falder fra hinanden som løsevne postuler, når man analyserer deres intension.

Når Hegel har lært os at gribe subjektbegrebet særdeles omhyggeligt an – dvs. kun at udspecificere dets prædikater, efterhånden som disse kan begrundes strukturelt – er det ud fra den erfaring, at vi ellers tillægger mennesket og andre subjekter forskellige egenskaber, *uden at få udforsket de strukturelle forudsætninger, som er de nødvendige betingelser for subjektivitetens egenskaber*. Hegels egen tese i *Retsfilosofien* og *Historiefilosofien* er f.eks., at personlig og sædelig subjektivitet – dvs. *kultur* – forudsætter den *substantielle subjektivitet*, som vi i den empiriske verden kender som *statssubjektet*. Staten er med andre ord et nødvendigt prædikat i kulturbegrebet. Dette har af mange været betragtet som en horribel teori og er fortsat omstridt. Vi må derfor gå ind i denne problemstilling, som uomtvisteligt demonstrerer, hvor forsigtig man skal være med at postulere noget om subjektbegrebets prædikater uden at kunne vise disse prædikaters intensional-logiske nødvendighed og indre sammenhænge.

I subjektets egen begrebsverden fremstår objektet som ydre og givent, og det fremstår som et i praksis manipulerbart middel, fordi der i det findes årsager, som lader sig påvirke og arrangere formålstjenligt. Kausalitetstanken ligger derfor dybt i vores tankegang. Ikke Newtons kausalitet, hvor *kraft = masse x acceleration* (og kraftbegrebet derfor ikke er en transitiv årsag til acceleration, men led i en cirkulær begrebsbestemmelse), men den klassiske, transitive kausalitet. Praksisbegrebet udrydder ikke den klassiske kausalitet, men giver denne en specifik plads som forstandens begrebsverden i subjektets praksis. Dermed beriges kausalitetsbegrebet ved at få en nødvendig plads, funktion og indhold, samtidig med at vi bliver klar over, at det ikke giver mening at tale om kausalitet imellem subjekt og objekt, imellem subjekt og struktur og imellem en strukturs relationer. Imellem subjekt og objekt giver det mening at tale om *arbejdsrelationer*. Imellem struktur og subjekt er der tale om en *terminaludlæsning* af strukturens relationer.

Og imellem strukturens relationer er der tale om et i intensional forstand *gensidigt betingelsesforhold*.

Når Hegel kalder praksisbegrebet for *ideen*, er det fordi, dets teleologi ikke indeholder uvirkelige ønsker, dvs. ønsker uden formålstjenlige midler, men bygger på formål, der kan *realiseres* som endemål og derfor indgå i en selvbestemt eksistensmåde. Der er videnskab til forskel på den transitive kausalitet og ideen.

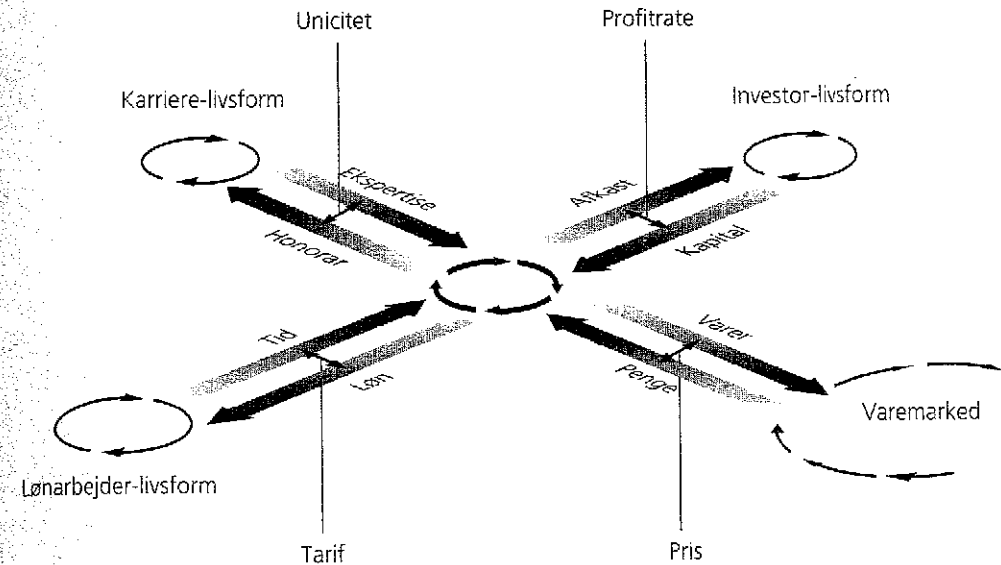
Livsformsbegrebet er i de sidste ti år blevet forsøgt trukket med ind i kausalfigurernes malstrøm. Det er skiftevis blevet betragtet som et begreb om »levende mennesker« i opposition til »statiske strukturer« og som en »stiv struktur« i opposition til »menneskets kreativitet« (som historiens subjekt). Mest oplagt har det imidlertid - bl.a. på grund af praksisbegrebet og neokulturationsbegrebet - været at betragte livsformerne som samfundsstrukturens aktive manifestation i det »levende liv«. De betragtes i så fald som bestående af de handlende menneskers sociale aktivitet parallelt med strukturfunktionalismens *sociale organisation* og marxismens *klasser*. Livsformerne udgøres nemlig af aktive mennesker med en kulturspecifik bevidsthed!

I det følgende afsnit vil jeg se lidt nærmere på denne fortolkning af livsformsbegrebet. Men praksisbegrebet giver os allerede den teori, hvori begrebslogikkens metasprog foreligger, og er derfor anvendeligt til allerede her at angive den principielle forskel, der er tale om, og det principielle alternativ til kausalfigurernes problemer, som livsformsanalysen tilbyder.

Det karakteristiske ved kausalfigurerne er, at enten tænkes den ekspressive struktur som *årsag* eller også tænkes den sociale aktivitet som *årsag*, eventuelt tænkes de to årsager samtidig og lægges *transitivt* (og på skift) i forlængelse af hinanden. Se figur 7. Dette *kan* man af logiske grunde *ikke* gøre med et livsformsbegreb. Det skyldes, at en livsform er et *terminalbegreb*, hvilket vil sige, at det er en form for logisk endepunkt for bestemte begrebsrelationer, hvis indhold er læst ind i endepunktet og skrevet op som dettes intensionale prædikater. Se figur 18.

Terminalbegrebet udsiger derfor nøjagtig det samme som relationsbegrebet, begrebsindholdet er blot skrevet op på en anden måde, ligesom tallet 8 indeholder det samme begrebsindhold som relationen

Fig. 18. Den kapitalistiske produktionsmådes relationer og terminaler

$4 + 4$. Relationen kan »regnes ud« - plejer vi at sige i hverdagens høkerregning - og skrives som »resultatet« 8. Hvis vi vil udtrykke sagen relationelt og terminalt på én gang skrives den som en simpel ligning: $4 + 4 = 8$. I aritmetikken har vi ingen problemer med at skifte frem og tilbage imellem relationen og terminalen. 8 kartofler regner vi uden at tænke nærmere over det som *identisk* med 4 kartofler i den ene hånd plus 4 i den anden hånd. Livsformsbegreberne er på samme måde intensionallogisk *identiske* med det produktionsmådebegreb, hvis terminaler de er. Se figur 18.

To indholdsmæssigt *identiske* begreber, som her er en relation og en term, giver det ingen mening at kalde årsag og virkning. Der er ingen transitivitet imellem dem, den ene skaber eller påvirker ikke den anden. De er identiske og blot skrevet op på to forskellige måder. En samfundsstruktur og dens subjekters praksis kan derfor ikke på nogen modsigelsesfri måde påstås at påvirke eller forårsage eller frembringe hinanden kausalt, hvis det pågældende strukturbegreb og det pågældende subjektbegreb er udformet på grundlag af praksisbegrebet. De kan udmærket være to udlæsninger af ét og samme indhold,

der er anvendelige til hver deres formål, men de bliver *aldrig* tingsbegreber, imellem hvilke der på nogen *meningsfuld* måde kan tales om kausale virkninger, det være sig vekselvirkninger eller ensidige påvirkninger. Ja, man kan selvfølgelig godt *gøre* det, men det giver *ingen forklaring* på deres indbyrdes sammenhæng. Og hvad værre er, det leder diskussionen om de pågældende begrebers hensigtsmæssighed ind i en blindgyde, for ikke at sige på vildspor. Eksempler herpå er der mange af, jeg vil nøjes med her at henvise til diskussionen i tidsskriftet *Nord Nytt* nr. 37, i Jørgen Ole Bærenholdts afhandling *Bygdeliv. Livsformer og bosætningsmønstre i Nordatlanten* (Bærenholdt 1992) samt i Marianne Gullestads artikel *Small Facts and Large Issues: The Anthropology of Contemporary Scandinavian Society* i *Annual Review of Anthropology* 1989.

Når jeg siger *vildspor*, hidrører det fra, at når denne kausalitetstankegang f.eks. viser, at livsformerne er for »statiske« og kan gøres mere »dynamiske« ved at få tilført yderligere egenskaber, der blot postuleres og påtvinges begrebet som påklistrede prædikater, så skrider grundlaget for at udspecificere, bruge og korrigere livsformerne som intensionale begreber. Det er således ikke ualmindeligt, at forskere, der finder livsformerne for »strukturalistiske«, foreslår dem *udbygget* med det postulat, at menneskenes erfaringsoverskridende handlinger i en livsform forandrer dennes »værdier« og samfundsvilkår. Hvis bare begrebet suppleres hermed, forventes det også at kunne forklare »social forandring« og »kulturel dynamik«, dvs. at kunne rumme såvel den ekspressive som den intentionelle kausalitet på én gang.

Når denne type af løsning er udelukket begrebslogisk allerede på grund af praksisbegrebet, er det selvfølgelig et rimeligt krav til analysemåden, at den kan angive andre *måder* at håndtere transformationsanalysen på og anskue de empiriske menneskers aktive liv på, som er frugtbare for forskningen. Det vil jeg forsøge at leve op til i de følgende afsnit.

II. TRANSFORMATIONSANALYSE

Ekstensionale klasser versus intensionale klasser

Jeg har nævnt, at den historiske materialisme internationalt i vid udstrækning har været drejet ind i den etnologiske og sociologiske kausalitetsdiskurs. Dette hidrører selvfølgelig ikke kun fra denne svikmølles behov for at kunne gøre brug af nye »paradigmer« i sine stadig hyppigere figur-udskiftninger, men også fra det forhold, at den historiske materialismes gamle hovedværk *Kapitalen* har vist sig at indbyde til det. Jeg tænker på det forhold, at Marx måtte afbryde arbejdet med manuskriptet, netop som han var kommet halvanden side ind i kapitel 52 om *Klasserne*.

Det formodede marxistiske klassebegreb har nemlig været velegnet som *aktør* i den intentionelle kausalitet. Forestillingen om, at menneskene erfarer sig selv som klasse i klassekampen, kommer til ny bevidsthed, producerer »nytt kulturbygge« og vedvarende omskaber deres klassekulturs værdier, har været en yndet (og provokerende) måde at forstå menneskenes løbende forandring af deres subjektivitet, handlemuligheder og handlesammenhænge på (se f.eks. Thompson 1983, Frykman & Löfgren 1985). Mens interaktionismen gerne sætter den enkelte aktør i centrum af den intentionelle kausalitet, så kan klassebegrebet, ligesom Webers klasser og stænder, bringe en hel *klasse af individer* i samme situation og med samme kulturelle prædikater eller objektive interesser ind i figuren, så den ikke behøver at være så individualistisk, som interaktionismen gør den. Ved at være baseret på denne *ekstension af mennesker med fællestræk* har klassebegrebet kunnet fungere som en både empirisk forankret og teoretisk velegnet aktør i den intentionelle figur.

Da livsformsbegrebet er blevet præsenteret som en *kohærent helhed af ideologibærende, klassespecifik praksis*, har det i sagens natur også været oplagt at trække livsformerne ind i den intentionelle tankegang. Især det, at livsformerne havde et mål-middel rationale indbygget i sig, for hver enkelt classes vedkommende udformet som et kulturspecifikt begrebsunivers, har gjort det endnu mere velegnet til at træde ind i

klassernes rolle som aktiv modspiller til samfundsstrukturer og statsmagt.

Dertil kommer, at livsforms-ideologierne klart har været mere i overensstemmelse med menneskenes opfattelser af deres egne interesser i de forskellige klasser, end den marxistiske opfattelse af deres *objektive interesser* og *sande bevidsthed* foreskrev. I stedet for at supplere enhver classes ekstension op med alle de mennesker, der godt nok befandt sig i den pågældende classes objektive situation, men havde en *falsk bevidsthed* om deres klasseinteresser, så kunne man med livsformsbegreberne faktisk *beskrive* og *forstå* de begreber, hvormed disse mennesker *selv* opfattede deres situation og interesser. Klasserne kunne få kulturelt kød og blod.

Det vi taler om her, er ekstensionale klasser af mennesker, sådan som det har været mest almindeligt at læse Marx og at fortsætte klasseanalysen, hvor han slap. Men et eller andet sted må der være en modsigelse. For hvordan kan vi på én gang hævde, at produktionsmådeteorien bygger på praksisbegrebet, at praksisbegrebet udelukker intentionel kausalitet, at klassebegrebet ligesom livsformsbegrebet bygger på produktionsmåderne, samt at klassebegrebet er en væsentlig og velegnet komponent i den intentionelle kausalitetsfigur – der har banet vejen for livsformerne ind i den samme rolle? Empiriprincippet kan umuligt opfyldes under disse forhold. Den korteste og klogeste vej til at lokalisere problemets kerne vil nok være at springe sekundærlitteraturen over og gå direkte til grundkilden, i dette tilfælde til det hovedværk, hvor Marx lige når at ridse klassebegrebets fundamentale problem op, inden manuskriptet afbrydes. Han skriver således:

Ejerne af den blotte arbejdskraft, ejerne af kapital og jordejerne, hvis respektive indkomstkilder er løn, profit og jordrente, dvs. lønarbejder, kapitalist og jordejer, danner de tre store klasser i det moderne samfund, der beror på den kapitalistiske produktionsmåde.

I England er det moderne samfund med sin økonomiske strukturering ubestrideligt udviklet mest, i sin mest klassiske form. Alligevel fremtræder denne klassestrukturering heller ikke her i helt ren form. Mellem- og overgangstrin tilslører også her (skønt betydeligt mindre på landet end i byerne) overalt bestemmelsen af grænserne. Dette er imidlertid ligegyldigt¹¹ for vor analyse. (...)

Det spørgsmål, vi først må besvare, er dette: Hvad er det, der udgør en klasse? og svaret fremkommer af sig selv, når vi besvarer et andet spørgsmål: Hvad er det, der gør, at lønarbejdere, kapitalister og jordejere danner de tre store klasser i samfundet?

Ved første blik er det det, at indkomster og indkomstkilder er af samme art i hver gruppe. De er tre store samfundsgrupper, hvis komponenter, de individer, der danner dem, lever af henholdsvis løn, profit og jordrente, dvs. udnytter deres arbejdskraft, deres kapital og deres jordejendom.

Fra dette standpunkt ville imidlertid f.eks. også læger og embedsmænd danne to klasser; de tilhører to forskellige grupper i samfundet, idet medlemmernes indkomster i hver gruppe strømmer fra samme kilde. Det samme ville gøre sig gældende for den uendelige opsplitning af interesser og stillinger, hvori arbejdsdelingen i samfundet opspalter såvel arbejdere som kapitalister og jordejere – sidstnævnte f.eks. i ejere af vingårde, kornmarker, skove, bjergværker og fiskevande.

(Her afbrydes manuskriptet.) (Marx 1972: 1137-1138)

Ved første blik viser denne tekst, at Marx forestiller sig, at det er klasser af individer med *fællestræk*, der udgør teoriens klassebegreb. Der er med andre ord tale om *ekstensionale klasser* af individer, som handler ud fra det fællestræk, at de har samme indkomstkilder og samme indkomster. Dette svarer vel også til den vante handlingssociologiske læsning og brug af klassebegrebet. Læsningen harmonerer fint med at bruge klasserne som *samfundsgrupper* i den intentionelle kausalitet. Klasserne kan blive aktører i historien, fordi de selv er aggregater af individuelle aktører. Disses klassebevidsthed vil følgelig være afgørende for, på hvilke måder klasserne søger enten at forandre eller at bevare den gældende samfundsstruktur og statsmagt.

Ved andet blik viser det sig, at teksten også indeholder en brydning imellem det *ekstensionale* perspektiv på klasserne og et *intensionalt* perspektiv på dem. Klassernes *intension* er *arbejdsrelationer*, hvilket viser sig ved, at Marx fra begrebsrelationerne i den kapitalistiske produktionsmåde terminaludlæser tre slags arbejdsrelationer, som giver tre *intensionale klasser*. Hver arbejdsrelation udgøres af en mål-middel relation imellem et specifikt subjekt og dettes objekt, således at objektet er resten af produktionsmåden, når denne betragtes som et kausalt magasin for subjektets specifikke indkomst. Den arbejds-

relation, hvori arbejdskraft er middel, og arbejds løn er mål, giver *lønarbejderen* som specifik terminal. Den arbejdsrelation, hvori kapital er middel, og profit er mål, giver *kapitalisten* som specifik terminal. Den arbejdsrelation, hvori jordejendom er middel, og jordrente er mål, giver *jordejeren* som specifik terminal. Tilsammen udtømmer disse tre subjektbegreber og deres arbejdsrelationer dette produktionsmådebegrebs terminaler. Produktionsmådens liv udgøres med andre ord af *tre former for praksis*, der gensidigt betinger hinanden.

Ved tredje blik viser det sig, at i denne brydning imellem klassebegrebets intension og dets ekstension tager Marx selv stilling, idet det andet spørgsmål, - som selv frembringer et svar på, hvad det er, der udgør en klasse - er et *retorisk spørgsmål*. Det viser sig nemlig, at der ved første blik gives et svar, som er betinget af spørgsmålets art, *men næste afsnit afslører*, hvorfor netop dette spørgsmål skulle stilles: Dets svar leder klassebegrebet på *vildspor*. Marx lokker læseren med ind i en blindgyde, der skal demonstrere, at det (mod den normale forventning) *ikke* var sådan, man skulle spørge, for at få et fornuftigt svar på, hvad en klasse er.

En klasse er med andre ord ikke en samfundsgruppe, der dannes af individer, som har samme slags indkomst og indkomstkilde. Hvis man forestiller sig, at klasseanalyse består i at klassificere individerne i delmængder efter de forskellige indkomster (nogle) individer er fælles om, så danner også læger og embedsmænd to klasser, ligesom f.eks. arbejdere og kapitalister kan deles op i et utal af klassifikationer. Den uendelige opsplittning af interesser og stillinger, ekstensionale klassifikationer foretager, skal tjene som skræmmebillede på, hvad klasseanalyse udarter til, hvis man griber den forkert an.

Intensionalt er en klasse med andre ord en *bestemt form for praksis*, det vil sige en specifik eksistensmåde eller *livsform*, som Marx udtrykte det med aristotelisk klang i *Den tyske ideologi* (Engels & Marx 1965: 32). Et klassebegrebs *ekstension*, derimod, synes i første omgang at være en samfundsgruppe af individer med fællestræk. Sådan er vi i hvert fald tilbøjelige til at svare på spørgsmålet om, hvad der »danner de tre store klasser i det moderne samfund«. Men på trods af at denne klassifikation af individer kun prætenderer at beskrive klassernes ekstension (og derfor *forudsætter* klassebegrebets intension), så viser Marx allerede i kapitlets andet afsnit, at selv i England, hvor den kapitalistiske produktionsmåde er realiseret empirisk i sin mest rene

form, er *individet* ikke nogen entydig databærende enhed: Individerne lader sig ikke klassificere i velafgrænsede mængder, der kan holdes skarpt adskilt, og som falder ud i klare delmængder uden for store fællesmængder og restkategorier. *Mellem- og overgangstrin* tilslører også her *overalt bestemmelsen af grænserne*.

Dette er imidlertid ligegyldigt for vor analyse, konkluderer Marx. Hvilket i min læsning af dette teoretiske arbejde skyldes, at svaret på, hvad der danner de tre *store* klasser i det *moderne samfund*, ikke giver svar på, hvad klassernes begrebslogiske intension og ekstension er. Ved at spørge til *kvantiteten* af samfundsgrupper i det moderne (= det empiriske) samfund, ligger der allerede, at det er en *klassificerende* sortering af individer, der er tale om. At denne *sortering af individerne* i afgrænsede delmængder ikke er let at foretage udfra klassebegrebets teoretiske bestemmelser (arbejdsrelationerne), fordi disse er flettet godt og grundigt ind imellem hinanden selv for det enkelte individs vedkommende, er *ligegyldigt for analysen af klasserne*. Klassebegrebets *hensigtsmæssighed afhænger ikke af, om individerne lader sig sortere* i velafgrænsede samfundsgrupper. Snarere *tværtimod*.

Det sidste udsagn kræver selvsagt en nærmere forklaring. Men inden vi ser nærmere på den, er der grund til at konstatere, at *hvis* denne analyse af kapitlet om *Klasserne*, - et kapitel der følger efter 1136 sideres specifikationer af den kapitalistiske produktionsmådes relationsbegreber - ikke er helt ved siden af, så har vi lokaliseret den modsigelse, vi opdagede, måtte gemme sig et eller andet sted i teorien. Analysen antyder, at den klassiske læsning af kapitlet om klasserne - der har haft uvurderlig betydning for hundrede års kultur- og samfundsforskning - er fortsat ud af det vildspor, som det var hensigten at advare imod, fordi klasseanalysen i så fald ville falde tilbage i empirisme. Noget tyder derfor på, at det var rigtigt at advare imod denne faldgrube, fordi netop *den* senere bevirkede, at ikke bare klassebegrebet, men også produktionsmådebegreberne kunne suges ind i kausalfigurernes malstrøm for derefter at gå til bunds - og med dem hele forståelsen for disse begrebers dialektiske karakter og teoretiske hensigtsmæssighed.

Det springende punkt er derfor nu, hvordan man kommer videre fra det sted, hvor *Kapitalen* blev afbrudt. Er der en anden måde at udarbejde produktionsmådernes terminalbegreber på? Livsformsanalysen er et *forslag* til, hvordan dette arbejde kan gribes an, og

rummer *argumenter* for, at dette forslag giver mulighed for at udvikle en *hensigtsmæssig* analysemåde, hvis specificationsforløb kan leve op til *empiriprincippets* krav.

Kulturel kontrast og etnocentrisk blindhed

Den tese, at klassebegrebet er frugtbart og hensigtsmæssigt, ikke på trods, men tværtimod *på grund* af, at individerne ikke lader sig entydigt sortere i klassifikatoriske delmængder, hænger sammen med den måde, hvorpå livsformsanalysen bidrager med et konstruktivt *alternativ* til kausaltænkningens svikmølle.

Hvis det var sådan, at de arbejdsrelationer, der kunne læses ud af produktionsmådebegreberne, umiddelbart faldt sammen med vore herskende fordomme om menneskenes liv og meninger, ville det have været et tegn på, at der ikke i forhold til almindelig snusfornuft var meget nyt at lære af denne teori. Med produktionsmådeanalysen har vi imidlertid ikke bare at gøre med en *viden*, der afspejler det *kendte*. Det er tværtimod et *videnskabeligt redskab* til at sætte spørgsmålstegn ved det, vi tror at kunne tage for givet, et redskab til at problematisere vore indforståede fordomme og et redskab til at pege på det, der ikke er umiddelbart genkendeligt for os. Det er ad denne vej, *videnskaben* vedblivende bidrager til at *transformere* den kendte viden og bringer nye former for orden i de begreber, der strukturerer vor viden.

Der er flere facetter af klassebegrebet, som på indeværende specificationsstrin er for regionale til at blive inddraget, men som får deres betydning senere i specificationsforløbet. Nogle af disse træk vil vise sig også at have haft betydning for klassebegrebets inddragelse i den kausale begrebsverden. Da imidlertid produktionsmådebegrebet er specificationsforløbets *udgangspunkt*, vil foreløbig kun de træk blive behandlet, som hidrører fra produktionsmådernes struktur.

Livsformsbegrebet er med rette blevet karakteriseret som en kohærent helhed af ideologibærende, klassespecifik praksis, idet det er et forsøg på at lukke det klassifikatoriske vildspor og istedet videreudvikle klassebegrebets *intension* - forstået som terminalbegreb for produktionsmåders relationsbegreber. Det er en udlæsning, som giver mulighed for at udspecificere de *former* for selvreproducerende praksis (af arbejdsrelationer), som tilsammen udgør en produktions-

mådes livsproces, det vil sige dens *livsformer*. Se figur 12, 16, 17 og 18. Da ordet »klasse« almindeligvis forveksles med det at »klassificere« (ekstensionalt), har det været nyttigt at markere det nye forsøg på at arbejde intensionalt med produktionsmådernes terminaler ved i stedet for *klasser* at tale om *livsformer*.

En livsform udgøres af den *problematik*, som strukturerer en selvreproducerende form for *praksis*, der er bestemt af specifikke arbejdsrelationer i en produktionsmåde. Arbejdsrelationerne indebærer det specifikke målbegreb, middelbegreb, årsagsbegreb og virkningsbegreb, som tilsammen udgør en livsforms begrebslogiske *problematik*. Dens *ideologi* har vi ofte kaldt det. Livsformens problematik ækvivalerer de af produktionsmåden bestemte arbejdsrelationer, som en term ækvivalerer sin relation. I *Lønkapital under Folkestyre*, har jeg f.eks. vist, at mens målbegreber og middelbegreber for alle livsformer i den kapitalistiske produktionsmåde er *adskilte* begreber (fordi virksomheden for dem alle er rent middel), så er forholdet imellem mål og middel i den enkle vareproduktionsmådes ene livsform af *organisk* art, således at virksomhedens overlevelse som proces selv er sandt uendeligt mål. Mens f.eks. lønarbejderlivsformens begrebsstruktur bygger på en modsætning (i form af en mål-middel relation) imellem *arbejde* og *fritid*, så bygger den selverhvervendes livsform på et organisk *dagsværksbegreb*. Livsformerne adskiller sig således fra hinanden ved at have *principielt forskellig* begrebslogisk *problematik*.

Dermed nærmer vi os det dybest set mest uigenkendelige træk, som livsformsanalysen hidtil har peget på, nemlig at *etnocentrisme* ikke bygger på forskellige værdinormer (dvs. at ens eget liv *vurderes højere* end andres), men på det forhold at livsformer har hver deres *problematik*. Deres semantiske *intension* er principielt forskellig, de har hver deres begrebsverden.

Konsekvenserne af dette teorem er hidtil bedst beskrevet af Louis Althusser i dennes hegelianske karakteristik af *forskeres* forskellige teoretiske problematik, som jeg på grund af karakteristikkens koncise udsagn vil tillade mig at citere endnu engang:

Synligt er ethvert objekt eller problem som ligger inden for terrænet, inden for horisonten, dvs. inden for det bestemte strukturerede felt for en given teoretisk disciplins teoretiske problematik. (...)

Samme relation, som bestemmer det synlige, bestemmer også det usynlige som det synliges skyggeside. Det er problematikens felt, som bestemmer og strukturerer det usynlige som det bestemte udelukkede: det er udelukket fra det synliges felt og bestemt som udelukket gennem problematikfeltets eksistens og egen struktur; ... (Althusser 1970:27-28)

Kernen i dette udsagn er, at når vi kan være fundamentalt uenige om, hvordan verden er, så betinges det af, at vi i vores praksis arbejder med forskellige begrebsstrukturer, der er blinde overfor hinandens synsmåder. Dette teorem har imidlertid videre konsekvenser, hvis udspecification leverer strukturtræk til et livsformsanalytisk *kulturbegreb*:

Ud fra det perspektiv, at livsformer både er forskellige eksistensmåder og har forskellig problematik, rummer hverdagslivet et *paradoks*: På den ene side består samfundet af flere former for levedygtig praksis, der er *principielt forskellige*, fordi de har hver deres problematik. På den anden side er vores bevidsthed dybest set karakteriseret af en *principiell blindhed* overfor de selvsamme kontraster. Det var arbejdet med dette paradoks, der skabte det strukturelle livsformsbegreb. Paradoksens løsning ligger nemlig i livsformernes indbyrdes *etnocentrisme*. Livsformernes *etnocentrisme* (eller rettere: livsformscentrisme) forklarer den sammenhæng imellem *kontrasterne* og *blindheden*, som blev grundlæggende for teoriens problematik. Livsformscentrismen skyldes, at selvreproducerende, ideologibærende livsformer i sig selv er ude af stand til at se og forstå hinandens problematik og begrebsstruktur. *Kulturel kontrast og etnocentrisk blindhed forudsætter gensidigt hinanden.*

Specificerende transformationsanalyse

På hvilken måde viser dette, at livsformsbegrebet er frugtbart ikke bare på trods af, men også på grund af, at individer ikke lader sig sortere i pæne bunker ud fra produktionsmådernes arbejdsrelationer?

Svaret er, at fordi vi blev tvunget til *ikke* bare at basere kulturbegrebet (forstået som kulturelle kontraster) på, at individer internaliserer bestemte værdier og meninger, der bestemmes af deres stilling og interesser, så måtte de kulturelle kontraster i stedet forankres i relationer, som er uafhængige af et bestemt menneskesyn, en bestemt

psykologisering eller en bestemt opfattelse af menneskets natur. Resultatet af dette arbejde blev en livsformsteori, hvori *individet* ikke længere er nødvendigt som det seje medium, der *fastholder* internaliserede værdier og erfarede interesser som uforanderlige størrelser, - for at *vi* kan tænke en verden med kulturelle forskelle. Livsformscentrismen fordrer ikke, at nogle individer realiserer ét livsformsbegreb, mens andre realiserer et andet rent, entydigt og adskilt. Denne centrisme fordrer blot principielt forskellige arbejdsrelationer, som indebærer principielt forskellige former for problematik. Og dette gælder uafhængigt af, om disse for de empiriske landes, virksomheders, organisationers, lokalsamfunds, familiers og individers vedkommende er flettet godt og grundigt ind i hinanden (se f.eks. A.Højrup 1988, 1990, Mørkegaard 1993).

Det er således, *fordi* arbejdsrelationer og livsformstræk flettes ind i hinanden, og *fordi* vores bevidsthed er kendetegnet af en indbygget blindhed overfor, at der er tale om en sammenfletning af principielle kulturforskelligheder, at livsformsanalysen kan være et frugtbart og hensigtsmæssigt teoretisk redskab. Det vil sige være et redskab til at se tvivlende, kritisk og restrukturerende på vores indforståede viden om, hvordan verden er.

Med dette træk ved teorien, at den kan beskrive principielt forskellige eksistensmåder, der er flettet ind i hinanden, nærmer vi os det kardinalpunkt i den historiske materialisme, at denne ikke bare er en teori om mulige verdener af selvrepeterende cykliske processer, men også en teori om disse verdener transformation. Det følger allerede (på teoriens metaplan) af praksisbegrebet, at produktionsmådeteorien *formanalyse* ud fra en anden vinkel er en *procesanalyse*, idet subjekternes *midler* kan analyseres som konstituerende en *kulturhistorisk proces*. Fra praksisbegrebet ved vi, at det er midlernes sammenhænge, der udformer de betingelser, under hvilke subjekterne sætter deres partikulære mål. For teorien betyder det - som *udviklingslære* betragtet - at det er studiet af midlernes indbyrdes relationer, der kan lokalisere de logiske muligheder for, at subjekterne sætter nye mål.

Det enkelte subjekts midler består, qua dets arbejdsrelationer, af bestemte, manipulerbare parametre i det magasin, produktionsmåden udgør, når den anskues som objekt for en producent. Den kapitalistiske produktionsmåde er således den struktur, som udgør *relationerne imellem* kapitalistens, lønarbejderens og jordejerens *midler*. Transfor-

mationsanalysen må derfor beskæftige sig med at undersøge de intensionale *muligheder* for i denne struktur at *indføje* nye midler og eventuelt *ekskludere* nogle af de tilstedeværende midler, da dette vil være afgørende for de involverede subjekters målsætninger - dvs. for nye subjekttypers eventuelle plads i systemet.

Da en produktionsmåde er en cyklisk proces eller selv bærende struktur *sui generis*, er det imidlertid en meget begrænset transformationsanalyse, der kan komme ud af dette. Den vil under alle omstændigheder bevæge sig inden for den givne produktionsmåde. Inden for dennes specificationsforløb vil den have de udgaver af produktionsmåden til rådighed, som begrebet forefindes i på de forskellige specificationsstrin. Kirsten Monrad Hansen viser således i sin afhandling *A Point of Difference* (Hansen 1991), at den kapitalistiske produktionsmåde på to forskellige specificationsstrin udformes som henholdsvis en *privatkapitalistisk produktionsmåde* og en *aktieselskabsorganiseret finanskapitalistisk produktionsmåde*, se figur 21, hvor den første har *to* livsformer som terminaler, mens den anden har *tre* livsformer som sine terminaler. Allerede i dette træk ved den enkelte produktionsmådes specificationsforløb ligger således kimen til en specificerende procesanalyse. Men den kan endnu ikke udgøre en hensigtsmæssig kulturhistorisk udviklingslære, fordi den kun kan studere forløb inden for en og samme produktionsmåde.

Det fremgår imidlertid allerede af dette, at en *specificerende transformationsanalyse*s opgaver er nogle andre, end man forventer af figureerne i kausaliteternes problematik. I den sidstnævnte problematik er opgaven defineret som den at finde *forandrings årsager*. Hvis ikke man kan pege på den eller de årsager, som siger, *hvorfor* givne empiriske forandringer finder sted, forekommer forklaringen utilstrækkelig. I en specificerende *udviklingslære* derimod drejer det sig på ingen måde om at finde årsager, med hvilke man kan påstå *hvorfor*, empiriske ting skifter karakter. Opgaven er tværtimod at regne på de logiske muligheder for, *hvordan* en (teoretisk) bestemt proces kan forløbe. Igen er det ikke den umiddelbart genkendelige opgave, der er den videnskabeligt interessante, men i stedet en opgave vi ikke er vant til at tage for givet.

En sådan proces er imidlertid kun af kulturhistorisk interesse, hvis den kan beskrive betingelserne for *kontinuerede forløb*, hvori der forekommer *strukturshift* imellem principielt forskellige strukturfor-

mer. Den må med andre ord for produktionsmådeanalysens vedkommende kunne beskrive procesforløb, hvori *flere produktionsmåder* er involverede. Vi bevæger os hermed ind på denne teoris alternativ til de måder, hvorpå det har været muligt at håndtere analysen af social og kulturel *forandring* med de intentionelle kausalfigurer.

Den første og største opgave under arbejdet med at udforske en proces ved hjælp af et begrebssystem er at udvikle redskaber til at *undgå at bruge begreber i forkerte sammenhænge*, hvor træk af forskellig art er flettet ind i hinanden. Fordi sådanne træk kun kan (studeres som om de har mulighed for at) *afløse* hinanden, hvis de kan tænkes (som om de er begrebslogisk artikuleret) *sammen* i en mulig verden, er de forudsat at sameksistere ved at være føjet *ind imellem hinanden*. Af den grund består det afgørende problem i at kunne *analysere ved hjælp af flere begreber på én gang*, som hver især har deres egen intensionale kilde i en specifik produktionsmåde eller livsform, men *uden at forveksle disse begreber med hinanden*.

Det er en *forudsætning* for at kunne specificere forskellige træks *sameksistens* og forskellige måder at *muliggøre hinanden* på i en proces, at der er *et katalog af de principielt forskellige strukturbegreber til rådighed*, som der kan blive brug for til at skille de pågældende træk ud fra hinanden og bestemme deres artikulationsmuligheder. Det er produktionsmådebegrebets specificationsforløbs opgave at producere grundbegreberne til dette katalog. Se figur 19.

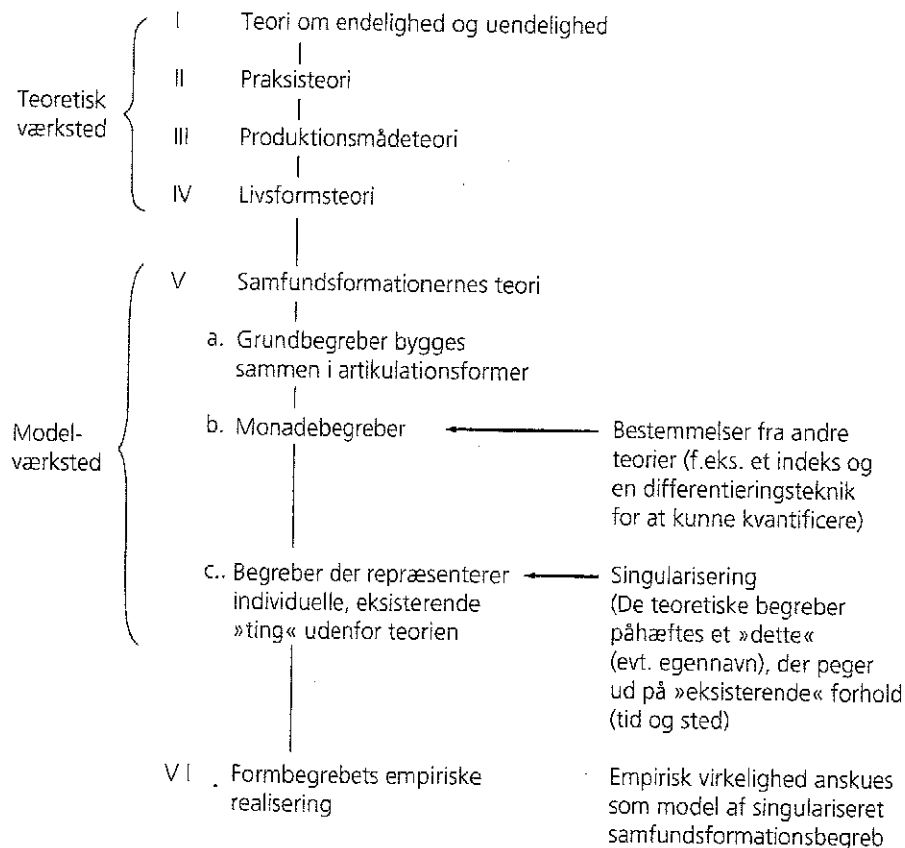
For at kunne studere forskellige produktionsmåders muligheder for at sameksistere og afløse hinanden er det tillige nødvendigt at kunne bygge produktionsmådebegreberne sammen i teoretiske modeller, hvori betingelserne for deres *artikulation* i en *mulig verden* udforskes, konstrueres og specificeres begrebslogisk. Til dette arbejde har den historiske materialisme indrettet det *teoretiske »modelværksted«*, som på dansk kaldes *samfundsformationen*.

Transformationsanalyse og strategisk praksis

Samfundsformations-begrebet er et modelværksted i den forstand, at det er indrettet til at bygge terminaler fra produktionsmådernes specificationsforløb sammen i en rigere teori. Dennes relationer udformes med de udvalgte produktionsmåder og livsformer som

indgangsbegreber, og dens teoretiske objekt er den mulige *artikulationsform*, der kan hæfte (strukturtræk fra) flere produktionsmåder og livsformer sammen til en *samfundsformation*. Som teoretisk redskab betragtet tjener samfundsformations-begrebet til at udforske og beregne, *hvilke* produktionsmåder og livsformer, der lader sig bygge sammen og på hvilke forskellige *måder*, det er muligt. Se figur 19.V.

Fig. 19. Skitse af det anvendte teori-hierarki

Samfundsformationernes teori er derfor ikke mere empirinær end de forudgående specificationsforløb, men den kan kaldes for mere *konkret* i den forstand, at man med den kan studere de mere specifikke træk, som betinges af, at livsformer fra forskellige produktions-

måder bringes sammen i samme teoretiske model. I *Det glemte Folk* samt i artiklerne *Begrebet livsform* og *Strukturel livsformsanalyse* (Højrup 1983a, 1984, Christensen & Højrup 1989) kan man således se, hvorledes den *selverhvervendes livsform* - med dens *dagsværksbegreb* - i den samfundsformation, hvor den bringes sammen med lønarbejderlivsformen, får *specificeret sin intensjon af selve artikulationsformen*, dvs. af dens specifikke relationer til lønarbejderlivsformen - fordi denne hidrører fra en fremmed produktionsmåde. Dagsværket bliver således til begrebet *frit arbejde*, hvorfor vi ofte har kaldt denne udformning af livsform I for *den selvstændige livsform* - en udformning som er forskellig fra denne livsforms udformning i samfundsformationer, hvor den artikuleres med *andre* fremmede livsformsbegreber.

I modelværkstedet specificeres med andre ord *artikulationsformer*, som bygger på de metasprog, praksisteorien, produktionsmådeteorien og livsformsteorien udgør i forhold til samfundsformationsteorien. Se figur 19.V.a. Her har vi derfor at gøre med endnu et element i hierarkiet af samvirkende teorier, som ikke blev nævnt i den første oversigt. Samfundsformationsanalysen er i dette perspektiv de forudgående teoriers *objektsprog*, ligesom de er dens *intension*. Samtidig er den foreløbig den sidste teori i hierarkiet, idet det med den er muligt at bygge teoretiske modeller (små og store) af empirisk realiserede samfund og deres ændringsforløb. (Se f.eks. Bernild & Jensen 1978, A.Højrup 1988, 1990, Højrup 1989c, Christensen 1989, Mørkegaard 1993 samt Schriewer 1993:95, 1995.)

Arten og omfanget af disse artikulationsformer kan varieres betydeligt ved at gøre større eller mindre dele af de relationelle forudsætninger til teoretiske *randbetingelser* for den konkrete model. Det betyder, at modelværkstedet kan bruges til at udforske og konstruere artikulationsformer på mange niveauer, lige fra artikulation af livsformstræk i et enkelt menneskeliv, til artikulationsformer der kan gennemlyse den grundlæggende opbygning af hele samfund. Klassisk har begrebet *verdensmarkedet* (et i sig selv komplekst begreb) i den historiske materialisme været betragtet som den ultimative globale samfundsformation, der artikulerer produktionsmåder i hele verden - eller rettere: kan bruges til at *analysere* et empirisk verdenssystem og dets ændringsforløb med.

På grund af princippet om det uskelneliges identitet kan de rene begreber fra specificationsforløbet ikke anvendes til at arbejde med

kvantiteter, før de suppleres med en *indeksteori*. Et indeks er et system af tal eller bogstaver, der kan påhæftes et formbegreb, således at man af dette kan danne en flerhed af ellers uskelnelige begreber. Denne etikettering af ensartede størrelser er en differentieringsteknik, der gør det muligt at kvantificere formbegrebet. I samfundsformationen kan de rene begreber indekseres og kvantificeres ved hjælp af aksiomer, der påhæfter dem *etiketter* (f.eks. »lad *a*, *b* og *c* være enkle fangst vareproducenter med årlige overheads på henholdsvis 100, 150 og 200 tusinde kr. ...«), og som gør det muligt at arbejde med en flerhed af produktionsenheder, hvis parametre (som f.eks. overheads, stykomkostninger og produktionskvantitet) har forskellige numeriske værdier. Det indekserede begreb *fangst-vareproducent a* er nu en *monade* sammensat af bestemmelser fra to forskellige, men *forenelige* teoriområder, nemlig produktionsmådebegrebet (dens intensionale formbestemmelser) og indeksteorien (dens numeriske værdier). Med et sådant aksiomsystem (hvis numeriske værdier f.eks. hidrører fra udvalgte geografiske, økologiske og teknologiske realiseringsbetingelser) er det muligt i modellerne at indføre kvantiteter, og det er muligt at bygge forskellige modeller, der udelukkende adskiller sig fra hinanden ved parametre, der angiver forskellige kvantitative forhold imellem monaderne (Højrup 1988a). Se figur 19,V,b.

Når man *realiserer* en teoretisk model *empirisk*, går man et afgørende skridt videre end den ovennævnte differentieringsteknik, der blot udbygger terminalbegreberne med *teoretiske* tillægsbestemmelser. Monadebegrebet (enkel fangst-vareproducent *a*) realiseres empirisk ved, at det påhæftes et »dette« (dvs. et *navn*: f.eks. fiskerlauget »Danmark« - kaldet efter bådens navn), der peger ud på en *individuel, eksisterende* (dvs. i tid og på sted lokalisierbar) *ting*. Se figur 19,V,c. I den forstand tvinges monaden nu til at repræsentere en bestemt ting (dvs. tingsbegreb) *udenfor* teorien, og det er muligt at undersøge dels om denne tings egenskaber (f.eks. dens formbestemmelser og numeriske værdier) approximativt lader sig beskrive af monadens teoretiske bestemmelser, dels om dens øvrige - ikke med begrebet analyserede - egenskaber er forenelige med monadens teoretiske bestemmelser. Gennem denne udpegning og singularisering er det på den ene side muligt at *sætte monaderne på spil* i det empiriske materiale, som begrebsrelationerne er konstrueret til at gennemlyse; på den anden side muligt at benytte de teoretiske relationer imellem monaderne til at *gennemlyse* netop det empiriske materiale, der lader sig repræsentere

af de realiserede monaders »præ-etablerede harmoni«. ¹² Se figur 19,VI.

I princippet er det uden betydning, om en specifik artikulationsform har været historisk realiseret eller ej, der ligger stadig intet eksistenspostulat i teorien. Ofte er det et nyttigt videnskabeligt arbejde at regne på modeller og udforske mulige artikulationsformer, som ikke vides at have været empirisk realiserede. Det gælder specielt, når det teoretiske arbejde ikke skal bruges i deskriptiv forskning, men i et *strategisk arbejde* med at beregne mulighederne for at indføje nye strukturtræk i et givet samfund og fjerne andre.

I en snæver *forskerverden* er man vant til at betragte den deskriptive forskning som mest betydningsfuld. Men i et større perspektiv er denne brug af teori nok af mindre betydning end den løbende *strategiske praksis* med at indføje nye og fjerne gamle livsformer fra samfundet, som formodentlig altid har kendetegnet - og idag er internationalt højaktuel for - staternes kulturhistorie. Ethvert statssubjekt har vel gennem tiderne været beskæftiget med at omredigere på dominansforholdene imellem sit samfunds livsformer, med at introducere nye livsformer ved at etablere deres mulighedsbetingelser og med at fjerne hidtil realiserede livsformer, for løbende at kunne besidde det specifikke kompleks af produktionsmåder, som i forhold til naboerne giver staten forsvarsevne nok til at forblive anerkendt som suverænt subjekt i statssystemet. Dette argument begrundes længere fremme.

Hermed antyder jeg foreløbig, at den aristoteliske problematik (dvs. stats-, organisme- og dydsbegrebernes teoretiske struktur), selvom dette er et blindt punkt for de fleste af dens moderne varianter, gennem tiderne har haft sit vigtigste applikationsfelt i staternes strategiske praksis. Jeg vil længere fremme udforske denne tese nærmere, men om det er statssubjekter eller livsformsspecifikke subjekter, hvis praksis er primær, er foreløbig underordnet for det forhold, at den *politiske praksis* løbende har efterspurgt de *teoretiske redskaber* fra den aristoteliske problematik. Derfor har denne praksis også leveret de *crucial experiments*, som gennem tiderne har produceret, og fortsat producerer, de (for teorien) afgørende kendsgerninger, der sætter de teoretiske udsagn på spil og for den videnskabelige praksis er *råmateriale* til begrebskorrektioner. Se figur 1.

Begrebet *strategisk praksis* er karakteristisk og specifikt ved at være en funktion af *strukturelle beregninger* på den ene side og et *manipulativt transformationsarbejde* overfor et objekt på den anden. Den strategiske praksis bruger intensional begrebslogik som *redskab* til at beregne mulighederne for at sætte opnåelige mål og finde manipulerbare midler. I strategi omsættes strukturbetragtninger til mål-middel kalkuler. Logiske betingelsesforhold oversættes til subjekt-objekt forhold. Intensionale relationsbegreber aktualiseres ved at blive realiseret som tingsbegreber om årsager og virkninger. Den begrebslogiske udforskning af strukturformer benyttes af de empirisk involverede parter til at *korrigere* deres egen forståelse af den situation, de selv befinder sig i – inkluderende både forståelsen af *egne* mål og af objektets karakter.¹³ Bogen *Lønkapital under folkestyre* demonstrerer i praksis og selvrefleksivt denne sammenhæng imellem strukturel analyse og strategisk tænkning (Højrup 1989b).

Det er således ikke rigtigt, at kausaliteten udgår af denne diskurs, den får tværtimod en anden plads i det sammenhængende hierarki af teorier og former for praksis. Selvom samfundsformationsteorien er det sted, hvor den kulturhistoriske udviklingslære har sin mest konkrete plads og udformning, så har kausalitetsbegrebet kun en strengt begrænset plads heri som element i praksisudlæsningen af strukturelrelationernes terminalbegreber. Der er med andre ord ikke *kausalforklaringer* i denne form for kulturhistorisk udviklingslære. Men denne udviklingslære beskæftiger sig med såkaldte *transformationsanalyser*, det vil sige med *hvordan* transformation af strukturer er mulig. Og selvom denne formulering af mange forskere betragtes som kausaltænkningens antitese, så tyder analysen af sammenhænge imellem den videnskabelige og den strategiske praksis på, at netop det at kalde studiet af *artikulationsformer* for *transformationsanalyse* har sit meningsindhold fra det strategiske objektsprog, hvor de teoretiske formbegreber er i brug som *redskaber* i en manipulativ praksis, der arbejder med at transformere på samfundet. I denne praksis omsættes de teoretiske strukturbegreber igen til tingsbegreber om en *kausal* omverden, subjektet har et manipulativt forhold til.

Kulturhistorien ender med andre ord igen med at være kausal, men nu på en fundamentalt anden måde end i de etnologiske og sociologiske kausalfigurers diskurs. Det er ikke dens forklaringer, der er kausale. Tværtimod viser *brugen* af stats- og kulturteorien som *redskab* i en *manipulativ praksis*, *brugen* af den som metasprog i strategiens

objektsprog, sig igen at vende op og ned på kausalitetens plads fra at være et begrænset element (i teorien) til at være den overordnede (praktiske) tankegang, *hvor* den stats- og kulturhistoriske teoris begrebslogik får en begrænset plads som tolkningsredskab. *Differentia specifica* er imidlertid, at dette redskab ikke kun er et instrument til at manipulere med objektet, men *også* er et instrument til *selvrefleksivt* at kaste et skarpt lys på realismen og fornuften i egne formål og derfor til at kritisere og redigere i egne *målsætninger*. Fra denne evne hidrører vel dybest set det ry, strategisk praksis har, som et effektivt og skånselsløst redskab i andre former for praksis.

Når jeg kalder videnskabelig analyse i strategisk praksis for et *skånselsløst* instrument, rammer det også *fyrsten* – hvilket ikke var mindre væsentligt på Aristoteles' tid, Machiavellis tid og Hegels tid, end det er i vor egen. Magten kan gøre *fornuftig brug* af denne praksis, men den *frygter* den samtidig, i modsætning til det afslappede forhold den har til de teorier, der kan føjes og bøjes under dens viljes partikulære ønsker.

Mange universitetsfolk vil, trods deres rolle som statens eksperter, sikkert undre sig over, at statssubjektets strategiske praksis tillægges væsentlig betydning for en kultur- og samfundsvidenskabs logiske struktur, begrebsindhold og teoretiske udvikling. Af selvsamme grund finder jeg det vigtigt at anskue det videnskabelige arbejde i lyset af dets rolle som element i statens praksis. Det er et perspektiv, som let bliver et blindt punkt for rolleindehaveren selv. Etnologiens folkelivsforskning er ingen undtagelse, og der er nok ingen tvivl om, at det isolerede perspektiv på livsformsbegrebet, – at det blotlægger værdifuldt folkeliv, som ellers overses, misforståes og vanrøgtes »fra oven«, – har været betragtet som den *gode* grund til denne analysemådes anerkendelse i videre kredse. Hvis perspektivet indskrænkes til denne synsvinkel, risikerer man imidlertid at omsætte *Det glemte Folk* til *den glemte teori* i den forstand, at analysemådens omfattende hierarki af samvirkende teorier unddrages dybere overvejelse. I tilfælde heraf går den grundlæggende mening – invitationen til videnskabelig selv-ransagelse – fløjten.

Begrebsudvikling

Efter kortlægningen af det *system* af teorier, hvormed samfundsmæssige eksistensmåder og kulturhistoriske *forløb* lader sig analysere i denne videnskab, vil jeg kort beskrive arbejdet gennem de sidste ti år med at korrigere og videreudvikle diskursens teoretiske hierarki samt dettes enkelte begrebsstrukturer.

Udgangspunktet herfor er naturligt nok modelværkstedet, fordi samtlige grundbegreber mødes her for at danne det begrebssystem, hvormed genstandsfeltet *beskrives*. Kernen i dette system er, at det *artikulerer* en *flerhed* af *selvbestemte eksistensmåder*, hvilket *gør* det til en mulig kulturhistorisk *transformationsteori*. Dette grundtræk indebærer, at det kritiske søgelys især må holdes rettet imod de begreber, som sikrer, at de udarbejdede eksistensmåder virkelig er teoretisk *selvbestemte*, og at de udarbejdede artikulationsformer virkelig er teoretisk *bæredygtige*. Hvis der opdages mangler på disse områder, er det strengt nødvendigt at sætte ind med korrektioner, at finde ud af hvor højt op i begrebshierarkiet, man skal for at lokalisere og rette fejlene samt at forny specifikationsforløbet fra og med dette punkt og ud til de mest specifikke detailbegreber.

Såvel eksistensmådernes *selvbestemthed* som artikulationsformernes *bæredygtighed* har stået for skud i de sidste ti år, fordi søgelyset på begge områder har *afsløret graverende mangler* i de hidtidige begreber. Et voksende forskningsmiljø er involveret i udforskningen og opdagelsen af disse tyngdepunkter, hvor begreberne ikke lever op til empiriprincippets krav, og en række afhandlinger behandler dette detektivarbejde og de undersøgelser, der er igang for at udforme de påkrævede korrektioner af begreberne. Det er en *videnskabsproces*, vi taler om her, og jeg vil skitsere nogle vigtige momenter i processen for at vise, hvor afgørende de ændringer og problemstillinger er, som de hver især giver anledning til i disse år.

Denne proces, hvor vi opsporer partikulære problemer i det teoretiske system med det formål at korrigere de pågældende begreber, har på grund af sine *midler* - gravearbejdet i forudsætningslagene - gennem årene kastet en *øget indsigt* i hele det på nuværende tidspunkt beskrivelige specifikationsforløb af sig. Denne indsigt har det sjældent været noget mål i sig selv at frembringe og korrigere, den fremkommer snarere som et resultat på det videnskabsteoretiske metaplan af

vort analysearbejde nede på objektplanet, der foregår med næsen stukket dybt i de konkrete teoretiske problemstillinger. De forudgående afsnit i denne afhandling præsenterer derfor en form for overblik over en lang række samvirkende og successivt rigere teorier, det ikke har været noget mål at frembringe, men som efterhånden i sig selv er blevet et nyttigt *redskab* i selve arbejdet med at løse de partikulære opgaver. Dette er grunden til, at jeg her har nedskrevet dem i en foreløbig kortfattet og samlet form.

I det følgende vil jeg først se på nogle af de eksistensmåder, som er i det kritiske søgelys, og dernæst se på den anvendte måde at udarbejde artikulationsformer på, som også er i kritisk søgelys.

Begrebernes selvbestemmelse

Alle de livsformer, som præsenteres i *Det glemte Folk*, er siden blevet underkastet analyser, som viser, at de kan komme til at leve bedre op til de krav, som vi med empiriprincippet må stille til dem. Det er deres selvbestemmelse, der kan forbedres, det vil sige vores teoretiske muligheder for at holde dem begrebslogisk ude fra hinanden. Dette gælder for både produktionsmåder og livsformer. De har alle det problem, at de umiddelbart ser principielt forskellige ud og efterhånden er lette at beskrive som autonome begreber, der har hver deres egne indre sammenhænge imellem specifikke prædikater. Men *empirien* siger noget andet: Gennem brugen af begreberne i analyser af empiriske forløb og livsmønstre har det langsomt vist sig, at vi - når man har øjnene med sig - kan komme i den situation, at livsformerne glider over i hinanden uden at give anledning til de kontraster og modsætninger, som kræver udarbejdelse af artikulationsformer.

Når vi dykker ned i produktionsmådebegreberne for at finde kilderne til disse problemer, viser det sig, at det samme problem genfindes i relationsbegreberne. Mine egne fiskeriundersøgelser har gennem de sidste ti år vist, at begrebet *enkel vareproduktionsmåde* dybest set ikke kan skilles ud fra den *kapitalistiske produktionsmåde*, når den anvendes som redskab til analyse af eksistensmåder i fiskerierhvervet. At det har vist sig netop her skyldes, at der i dette erhverv på grund af fangstprincippet er tale om færre faktorer i de to produktionsmåders ligninger (arbejdsgenstanden er ikke en vare, hvis værdi indgår som

faktor), hvilket klæder begrebslogikken tilstrækkeligt af, til at problemet skinner igennem. Men problemet berører *begreberne*, og er derfor lige så prekært for analysen af andre erhverv.

Det er med andre ord de begrebslogiske behov i modelværkstedet for selvbestemte begreber fra katalogerne af henholdsvis produktionsmådebegreber og livsformsbegreber, der leder arbejdet med at løse modelværkstedets problemer et trin tilbage i forudsætningslagene - nemlig til de specificationsforløb, som leverer grundbegreber til disse to kataloger. Se figur 19, V, IV og III. Det er i disse begrebshierarkiers specificationsforløb (IV og III), de påkrævede korrektioner skal foretages. At vi har at gøre med en *videnskabsproces* hidrører samtidig fra, at det er de allerede grundlagte livsformsbegreber og produktionsmådebegreber selv, der er *mulighedsbetingelsen* for at sætte empiriprincippet ind i en selvkritisk videreudvikling af disse begreber. Det er disse begrebers succes med at opnå intensional selvbestemmelse, der gør det muligt at sætte ind med en *yderligere styrkelse* af deres selvbestemthed. Udfra den synsvinkel betyder den igangværende videreudvikling af begreberne, at de livsformer, der grundlægges i forbindelse med SBI-projektet *F-435* og præsenteres i *Det glemte Folk*, udgør det for forskningsprocessen intensionale grundlag, som de aktuelle begrebskorrektioner arbejder udfra og søger at videreudvikle. Det er en *videnskabsproces*, som allerede er i fuld gang i løbet af *Det glemte Folk*, hvor livsformsbegreberne når igennem flere dybtgående korrektioner inden det sidste punktum er sat for at give bolden op til den videre udvikling. Det at etablere en kumulativ *videnskabsproces* af selvkorrigerende art er på langt sigt den egentlige vision med hele projektet.

Husmor- og baglandslivsformer

Med teoretisk baggrund i *Det glemte Folk* lykkedes det Lone Rahbek Christensen at problematisere de første tre livsformers *hensigtsmæssighed* ved analysen af (mange) kvinders empiriske livsforløb, begrebsverdner og livsmønstre. Denne problematisering er publiceret i afhandlingen *Hver vore Veje* (Rahbek Christensen 1987), hvori vidt forskellige typer af empiriske undersøgelser og teoretiseringsforsøg benyttes som springbrædt til at råde bod på den manglende hensigtsmæssighed ved at overveje mulighederne for at udvikle en række supplerende livsformsbegreber. Det viser sig imidlertid, at de hidtidige forsøg på at udvikle »kvindespecifikke« produktionsmåde-

begreber ikke har nogen udsigt til at lykkes. Det viser sig heller ikke muligt at udlæse nye livsformer af de to allerede etablerede produktionsmådebegreber. Det får Rahbek Christensen til istedet at gå et skridt *op i hierarkiet* af teorier for at se, om praksisbegrebet kan hjælpe udviklingen af de potentielle begreber igang.

Ved en række permutationer af mål-middel forholdet foretages en skelnen imellem en organisk figur og en figur, hvor mål og middel er adskilte. Denne skelnen appliceres dernæst på de omtalte erfaringer med de første tre livsformsbegreber, hvilket viser sig at kaste et første lys over en række kulturelle kontraster, som det ikke hidtil har været muligt at se klart for sig. Disse præliminære træk og kontraster bliver tentativt knyttet an til livsform 2 og livsform 3, ved at disse livsformer forsøges betragtet som de tentative praksisfigurers mulighedsbetingelser. Derved fremkommer det første bidrag til eksperimenterne med at udvikle de såkaldte *husmor- og baglandslivsformer*.

Lige siden har disse forsøg givet anledning til en omfattende debat mellem forskere fra mange discipliner og til en omfattende politisk debat, som først og fremmest viser, at det er et sprængfarligt, ideologisk tabu-emne - nemlig at moderne kvinder kan tænkes at have uforenelige livsformer, og at disse giver anledning til kampe om modsatte politiske mål - som pløjes op med denne forskning. Fra kausalitets-diskursens synsvinkel betragtes de tentative figurer enten som eksempel på, at »determinismen« forsøges klemt ned over hovedet på kvinderne, eller som eksempel på, at livsformsanalysen endelig selv bevæger sig over i en »praksis-teoretisk« retning, men i betydningen: handlingssociologisk, intentionel kausalitet. Indenfor livsformsforskningen, derimod, betragtes forsøget på at gå et skridt tilbage til praksisbegrebets metasprog for at hente mere almene figurtræk til at knække det påviste hensigtsmæssighedsproblem med som et vellykket *eksperiment*, når det ses i lyset af de påviste vanskeligheder med at udlæse nye terminaler af kendte relationsbegreber, der eventuelt kunne løse opgaven.

Den mest slående demonstration af de tentative figurers empiriske relevans leveres på en måde af den voldsomhed, hvormed folk, der realiserer andre livsformer, har kastet sig over ideen om, at der (i virkeligheden) overhovedet *er* særlige, ideologibærende former for husmorpraksis og baglandspraksis. Den livsformscentrisme, hvormed de nye figurer søges manet i jorden, kunne tyde på, at udviklingen af

disse begreber har fat i noget, som virkelig spiller en rolle og trænger til at blive forstået bedre, end vi er istand til idag. Rahbek er selv undervejs med en stor empirisk undersøgelse af unge menneskers livsformsspecifikke begrebsstrukturer, hvor hun udforsker bl.a. disse figurers udbredelse og betydning blandt unge, som lever i en tid, hvor livet som husmor og baglandskvinde i et par tiår har været kulturelt tabu (Rahbek Christensen 1993).

Andre forskere er gået videre med forsøgene på at finde ud af, *hvor* det eventuelt vil være muligt at finde egnede *udgangspunkter* for at udvikle de *relationsbegreber*, som det vil kræve at transformere de tentative praksis-permutationer til intensionale terminalbegreber.

I artiklen *Strukturel Livsformsanalyse* (Rahbek Christensen & Højrup 1989) har vi antydnet, at et muligt udgangspunkt kunne være *statsbegrebet*. Inspirationskilderne hertil er dels det aristoteliske *oikos-begreb* i *Politikken*, dels vort igangværende arbejde med at udvikle et nyt statsbegreb. Siden artiklen udkom, er arbejdet med statsbegrebet kommet væsentligt videre, og der udfoldes i disse år store anstrengelser for at udforske de empiriske og de begrebslogiske muligheder for at forankre de tentative figurer i et statsbegreb, som vil kunne konstituere dem som gedigne livsformsbegreber. Flere afhandlinger, som er undervejs, vil fremlægge resultater fra denne forskning. Den øvrige baggrund for arbejdet med statsbegrebet vil jeg beskrive lidt længere fremme.

Den enkle vareproduktionsmåde og dagsværksbegrebet

Udforskningen af den *enkle vareproduktionsmådes* intension har som nævnt stået centralt i min egen fiskeriforskning gennem det sidste årti. I *Det glemte Folk* er begrebet specificeret ud i den særlige formvariant, jeg har kaldt for den *enkle fangst-vareproduktionsmåde*. Forudsætningen for dette begrebs differencia specifica er *fangstprincippet*, som strukturerer den frie og lige (eller privilegerede) adgang til produktionens primære arbejds-genstand i fiskeriet. Dette strukturtræks egne forudsætninger ligger i statsbegrebet og er i *Det glemte Folk* udformet som såkaldte ideologiske sociale relationer. Den igangværende udforskning af staten vil måske transformere fangstprincippet's intension og er af afgørende betydning for analysen af de

fangstorganiserede produktionsmåders politisk-juridiske mulighedsbetingelser.

Fangstprincippet's struktur kan kort beskrives i tre specificationsstrin:

1. Staten friholder fiskeressourcerne for privat ejendomsret. Det betyder, at dens fiskere har *fri adgang* til deres arbejds-genstand – i modsætning til selvejerbonden, der må kalkulere med en jordpris – f.eks. når medarvinger skal købes ud af slægtsgården eller naboens jord forpagtes – og håndværkeren, der køber sine råmaterialer.

2. For at forhindre fangstenhederne i at tørne sammen i jagten på samme bytte – med selvdestruktive følger for fiskeriet – fordrer fangstprincippet, at fælles regler regulerer fangstenhedernes måder at forholde sig til hinanden på til havs. Det kan f.eks. være i form af påbud om at holde sig på bestemte afstande af hinandens redskaber, regler for udsætning og afmærkning af redskaber eller tidsbegrænsninger der forhindrer uforenelige fangstmetoder i at foregå samtidig.

3. Når konkurrence og teknologikapløb bringer fiskere med forskellige driftsformer ind i en kamp om, hvorledes økosystemet skal bruges og påvirkes – og f.eks. gensidigt betragter hinandens driftsformer som »overfiskning« – fordrer fangstprincippet, at staten iværksætter »beskyttelsesforanstaltninger« i form af f.eks. fangstkvoter, fredningstider og tekniske reguleringer.

Afhandlingen *Produktionsmåder i Havfiskeriet* (Højrup 1988a) forudsætter fangstprincippet's mulighedsbetingelser i form af bestemte randbetingelser i samfundsformationen, som friholder en specifik arbejds-genstand fra ejendomsret og vareform. Analysen er istedet koncentreret om at rekonstruere og udspecificere den enkle vareproduktionsmådes relationer og den selverhvervende livsforms *dagsværksbegreb* fra grunden af, mens fangstens intensionale forudsætninger er sat i parentes og taget for givne. Afhandlingen udarbejder en teoretisk model, hvori enkel vareproduktion og kapitalistisk produktion sameksisterer i en og samme produktionsssfære. Analysens emne er de økonomiske og ideologiske *artikulationsformer*, som muliggør denne sameksistens, samt analysen af *forudsætningerne* for disse *artikulationsformers transformation*. Den første pointe er, at det ikke er muligt at udforme noget artikulationsbegreb, med mindre de to produktionsmådebegreber er selvbestemte og ikke uskelnelige. Dette

krav er den direkte anledning til at rekonstruere den enkle vareproduktionsmådes intension.

Problemet ligger egentlig gemt i *Kapitalens* kapitel 5, hvor praksisbegrebet lægges til grund for de arbejdsrelationer samt det produktionsmådebegrebets *arbejdsproces*. I dette kapitel ansues nemlig *arbejdsgenstand*, *arbejdsmiddel* og *arbejdskraft* som almene begreber for produktionsmådernes specificationsforløb: »Arbejdsprocessens elementære momenter er 1. den formålsrettede aktivitet eller arbejdet selv, 2. arbejdsgenstanden og 3. arbejdsmidlerne (arbejdsredskaberne).« (Marx 1970:303)

Man vil lægge mærke til, at denne skelnen imellem *genstand* og *middel* ikke hidrører fra det bagvedliggende praksisbegreb, se figur 11 og 12, men ligger nært op ad de empiriske kategorier *redskab* og *råmateriale*. De ligger samtidig tæt på den kapitalistiske produktionsmådes specifikke skelnen imellem konstant kapital med henholdsvis kort omløbstid (arbejdsgenstand) og lang omløbstid (arbejdsredskab), der langt ude i specificationerne af denne produktionsmådes kapitalomslag spiller en vigtig rolle. Min tese er, at den tilsyneladende almene skelnen imellem arbejdsgenstand, arbejdsmiddel og arbejdskraft er et utilsigtet og fejlagtigt resultat af, at specifikt kapitalistiske begreber ligner bestemte empiriske tingsbegreber. Disse er tilsyneladende identiske med praksisbegrebets terminaler, hvilket har forledt Marx til at almengøre de kapitalistiske begreber. Er dette tilfældet, ligger der et begrebskompleks, som gerne skulle være alment, men som lider af *regional bundethed*, bag de vanskeligheder, vi er stødt på langt ude i de to vareproduktionsmåders specificationsforløb.

Uanset om denne tese vil vise sig at ramme plet, er konsekvenserne af *Kapitalens* kapitel 5, at forskningen siden har været tilbøjelig til at konstruere de to produktionsmåder ved hjælp af de samme grundtermer. Vi er således vant til ikke blot at bruge dem i den kapitalistiske produktionsmåde, men også til at beskrive den enkle vareproduktionsmåde med. Hvor den kapitalistiske ligning lyder således: $V = m + v + c$ (varens værdi = merværdi + variabel kapital + konstant kapital), så forsøges den enkle vareproduktion beskrevet på den måde, at merværdien ikke er tilstede, fordi arbejdskraften selv ejer produktionsmidlerne og derfor selv er en besiddende vareproducent. Denne produktionsmåde skulle således bygge på det forhold, at

varens værdi = arbejdskraftens livsfornødenheder + omkostningerne til arbejds-genstand + omkostningerne til arbejdsmidler. Det er således blevet almindeligt at *sondre* imellem kategorierne: *producent*, *arbejdsredskaber* og *råmaterialer* i denne produktionsmåde. Den tyske etnolog Klaus Schriewer beskriver f.eks. hvorledes tysk agrarsociologi konstruerer den enkle vareproduktion med kapitalistiske begreber (Schriewer 1995).

Det teoretiske problem er, at termerne er bibeholdt på trods af, at de relationer (den kapitalistiske ligning), de er terminaler for, tilsyneladende er skiftet ud med et sæt relationer, der er formuleret med henblik på at kunne *kontrastere* kapitalismens relationer. I fiskeriet, hvor faktoren *arbejds-genstand* ikke er nogen vare, ikke har nogen værdi og derfor *udgår* af ligningen, bliver denne så afklædt, at den for åbent tæppe mister sit meningsindhold. Arbejdskraften, der heller ikke er nogen vare og derfor ingen bestemt numerisk værdi har (fordi producenten er »selvejer«), må også *udgå* som faktor i ligningen. Tilbage bliver arbejdsmidlerne, som i så fald skulle ækvivalere varens værdi. Men én faktor kan ikke bruges som grundlag for at specificere en praksis, og den nødløsning at supplere den ene faktor med et ubestemmeligt tingsbegreb som »producenternes privatforbrug« giver ikke nogen selvbestemt og nødvendig intension, der kan lægges til grund for et produktionsmådebegreb.

For kulturanalysen har konsekvenserne af denne regionale bundethed betydet, at den selvejende producent er blevet betragtet som et janushoved, der ræsonnerer både som privatkapitalist (der arbejder og investerer udfra profit-mål) og som lønarbejder (der vurderer sit arbejde udfra timeløn-mål). Udtrykket »småborger« angiver udmærket, at selvejeren er betragtet som den *lille* borger, der kun er gradsforskellig fra storborgeren, og *uden strukturskift* kan udvikle sig til en sådan, hvis han er heldig, ligesom han *uden strukturskift* kan ende som lønarbejder, hvis han ikke er heldig.

I etnologien er vi vant til at benægte disse glidende og gradvise (i logisk forstand *kontinuerede*) overgange, fordi der i så fald ingen kulturelle kontraster ville være, hvilket er uforeneligt med almene træk i kulturhistorien. Men dybest set er den produktionsmåde, vi støtter vores udsagn til, ikke istand til at påvise en logisk *nødvendig* strukturforskel (selvom vi har vænnet os til at tro det), og den kan derfor kun blive istand til det og gøre vores argumentation uomgæn-

gelig, hvis dens intension lader sig *omarbejde* til et egentlig selvbestemt begreb.

Afhandlingen *Produktionsmåder i Havfiskeriet* foreslår, at den enkle vareproduktionsmåde udarbejdes på grundlag af et rent varemærkesbegreb, fordi enkle vareproducenters praksis kun omfatter denne ene slags marked (men hverken kapitalmarked eller arbejdsmarked), som de har arbejdsrelationer til. Se figur 20,I. Konsekvensen har vist sig at blive, at der lader sig udvikle en principielt anden sontring imellem termer, end vi har kendt til før. Den første og grundlæggende sontring går imellem *overheads* og *stykombkostninger*, se figur 20,II, og lader sig på de følgende trin i forløbet udspecificere til begreber, der på overraskende hensigtsmæssig måde beskriver en enkel vareproducent og dennes praksis. Livsformens *problematik* i form af det hidtidige *dagsværksbegreb* ændres ikke stort herved, men lader sig nu udspecificere i et kompleks af *ræsonnementer*, der udgør en langt mere forfinet specifikation af livsformens begrebsstruktur, end vi hidtil har været istand til at udarbejde.

Det almene strukturtræk, at omkostningerne stiger ved øget produktion, giver os tilsyneladende ingen interessante begreber at arbejde med. Men dette træk viser sig alligevel at kunne udspecificeres til en frugtbar begrebsstruktur, der beskriver den enkle vareproducentens grundlæggende problematik:

På første specifikationstrin (Figur 20,I), hvor producentens omkostninger blot forudsættes at være en funktion af den producerede kvantitet, har producenten ingen muligheder for at manipulere med forholdet *imellem* kvantitet og omkostninger. Den mulighed lader sig imidlertid udvikle på næste specifikationstrin (Figur 20,II) ved at omkostningsbegrebet splittes op i to dele: 1. de grundlæggende omkostninger (ved nul-produktion), kaldet *overheads*, der modsvarer stående driftsmidler, som muliggør en vis produktionskapacitet, og 2. de *stykombkostninger*, der løber på pr. produceret enhed, og som ganget med den producerede kvantitet giver de samlede kvantitetsafhængige omkostninger.

På andet specifikationstrin er omkostningerne derfor ikke en lineær funktion af kvantiteten, forholdet imellem kvantitet og omkostninger, dvs. stykombkostningens størrelse, er blevet manipulerbart, og midlet hertil er de driftsmidler, der modsvares af de grundlæggende omkostninger, dvs. regnskabets *overheads*.

På det tredje specifikationstrin (fig. 20,III) kan den enkle vareproducentens eksistensbetingelser ifølge det nye begreb, $O_p = r + (f \times q)$, specificeres således: Den til markedet leverede *kvantitet gange prisen skal mindst dække de grundlæggende reproduktionsomkostninger (overheads) plus kvantiteten gange den kvantitetsafhængige stykombkostning*. Produktionsmådens første specifikke ligning skrives derfor således: $q \times p > r + (q \times f)$. Det afgørende er, at den faktor, der på udgiftssiden udgør *overheads*, på produktionssiden udgør de *produktionsmidler*, som gør det muligt at *øge* den producerede kvantitet eller *sænke* stykombkostningerne. Produktionsenhedens praksis består i at disponere sådan med dette middel, at produktionscyklens udgifter og indtjening *går op*. Denne balance kan opnåes på flere måder, og disse aftegner den enkle vareproducentens grundlæggende problematik.

Den nye ligning gør det muligt at skelne imellem fire manipulerbare komponenter: *kvantitet, pris, overheads* og *stykombkostninger*.

Fjerde specifikationstrin (Figur 20,IV) tager på skift udgangspunkt i en af disse komponenter, udvikler en formvariant, hvori den er det (primært) manipulerbare middel, og udspecificerer derved fire grundvarianter af denne praksis. Det er den formvariant, hvori kvantiteten er det manipulerbare middel, der beskriver *fangstsituations* grundtræk. De andre varianter leder til helt andre former for enkel vareproduktion, som endnu ikke er udarbejdet nærmere.

Den variant, hvori *kvantiteten* er det manipulative middel, udgør en problematik hvis differentia specifica er, at kvantiteten må holdes over en vis størrelse for at overleve i markedet, nemlig over produktionsenhedens overheads divideret med stykpris minus stykombkostninger. At kvantiteten er den påvirkelige parameter kan udtrykkes ved at omskrive ligningen således: $q > r / (p-f)$. Se figur 20,IV,1. Som eksempel på, hvorledes denne praksis trinvist lader sig udspecificere som ræsonnementer indenfor samme problematik, beskriver jeg i *Produktionsmåder i Havfiskeriet* disse ræsonnementer, som de ser ud fra fiskerens subjektive synspunkt (hvorved en række for begrebet uvedkommende empiriske termer blot forudsættes aksiomatisk).

Fire ræsonnementer i fangstenhedens problematik og praksis:

Første ræsonnement: Vi må være lige så længe til havs, som det tager at fange den kvantitet, der skal til for at dække de faste udgifter divideret med fortjenesten pr. kilo.

Andet ræsonnement: Vi må investere så meget i de stående driftsmidler, at vi kan levere så store kvantiteter eller høre med så små stykomkostninger, at vi uanset de forventelige prisudsving kan holde en bruttoindtjening (minus f), der er ligeså meget større end de faste udgifter, som påkrævet af vore investeringer.

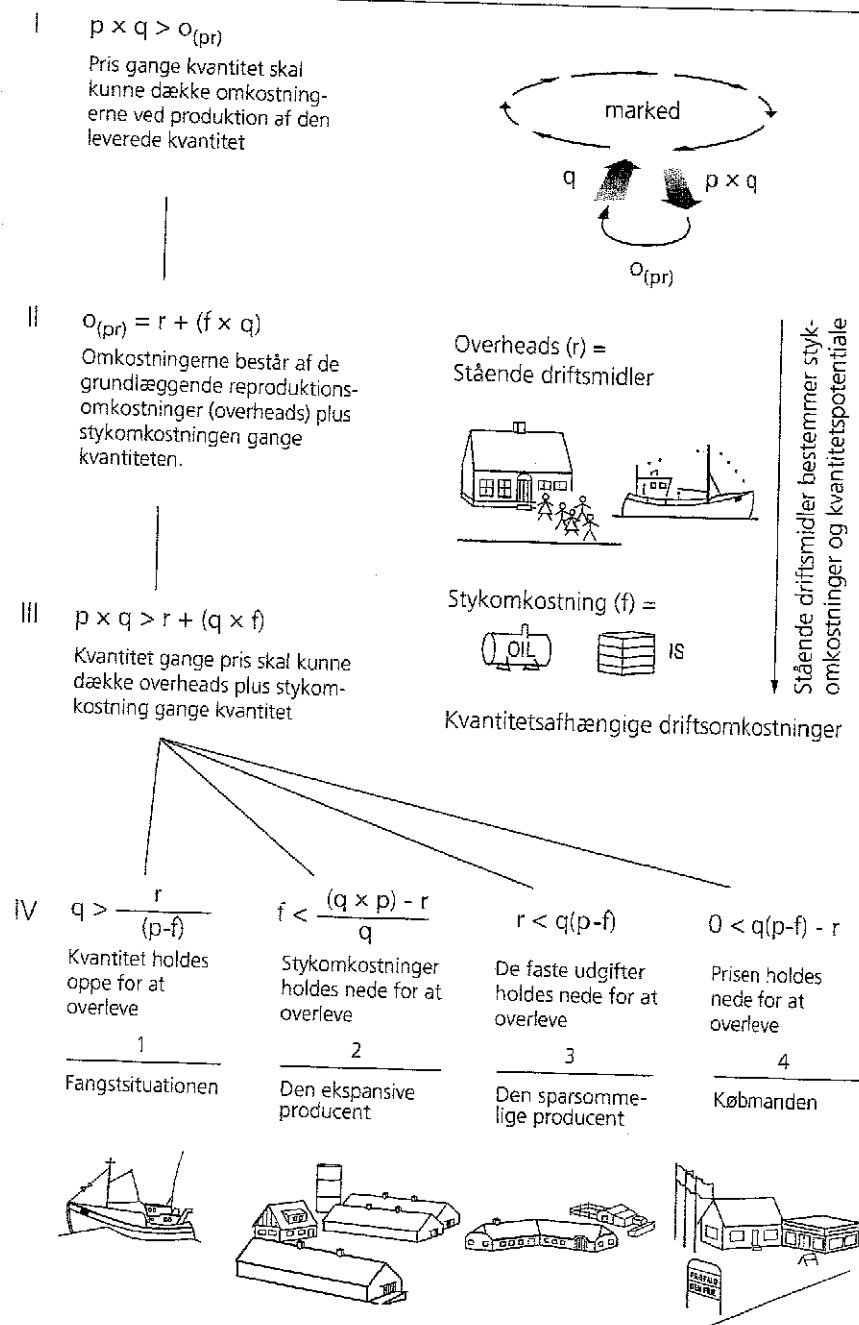
Tredie ræsonnement: Vi må løbende omstille os således, at vi som fangstenhed hviler på nogle stående driftsmidler, der ikke giver større udgifter, end at vores fangstkapacitet gør det muligt at lande en kvantitet, som multipliceret med stykfortjenesten rigeligt dækker vore faste udgifter.

Fjerde ræsonnement: Under hensyntagen til de givne konjunkturforhold må vi organisere en fangstenhed, hvis besætningsmedlemmer, fartøj og redskaber sikres parter i indtjeningen, der modsvarer deres andele af de samlede stående omkostninger, og som sammen kan producere på et kapacitetsniveau, der gør det muligt, driftsudgifterne taget i betragtning, til fulde at dække disse overheads.

Det sidste ræsonnement i fiskernes praksis beskriver de grundtræk, som gør en partsorganiseret fiskerflåde til et fleksibelt processuerende hele af indbyrdes konkurrerende og samarbejdende enheder, der løbende omorganiserer sig i nye enheder ved at samtlige komponenter (fartøjer, besætningsmedlemmer, redskaber) konstant omplaceres i nye mønstre indenfor flåden. Netop denne plasticitet, der betyder, at partsfiskeriets »produktionsenheder« kun er midlertidige sammenknytninger af komponenter i konstant omstilling, adskiller sig fra f.eks. landbrugets fasttømrede produktionsenheder, der kan opretholde hver deres klart adskilte identitet og integritet gennem århundreder. Der er med andre ord specificeret et system, med hvilket en partsfiskerflådes indre omorganiseringsproces eller forløb lader sig analysere ved hjælp af et begrænset antal forudsætninger.

I *Lønkapital under Folkestyre* (Højrup 1989b) har det nye produktionsmådebegreb og dets livsform allerede fundet anvendelse, men uden at det i den forbindelse var formålstjenligt at beskrive de anvendte grundbegreber. De er derfor blot i brug, uden at dette omtales eksplicit. En række andre afhandlinger har også ladet sig

Fig. 20. Fire trin i den enkle vareproduktionsmådes specificationsforløb

inspirere af det nye begreb, men ingen af disse er endnu publicerede. Det spændende bliver at se, hvilke resultater det nye begreb og andre formvarianter af dagsværkets ræsonnementer kan kaste af sig ved at blive anvendt i studier af andre erhverv end fiskeriet. For kulturanalysens vedkommende bliver det specielt spændende at se, hvor langt man kan nå i udspecifikationen af en livsforms begrebsstruktur ved at anskue denne som forstandens *ræsonnementer* indenfor en bestemt problematik og udvikle disse i en trinvist mere forfinet og kompleks specifikation.

Kapitalist-, investor- og karriere-livsformer

Hvor det grundlæggende problem for livsform 1's vedkommende viste sig at være udgangspunktet for produktionsmådens relationsbegreber, mens selve livsformsbegrebet ikke har undergået væsentlige forandringer, - når vi ser bort fra, at det nu kan udspecificeres betydeligt mere end tidligere, - så forholder det sig *omvendt* med livsformerne 3 og 4, dvs. den karrierebundne livsform og investorlivsformen.

I afhandlingen *A Point of Difference* viser Kirsten Monrad Hansen, at både den karrierebundne livsforms og investorlivsformens prædikater hidtil har været for afhængige af empiriske tingsbegreber (Hansen 1991). Det viser sig således, at de rundt omkring i forskellige undersøgelser og afhandlinger beskrives med udskiftelige og ekstensionale kategorier, der tilpasses den konkrete sammenhæng, men uden at kunne begrundes intensionalt med nødvendige, indre relationer. Dette er imidlertid ikke problemets kerne, men snarere et *symptom* på at livsform 3's *intension* ikke er tilstrækkelig selvbestemt til, at dens praksis har en *problematik*, der er principielt forskellig fra en række andre livsformer. Dette tyder igen på, at de arbejdsrelationer, der ligger til grund for denne livsform, ikke er i orden, hvilket i sin tur stiller spørgsmålstegn ved, om de pågældende relationsbegreber i produktionsmådens struktur lever op til empiriprincippet.

Med udgangspunkt i en udforskning af livsform 3 udarbejder Kirsten Monrad Hansen en grundig analyse af hele dette kompleks for at lokalisere de trin i *Kapitalens* specifikationsforløb, hvor de problematiske specifikationer, begrebsrelationer og terminaler ligger gemt. Denne analyse konkluderer, at der må skelnes skarpt imellem tre

grundlæggende specifikationstrin, hvis begreber ikke må blandes sammen:

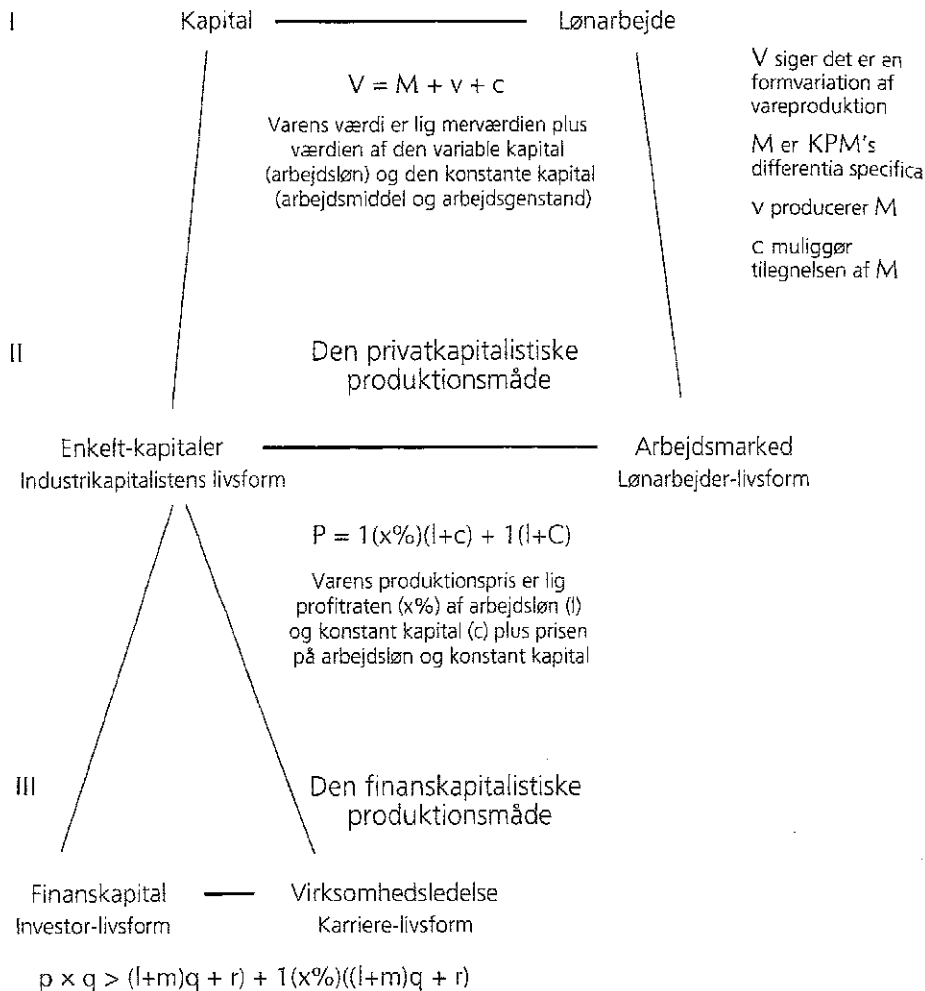
1. På første trin etableres den ovenfor omtalte ligning for det almene kapital-lønarbejde forhold og dets *værdi*-termer. Her er der endnu blot tale om kapital som sådan og lønarbejde som sådan. Se figur 21,I.
2. På andet trin indføres som en *modifikation* af teorien *konkurrence imellem kapitaler*, hvilket transformerer værditermerne til *pris*-termer (merværdi transformeres til profit), opsplitter kapitalbegrebet i *enkelt-kapitaler*, og frembringer kapitalistens *praksis* og lønarbejderens *praksis* som relationernes *to* udtømmende, intensionale terminaler. Her lokaliserer Hansen *den produktive kapitalists livsform*. Se figur 21,II.
3. På tredje trin udspecificeres den produktive kapitalists *to* sider - investorsiden og managersiden - i *to* selvbestemte og principielt forskellige former for *problematik*, hvis praksis gensidigt forudsætter hinanden. De har hver deres specifikke arbejdsrelationer til produktionsmåden som helhed og udgør derfor *to* selvstændige, intensionale terminaler i form af henholdsvis *investorens livsform* og managerens livsform, som vi hidtil har kaldt *karriere-livsformen*. Se figur 21,III.

Konsekvensen er for det første, at specifikationsforløbets andet trin frembringer den formvariant, Hansen kalder *den privatkapitalistiske produktionsmåde*, mens tredje trin udspecificerer formvarianten *finanskapitalistisk produktionsmåde*. For det andet viser denne udformning af specifikationsforløbet, at der ikke er tale om *to* livsformer, men om *tre* forskellige livsformer, der blot frembringes på forskellige specifikationstrin. Derved afsløres det også, at livsform 3, karrierelivsformen, er terminal i kapital-enden af produktionsmådens relationer, da den fremkommer som en udspecifikation af den produktive kapitalists praksis.

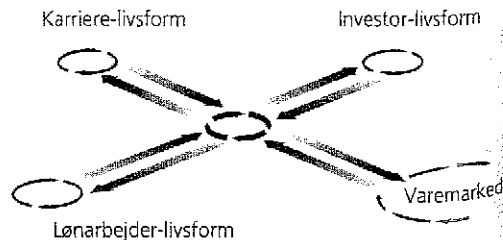
Hvor livsform 3 før denne rekonstruktion var logisk uskelnelig fra både livsform 1, livsform 2 og livsform 4, hvilket siger noget om de videnskabelige vanskeligheder med at sondre *intensionalt* imellem disse kulturbegreber, så er begrebet i den nye udformning klart kvalitativt forskelligt fra samtlige andre livsformsbegreber.

Karriere-livsformens indkomst hidrører fra enkeltvirksomhedens individuelle profit, og dens *middel* til at frembringe denne indkomst

Fig. 21. Den kapitalistiske produktionsmådes relationer og terminaler

Hvis 1. indtjening er lig $p \times q$; 2. løn (l) og råmaterialer (m) udgør stykomkostningerne; og 3. der er faste omkostninger bundet i arbejds midlernes reproduktion (r) (dvs. det anlæg og maskineri der bestemmer stykomkostningernes størrelse og produktionskapaciteten), så drejer det sig for den enkelte virksomheds ledelse om, at indtjeningen er større end de samlede omkostninger $(l+m)q + r$ plus profittaten af de samlede omkostninger $1(x\%)((l+m)q + r)$

(Kilde: Hansen 1991)

kilde er *unik* produktion af den *unicitetsskabende fornyelse*, som kapitalistiske virksomheder efterspørger for - under konkurrencevilkår - at kunne producere individuel profit. Cykliciteten i denne praksis, som gør den til en mulig eksistensmåde, hidrører fra, at denne producent - ved at gøre sig *uerstattelig* eller levere *uundværlige* ydelser - kan tilvejebringe *arbejds-* eller *værkstedsbetingelser* (i form af betaling fra eller ansættelse i en virksomhed), der gør det muligt at udarbejde *nye* ideer til konkurrenceforbedrende forspring, som virksomhederne efterspørger.

En tredje lærerig konsekvens af denne forskning er, at flere af de kategorier, der traditionelt har været betegnet *klasser*, strengt taget ikke er *intensionale* klasser i produktionsmådebegrebet, *fordi* de ikke har nogen specifik *praksis*. Det gælder f.eks. for *pengekapitalisten*, der ejer kapital og låner denne ud til investorer eller produktive kapitalister og til gengæld herfor modtager *rente*. Pengeejereren er ingen kapitalist, for han har ikke den kulturelle *praksis*, der fordres for at kunne tilegne sig *profit*, således som den produktive kapitalist og investoren har. Pengeejerere er med andre ord *ikke* kapitalister, blot fordi de ejer penge. De besidder ikke den livsform, der skal til, for at kunne fungere i de specifikke arbejdsrelationer, hvis subjekt er kapitalistisk terminal i denne produktionsmåde. Pengeejerere er derfor en kategori, som udelukkende hører hjemme i modelværkstedet, hvor denne produktionsmåde bygges sammen med andre livsformer, der godt kan være pengeejerere (konger, herremænd, kompagni-kaptajner, fonde, interesseorganisationer, pensionskasser etc.) og etablere relationer til egentlige kapitalister, der i praksis er istand til at forrente udlånernes formue. Men her er analysen tydeligvis nede i en udforskning af samfundsformationens mulige artikulationsformer. Se figur 19,V.

Lønarbejderlivsform

Den tredje klasse i denne produktionsmåde, *lønarbejderen*, har spillet sin egen, betydningsfulde rolle for teoriudviklingen. Det gælder både for overgangen fra Hegels kulturteoretiske statsbegreb til Marx' produktionsmådebegreb og fra denne teori til livsformsteorien.

Kilden hertil ligger i Hegels kulturteoretiske begreb *sittlichkeit*, der skal ses som et teoretisk alternativ til naturrets-teoretikernes forestillinger om, at samfundet (i modsætning til naturtilstanden) hviler på den

menneskelige fornufts etablering af en social kontrakt eller samfundspagt, hvorved statsmagt og retsfællesskab bliver garant for den enkelte borgers sikkerhed og borgerrettigheder. Hegels grundpointe er, at det individuelle *subjektbegreb*, vi har brug for til analyse af nyere tids europæiske kulturhistorie, ikke kun er *teleologisk*, men også er *selvbevidst*. Personbegrebets intension har med andre ord både *teleologi* og *selvbevidsthed* som prædikater. For at være borger, *citoyen*, i den moderne stat, må subjektet være terminal for *anerkendelsesrelationer* til andre subjekter, hvis refleksion ind i selvet udgør dets *selvbevidsthed*.

Hvordan selvbevidsthedsbegrebet hænger sammen med den kulturhistoriske statsteori, vil jeg behandle længere fremme og foreløbig sætte i parentes på dette sted. Det afgørende for Hegels personbegreb og *Stände* er, at anerkendelsesrelationens *objektive* terminal er personernes *ejendom*. Uden ejendom kan man ikke være *person*, dvs. indgå i kontrakt- og retsforhold og derfor tilhøre en stand i det borgerlige samfund. Anerkendelsens terminaludlæsning har således to sider: den subjektive selvbevidsthed og den objektive ejendom.

Selvbevidstheden hidrører fra den måde, hvorpå subjekter - der på praksisbegrebets forudgående specificationsstrin kun betragter hinanden som *objekter*, se figur 12,I - i anerkendelsesrelationen anerkender *modparten* som *selvbevidst* subjekt, erkender *selvet* som *en anden* og ind *i selvet reflekterer anerkendelsen* af den anden som *selvbevidst*. Anerkendelsen er en relation imellem selvbevidstheder. Se figur 13,II,2.

Ejendom hidrører fra, at subjekter kun kan være terminaler for en anerkendelsesrelation, hvis der er en gensidig, objektiv *udelukkelse* af den anden. Det er ved at støde imod en grænse, at man selv bliver grænsedragende. Den anden må ekskluderes fra et objektivt domæne for at anerkende min subjektivitet som et *objektivt* forhold. Dette domæne er *ejendom*.

Den personlige subjektivitets *idé* er enheden af den objektive side og den subjektive side, det vil sige *åndens* to sider, der nu - strukturerende livet - hviler på selvbevidsthedens relationelle og terminale selvbestemmelse. Som *åndsvidenskab* hviler denne teori ikke blot på *livsbegrebet*. Det er med andre ord ikke (som i naturretten og romantikken), fordi livet (pga. den tvekønnede reproduktion) splitter os op i partikulære biologiske organismer med bestemte drifter og evner, at

vi har en flerhed af selvbevidste subjekter. Selvbevidsthed er ikke et væsenstræk ved mennesker, der hidrører fra deres indre konstitution. Den er ikke en effekt af hjernens indretning, som psykologien og antropologien hævder, siger Hegel. Selvbevidstheden er *åndens differentia specifica*, der - som en blot *mulig* specification af livsbegrebet - bestemmer sig selv gennem den gensidige anerkendelsesrelation. Hvor naturrets-teoretikerne forudsætter præ-sociale subjekter, der går i kamp for at bevare sig selv, så viser *Fænomenologien*, at den sociale subjektivitet eller selvbevidstheden opstår i anerkendelseskampen, dvs. er dette relationsbegrebs terminalbegreb. Anerkendelsen er den relationelle *forudsætning* for det sociale subjekt. *Sædeligheden* er derfor det anerkendte, specifikke *sociale forhold* imellem personer, der ikke blot er et ydre mekanisk tvangsforhold, men et objektivt forhold, der reflekteres i selvet som dets *subjektivitet*. I den forstand grundlægger *åndens dialektik kulturbegrebet*.

Hegel transformerer med andre ord det individuelle subjekt fra naturretens ekstensionale *tingsbegreb* til dialektikkens intensionale *terminalbegreb*. Dette begreb har imidlertid sin teoretiske plads, funktion og indhold i det totalitetsbegreb som *staten* udgør. Også statsbegrebet transformerer Hegel til et dialektisk og kulturhistorisk begreb. Dette begrebs dialektiske karakter består for Hegel i, at det har tre dimensioner, idet det er enheden af det *almene*, det *særlige* og det *partikulære*. Der er ikke tale om tre ting, men om tre forskellige og uundværlige sider af begrebet.

Den *almene* (allgemeine) side af staten er dens *substantielle subjektivitet*, det at den er et *statssubjekt*. Det substantielle ligger i, at denne almene subjektivitet gør staten til *subjektivitetens bolig*, dvs. til den individuelle subjektivitets mulighedsbetingelse. Den moderne stat (som er et kulturhistorisk, modsat et universelt, begreb) er den *personlige subjektivitets* hjem.

Den *partikulære* (einzelne) side af staten betinges af *negativiteten* imellem de *enkelte* subjekter. Personer og familier er partikler i den forstand, at de frastøder eller ekskluderer hinanden fra hver deres ejendom. Ejendommen er forudsætningen for deres indbyrdes negativitet, for at der overhovedet er et partikulært plan (ebene des einzelnen) i staten. Partiklerne er samtidig fælles om at være subjekter, hvis *almene* subjektivitet (den subjektive *ånd*) på den ene side danner deres selvbevidsthed gennem udviklingen af begrebet Gud

(den absolutte ånd) på den anden side forudsætter statssubjektet (den objektive ånd), idet statssubjektet er mulighedsbetingelsen for den *subjektive friheds* objektivitet, det vil sige, at personerne er *statsborgere*.

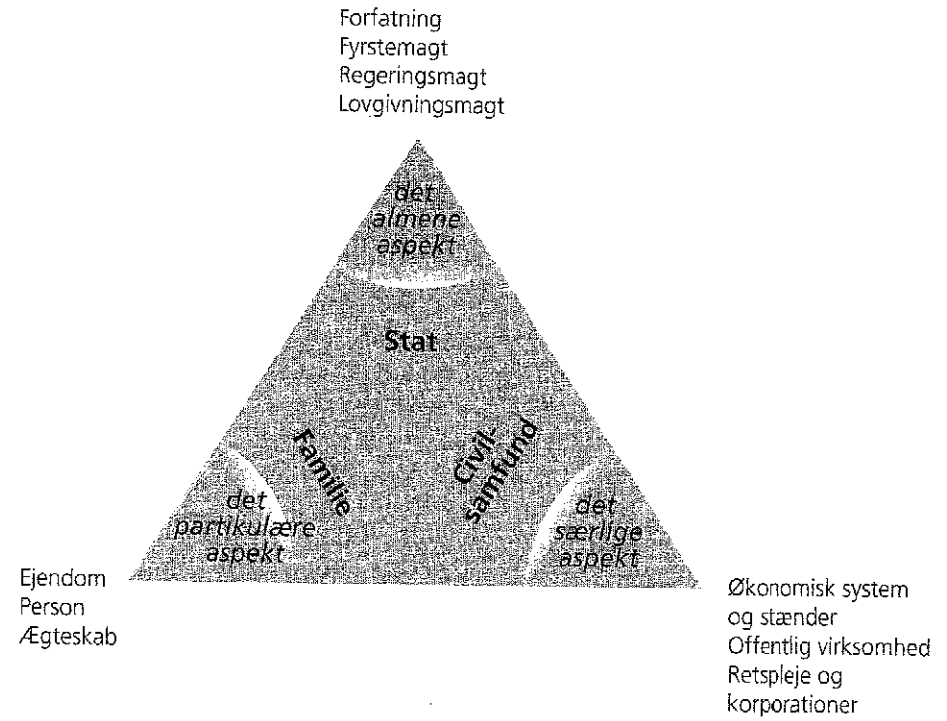
Den *særlige* (besondere) side betinges af den uddifferentiering af statens momenter (dens livsfunktioner), som indebærer, at dens borgere ikke bare har subjektivitet og partikularitet (*einzelheit*), men også er *forskellige*. Det understreger allerede Aristoteles i sin kritik af Platons kommunistiske og uniforme stat. For den moderne stats vedkommende skelner Hegel imellem den *substantielle stand* (landbrugsklassen), den *reflekterende stand* (håndværker-, industri- og forretningsklassen) og den *universelle stand* (tjenestemandsklassen). I kraft af hver deres *særlige praksis* danner borgerne tre stænder, der har hver deres statsanerkendte *korporationer*, hvorigennem hver stand varetager sine interesser indadtil og udadtil.

Pointen i Hegels *sittlichkeit*-begreb er med andre ord, at en samfundskultur har tre dimensioner, som vi skal kunne tænke samtidig. Vi må ikke se bort fra, at den for det første eksisterer i form af de enkelte subjekter og deres selvbevidsthed, for det andet at den udgør et samfund i kraft af indre sammenhænge imellem forskellige livsformer, for det tredje at disse forskelle danner en helhed af hine enkelte subjekter ved at udgøre en stat. Kunsten er at holde sig alle tre dimensioner for øje på én gang, så man hverken glemmer, at stat og samfund eksisterer i form af enkelte subjekter, at staten er en samfundsmæssig helhed af forskellige former for praksis, eller glemmer at samfundets enhed og det enkelte subjekts mulighed hidrører fra staten. Den *enkelte*, den *særlige* og den *almene* er i den forstand tre sider af et tredimensionelt kulturbegreb.

Hegel har det problem, at selvom det europæiske menneske (efter kristendommens udvikling) erkender sig selv som subjekt (Guds barn), så er det stadig ikke alle mennesker, der *objektivt* er subjekter, fordi civilsamfundets økonomiske mekanismer ophober ejendom blandt nogle og forarmer andre. De fattige og ubemidlede arbejdere kan ikke være personer. Den eneste udvej, Hegel ser på denne modsætning, er *kolonisering*, dvs. at disse mennesker udvander til den nye verden og opdyrker jomfrueligt land som nybyggere af frie stater (*Fænomenologien* paragraf 248). Eftersom partikulariteten er fraværende, når man er uden ejendom, kan arbejderklassen *ikke* optræde som en særlig stand i Hegels borgerlige samfund og stat.

Fig. 22. Indre aspekter af Hegels *Sittlichkeit* – eller kulturbegreb

Sittlichkeit = »det etiske liv«, »sædelighed« el. »samfundskultur«

Dette problem giver Marx en radikalt anden løsning på. Det er først og fremmest en løsning, som ikke tyer til at lade nogle af teoriens subjekter udvandre af teorien, men tværtimod transformerer teorien, således at denne modsigelse løses indenfor teoriens rammer. Denne løsning består i, at det besiddelsesløse *proletariat* ophæver modsigelsen ved at kollektivisere privatejendommen, således at denne bliver fælleseje. Proletariatet får derfor den *historiske mission* at ophæve den borgerlige ejendom som sådan og erstatte denne med kommunistisk ejendom.

Den teoretiske konsekvens er, at partikulariteten falder bort, hvilket ikke generer Marx, ligesom statssubjektet bliver frataget den opgave at sikre anerkendelsen af den borgerlige ejendom. Istedet overtager den kommunistiske proces statens rolle som den almene side af totaliteten. Dette er en teori, som i vort århundrede er blevet forsøgt realiseret i politisk praksis over store dele af verden. En empirisk realisering der idag kan betragtes som et *crucial experiment* med det at eliminere partikulariteten.

Marx løste en modsigelse i Hegels *Retsfilosofi*, men spørgsmålet er, om han fik en *hensigtsmæssig* teori ud af det. Hvis vi ser på *Den tyske Ideologi* (Engels & Marx 1965:65-96), så er samtlige klasser kendetegnet ved at have specifikke arbejdsrelationer, at fordrer bestemte mulighedsbetingelser og at have hver sin ideologiske problematik. Forskellige besiddelsesformer, fra stammeejendom til borgerlig privat-ejendom, er mulighedsbetingelser for de forskellige klassers praksis. I disse teser er der intet, som modsiger det senere arbejde med cykliske systemer, der udvikler produktionsmådebegreberne. Proletariatet *skiller sig* imidlertid *ud* fra denne problematik ved også at blive defineret ud fra dets *historiske mission*, som består i at løse den hegelske modsigelse. Denne »klasse« defineres således ikke kun af en *praksis*, hvis problematik er terminal for arbejdsrelationer. Den defineres af en historiens teleologi, som udruster den med den *historiske opgave* at ophæve den partikulære ejendom.

Dette træk er ophav til den tidligere omtalte skelnen imellem denne classes historisk *sande bevidsthed* og dens såkaldte *falske bevidsthed*. Ud fra denne synsvinkel er det oplagt at forstå denne klasse som et subjekt i den intentionelle kausalitets forstand og at vurdere konsekvenserne af dette subjekts handlinger ud fra individernes revolutionære bevidsthed. Det tyske proletariat, som var udgangspunkt for Hegels modsigelse og Marx' ophævelse af den, var de fattige og ejendomsløse, som hidrørte fra civilsamfundets økonomiske mekanismer i bred forstand, men ikke kunne betragtes som terminal for en bestemt produktionsmådes specifikke arbejdsrelationer. Det tyske *proletariat* (før tysk industrikapitalisme kom på højde med den engelske) var derfor *noget andet* end den arbejderklasse, der er intensional terminal for den kapitalistiske produktionsmåde, selvom denne klasse heller ikke ejer produktionsmidler. Ikke desto mindre blev »proletariat« efterhånden synonymt med »arbejderklasse«.

Denne tradition har i vort århundrede betragtet enhver problematik i den arbejdende befolkning, som afveg fra den politisk revolutionære, som *falsk bevidsthed*. For det danske materiales vedkommende betød det, at ikke blot arbejdere med Fremskridtspartiets holdninger, men også arbejdere, hvis mål er ejerbolig, velstand og fritidsfor nøjleser, fik viserne til at slå kraftigt ud på måleinstrumentariets skala for falsk bevidsthed.

Livsformsanalysen skabte et *brud* med denne tænkning. Livsformsanalysens hensigtsmæssighed skal vurderes på dens evne til at analysere f.eks. fremskridtsparti-arbejderens problematik og den socialdemokratiske arbejders problematik som *sande* interesser for arbejdere, der realiserer bestemte former for praksis, der har deres plads som *intensionale terminaler* for to *forskellige produktionsmåders* konkrete relationer. For livsformsanalysen er kulturhistorien en *proces uden Subjekt og uden Mål*, hvori ingen klasse kan have det privilegium at være historiens teleologiske Subjekt. Også begrebet arbejderklasse er en livsform, der indgår som nødvendig terminal i den kapitalistiske produktionsmådes reproduktion.

Derved er livsformsteorien et epistemologisk brud med den *marxisme*, der har arbejderklassens historiske Mål som sit urokkelige udgangspunkt. Ifølge livsformsanalysen fordrer analysen af det tidlige tyske proletariat kendskab til *samfundsformationens* konkrete udformning, mens den kapitalistiske *arbejderklasse* er et intensionalt *livsformsbegreb*, hvis væsen derfor *ikke* er at udgøre kimen til den kapitalistiske produktionsmådes undergang. Dette er ikke at flygte fra den politiske praksis, men tværtimod at levere strukturelt begrundede teoremer til *den* politiske praksis, der er istand til at arbejde *strategisk* med (og være skånselsløs overfor) sine egne mål og midler.

Ifølge livsformsanalysen er de empiriske lønmodtagere ikke en kulturel gruppe. I en samfundsformation, hvor enkel vareproduktion og kapitalisme sameksisterer, realiserer mange lønmodtagere den *selvstændige livsforms problematik* (f.eks. ved at supplere familievirksomhedens indtjening med lønarbejde), dens ideologiske *begrebsstruktur* (»fritid« = »det frie arbejde«) og dens *praksis* (løn og arbejdstid er ikke eneste mål og middel). Det er en del af forklaringen på, at der ved valgene i f.eks. Danmark er omtrent lige stor vælgertilslutning til de klassiske arbejderpartier på den ene side og de borgerlige politiske

partier på den anden, selvom de fleste erhvervsaktive statistisk set er lønmodtagere.

Ifølge livsformsanalysen har den socialdemokratiske arbejderbevægelse etableret sin egen *korporation* i Hegels forstand og *ikke* ophævet den borgerlige ejendom. Udstødt fra slægtgården og derfor ejendomsløse etablerede lønarbejderne istedet deres egen kooperation, der indadtil muliggjorde et liv som person *fra vugge til grav*, og deres egen fagbevægelse, der udadtil varetog deres interesser som livsform overfor samfundsformationens andre livsformer. *En bygning vi rejser* er en livsforms svar på Hegels modsætning. Det er et svar, der etablerer mulighedsbetingelser for en kulturel livsform som lønarbejder, og muliggør, at også lønarbejdere kan få ejendom: familien sit hjem og korporationen sine kooperative virksomheder - samt pensionsfonde (samfundets største enkeltkapitaler), der forvaltes af kapitalistiske investorer (Højrup 1989b, A.Højrup 1988). Endelig har det socialdemokratiske parti på mange områder sat velfærdsstatens institutioner i stedet for Hegels korporationer i form af ældreboliger, børnehaver etc.

Det sociale subjekt er både teleologisk og selvbevidst

Men hvor relevant er Hegels modsigelse? Den påpeger i hvert fald, at det subjekt, der er terminal for *den sociale relation*, ikke kun er teleologisk, men også selvbevidst. Som vi hidtil har udviklet livsformsbegrebet på basis af praksisbegrebet, er det endnu kun teleologisk. (Se i denne rækkefølge: figur 11,II,1; fig.14,I; fig.16,II; fig.17; fig.18; fig.20 og fig.21.) Men at livsformerne såvel på det partikulære plan som på det særlige plan indebærer social subjektivitet, kan der ikke være tvivl om. I samfundsformationen er vi således (uden at gøre os forudsætningerne tilstrækkelig klare) vant til at indbygge livsformsbegreber i form af såvel partikulære subjekter (produktionsenheder, lønarbejdere, kapitalejere etc.) som korporative subjekter (interesseorganisationer, andelsbevægelse, arbejderbevægelse etc.), ligesom vi er vant til at betragte staten som et socialt subjekt (der udadtil varetager sine internationale interesser og indadtil bedriver centraldirigering). Hegels kultur- og statsteoretiske hovedbudskab er, at denne subjektivitet på alle tre niveauer har både *teleologi* og *selvbevidsthed* som sine nødvendige prædikater, og at en etnologisk

kulturvidenskab må kunne specificere mulighedsbetingelserne for *begge* disse træk ved begrebet.

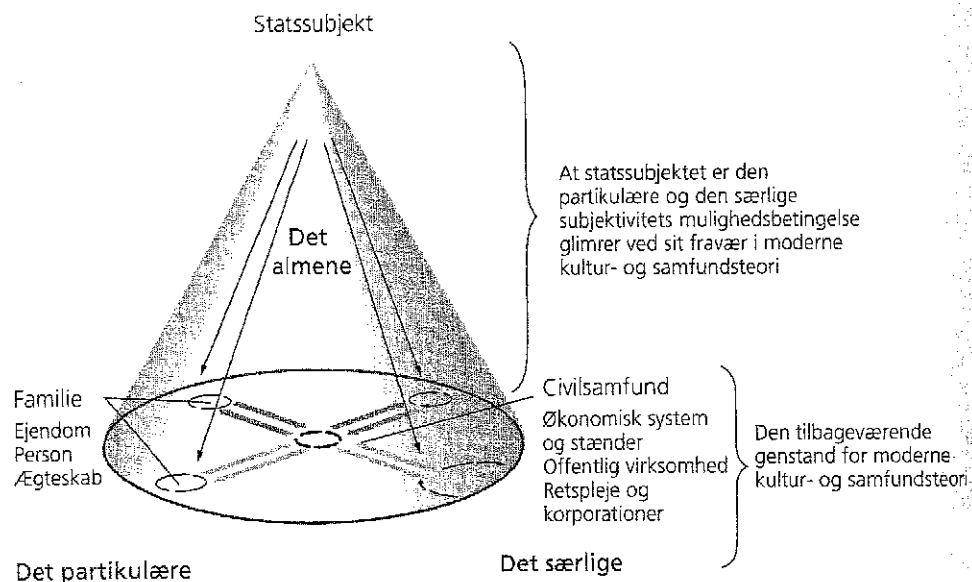
Livsformsanalysen har istedet grebet denne problemstilling an som et *artikulationsforhold* imellem produktionsmåder, der udpeger hver deres specifikke, politisk-juridiske og ideologiske mulighedsbetingelser. Analyse måden er derfor lagt an på at udforske mulighederne for at *bygge* de forskellige produktionsmådebegrebers *mulighedsbetingelser sammen* i specifikke artikulationsformer. På den måde konstrueres de konkrete teoretiske modeller af det, vi plejer at kalde »samfund«. Analysen af disse samfunds *forløb* er en specificerende transformationsanalyse i den forstand, at det, den bidrager med, er at udforske, beregne og specificere *mulighederne* for i en given samfundsformation at tilføje nye træk og ekskludere andre. I den forstand er denne analysemåde en teoretisk *transformationsanalyse*.

Med begrebet *neokulturation* har vi begrebsat den måde, hvorpå teleologibegrebet indebærer, at en samfundsmæssig transformationsproces i den enkelte livsforms problematik anskues som forandringer i eksistensbetingelserne, som man forholder sig manipulativt til for at forsvare eller forbedre sit eksistensgrundlag. I *Det glemte Folk* (Højrup 1983a:260-447) leverer fiskernes partikulære praksis (der udvikler nye redskaber for at overleve på fangstpladserne og i markedet) i kulturhistorisk forstand de *midler*, hvis indbyrdes sammenhænge i produktionsmåden sætter nye betingelser for deres praksis (ved at der f.eks. bliver plads til flere fiskere eller til færre fiskere i erhvervet). Denne transformationsproces må i terminalperspektivet anskues som den selvstændige livsforms *neokulturation*. De partikulære subjekters arbejde for at vedligeholde deres eksistensmåde på objektplanet er samtidig en *fornuftens list*, der på metaplanet udgør en kulturhistorisk transformationsproces. Mulighederne for at tilføje nye træk og selekttere andre fra i samfundsformationen kan i terminaludlæsningen anskues som livsformernes praksis overfor hinanden.

Denne analyse bygger som beskrevet ovenfor på praksisbegrebets arbejdsrelationer og produktionskæder, der gør det muligt at udforske og specificere, hvorledes forskellige subjekters praksis indebærer hinanden. Men det er dybest set *forudsat*, at der er tale om *sociale subjekter*, som er bærere af livsformernes praksis. Deres teleologi og kausalitet er specificeret som selvbestemt begreb, men de *anerkendelsesrelationer*, som er den relationelle forudsætning for et socialt subjekt,

findes ikke i teoriens specificationsforløb. Dette fravær hidrører fra den måde, hvorpå produktionsmådebegrebet har erstattet Hegels subjektbegreb som specificationsforløbets *udgangspunkt*. Dette er forsøgt illustreret i figur 23.

Fig. 23. Statssubjekt-begrebets fravær i moderne kultur- og samfundsteori

Dette fravær lader sig ikke løse ved at indbygge en anerkendelseskamp imellem subjekterne på det partikulære plan eller på det særlige plan (livsform mod livsform). Et forsøg i den retning ville føre os tilbage i en Hobbesiansk problematik, der forudsætter en uholdbar idealisme, fordi dens løsning på kampen må være, at *fornuften* råder parterne til at standse krigen og etablere en samfundspagt istedet, der kan transformere dem til borgere i en stat. Men ikke nok med det: Denne figur giver heller ingen løsning på, hvorfor kampen i så fald kun ophører *regionalt* og ikke globalt. Når den kun ophæves regionalt, vil den fortsat eksistere som en naturtilstand og dennes krig imellem staterne; og hvorfor skulle den guddommelige fornuft stille sig tilfreds med det, når ideen var at afskaffe naturtilstandens ufred? Det er hele dette ræsonnement i naturretten, Hegel afviser som en *både*

empiristisk og idealistisk figur, der ikke kan leve op til de krav, vi senere ser formuleret i Hjelmslevs empiriprincip. Livsformscentrismen kan med andre ord ikke lægges til grund for den *social relation* og dennes - med både teleologi og selvbevidsthed udrustede - subjekt-terminal.

Efter mange års arbejde med problemets udforskning tyder alt nu på, at det er det samme *fravær*, der ligger bag samfundsformationens afgrænsningsproblem. Lad os derfor se lidt nærmere på karakteren af denne problemstilling, hvis løsning er afgørende for, om vore artikulationsformer er eller kan blive teoretisk bæredygtige.

Statssubjekt eller samfundsformation

I samfundsformationsbegrebet bygges produktionsmåder sammen ved, at man beregner og konstruerer de nødvendige artikulationer af deres logiske mulighedsbetingelser. Men den hobbesianske problematik ligger på en måde stadig gemt i denne praksis, for hvor går *grænserne* for en samfundsformation, hvorfor kan den betragtes som en *totalitet*, hvorfor er denne ikke *global*, hvorfor kan vi gå ud fra, at produktionsmåder og livsformer (med modsatte funktionskrav) må være istand til at *sameksistere* i en helhed, hvori de nødvendigvis *overdeterminerer* hinandens mulighedsbetingelser? Den praktiske løsning er som regel empiristisk i sin grund, fordi en *stat* eller et såkaldt *verdenssystem* som regel ender med at blive taget for givet som passende totalitet.

Men selvom staten (eller et system af stater knyttet sammen af et verdensmarked) tages for givet som den ramme, inden for hvilken artikulationsformerne beregnes, så står det problem stadig tilbage, hvordan denne ramme specificeres som totalitet. Igen var det Althusser, der klart påpegede dette som teoretisk problem, og som gjorde opmærksom på, at det måtte løses med teoriens egne begreber, hvis denne skulle være en videnskab.

Althusser's løsning på dette problem ligger i at vise, at den historiske materialismes totalitetsbegreb i modsætning til Hegels ikke er ekspressivt, dvs. det er ikke organiseret omkring et herskende princip (folkeånden), men *komplekst*, dvs. en enhed af forskellige principper (produktionsmåderne). Men der skal fortsat et meta-princip til at

konstituere en kompleks totalitet. Til at løse denne opgave peger Althusser på *dominans-hierarkiet*. Ideen er, at produktionsmåder artikuleres i hierarkier i den forstand, at en af dem har strukturel dominans. Det betyder, at på de områder, hvor deres funktionskrav er uforenelige, får de andre produktionsmåder opfyldt deres mulighedsbetingelser på den dominerende produktionsmådes vilkår. Dennes mulighedsbetingelser *overdeterminerer* opfyldelsen af de andres funktionskrav i den pågældende artikulationsform.

Dette totalitetsbegreb finder Althusserfolkene i den historiske materialismes grundlæggende værker. Allerede i *Den tyske Ideologi* arbejder Marx og Engels således med det forhold, at produktionsmåder afløser hinanden ved at sameksistere i et indbyrdes dominansforhold, hvori *skift i selve dominansforholdet* imellem dem bliver et afgørende felt for analysen af totalitetens mulige transformation. Skiftet fra f.eks. det ideologiske niveau dominans (i stammesamfund) til det politiske niveau dominans (i antikke samfundsformer) og skiftet fra det politiske niveau dominans til det økonomiske niveau dominans (i den moderne verdensformation) er vigtige områder for denne udforskning af de mulige transformationer af dominansforholdene imellem produktionsmådernes mulighedsbetingelser.

Denne figur udvikles meget præcist som en velovervejet transformation af Hegels *folkeånd* eller det, han kalder statens *idé*. I *Den tyske Ideologi* forklarer Marx, at han ser den tyske idealismes ide om folkeånden som et fremmedgjort udtryk for, at der i et samfund altid er en *herskende klasse*, hvis ideologi er samfundets *herskende ideologi* (Engels & Marx 1965: 49-65). Istedet for at være det enhedsprincip, den fælles ånd og statsform, som den herskende ideologi altid giver sig ud for at være, så tager den sig netop ud på denne måde, *fordi* den hersker over de andre ideologier, som tilhører de dominerede klasser. Når idealismen stilles på sine rette ben, så leverer Hegel ifølge *Den tyske Ideologi* selv beviser for, at det er dominansforhold imellem forskellige klasser, der udgør et samfunds enhed. Når folkeånden eller ideen forstås som et samfunds dominerende ideologi, demonstrerer begrebet dette forhold.

Marx forestiller sig også her at have løst et hegeliansk paradoks, eller rettere at have omsat den tyske idealismes fremmedgjorte indsigter til videnskabelig erkendelse.

Vi ser således, at også samfundsformationsbegrebet er blevet til ved en transformation af bestemte hegelianske begreber, som hænger sammen med forskydningen af specificationsforløbets udgangspunkt fra subjektbegrebet til det nye produktionsmådebegreb. For samfundsformationens vedkommende sker der igen det, som også skete på partikularitetens plan, at de anerkendelses-relationer, det sociale eller selvbevidste subjekt er terminal for, forsvinder ud af teorien. Mens folkeånden hos Hegel *kun* kan være objektiv, hvis den realiseres i form af en stat og dennes suverænitetssdomæne – som andre statssubjekter *anerkender* – så får samfundsformationen (relationelt set) lov at hænge frit i luften – kun forankret i det postulat, at der er en klasse, der dominerer over andre klasser.

Disse opdagelser har ført os til igen at pløje dybere i forudsætningslagene og udforske det hegelske subjekt på det almene plan, dvs. *statssubjektet*. Spørgsmålet er, om subjekt-begrebet – ikke bare vedrørende den partikulære side af begrebet, men også vedrørende den *almene* side af det, se figur 23 – i den grad blev erstattet af de rene livs- og produktionsbegreber i specificationsforløbets logiske *udgangspunkt*, se figur 5, at der dybt i teorien ligger et videnskabeligt behov for at overveje, om det på nogen måde kan løse de udforskede og påviste grundlagsproblemer, dersom selve udgangspunktet blev transformeret til en ny form for subjektbegreb. For denne forskningsopgave er erfaringerne fra Hegels arbejde med den sociale subjektivitet af stor betydning. For der må også være begrebslogiske *grunde* til, at subjektbegrebet blev opgivet som teoretisk udgangspunkt. Tesen, som vil blive belyst i det følgende, er, at det ikke lykkedes Hegel at løse statsbegrebets dialektik, dvs. at *ophæve* staternes anerkendelseskamp til en gensidig anerkendelsesrelation.

III. FISSIONSTEORI

En etnologi som kulturhistorisk åndsvidenskab

Denne forskning har nu stået på i ti år, og mere omfattende resultater vil forhåbentlig kunne publiceres i løbet af de kommende år. Derfor er det endnu kun tentative teser, vi har med at gøre. Teser i en fortløbende arbejdsproces. Teser om hvordan specificationsforløbet mest hensigtsmæssigt bygges om for at leve bedre op til empiriprincippet. Men det at være tese i denne forstand er trods alt udsagnets vitale rolle i en videnskabsproces.

Hegels stats-subjekt er, som andre grundbegreber om dette emne, udviklet *på grundlag af* den aristoteliske problematik, udformet *for at* løse forudgående problemstillinger og selv *anledning til*, at der skabes blik for ny erkendelse af problemstillinger, der kræver det videreudviklet. Et bredt felt, der omfatter ikke bare naturretens, men også økonomiteoretikerens, oplysningsfilosoffers og tyske romantikerens totalitetsbegreber, ligger bag de problemstillinger, som Hegel lokaliserer og forsøger at give helt nye løsninger på.

Blandt disse løsninger primære træk er, 1) at tidens økonomi-, rets-, civilisations- og kulturteori integreres i en *statsteori*, 2) at den politiske teori transformeres fra de nøgne og universelle kategorier til en *konkret og kulturhistorisk teori*, 3) at tingsbegreber transformeres til *dialektiske* relations- og terminalbegreber, samt 4) at fornuftsbegrebet transformeres til en kulturhistorisk *selvrefleksiv videnskabsteori*.

Hegels *Retsfilosofi* og *Historiefilosofi* kan anskues som en integreret *etnologisk* og *kulturhistorisk* udviklingslære, der bygger på praksisbegrebet i *Logikken* og på selvbevidstheds-begrebet i *Fænomenologien* (Hegel 1967, 1985, 1981, 1983). Retsfilosofiens udforskning lattes ikke af de politiske betingelser, under hvilke den blev til, hvor regimets forventninger til statsfilosoffen blev imødegået med kryptiske sløringsmanøvrer i udgivelsen hans systemkritiske forelæsninger, som læsningen er nødt til at tage højde for (Hegel 1983). Dette behæfter enhver tese om det teoretiske indhold med ekstraordinær usikkerhed.

Hegel læses på mange måder, og den her præsenterede måde foregiver kun at være en læsning, der gør brug af udvalgte figurer til at fremme løsningen af aktuelle videnskabelige spørgsmål. Den aktuelle opgave er derfor ikke at bedrive eksegese på Hegel, men at undersøge om der i disse specificationsforløb er noget at lære og noget at hente for nutidens arbejde med at korrigere begrebs-hierarkiet.

Hegels udviklingslære bygger på praksisbegrebet, der (inklusive ånd og selvbevidsthed), som tidligere beskrevet, danner udgangspunkt for en teori om historien som en *logisk fri og nødvendig proces*, se figur 14 og figur 26. Heri består historievidenskabens første *selvbestemmelse*. Men denne viser sig at indebære en relation til sig selv, der hæver denne til en selvrefleksiv videnskabsteori. Dette er historievidenskabens anden *selvbestemmelse*. I min læsning er enheden af disse selvbestemmelser det centrale i Hegels *Verdensånd*, som den fremstilles i *Historiefilosofien*.

En tentativ skitse af Verdensåndens momenter kunne derfor se således ud:

1. Ved at plante sine mål i kausalitetens verden gør mennesket verden beboelig for sig. Kausaliteten indbyder teleologien til at indrette sig i den. I og med at mennesket kultiverer verden, kultiverer det sig selv.
2. I anerkendelseskampen underkastes de teleologiske subjekter et selvbevidst statssubjekts tugt. Dette er den substantielle frihed, der som henholdsvis subjektiv ånd og objektiv ånd i løbet af en kulturhistorisk proces muliggør udviklingen af den subjektive frihed. Det partikulære subjekt konstitueres i denne proces som både teleologisk og selvbevidst.
3. Den kulturhistoriske teori udvikles selv i den kulturhistoriske proces, den omhandler. Den videnskabsteori, der formulerer denne sammenhæng imellem den kulturhistoriske teori og den kulturhistoriske proces er selv et moment i samme proces, og derfor lige så foranderlig og ligesom den kulturhistoriske teori en sand uendelig videnskabsproces. Verdensånden er i den forstand en selvrefleksiv videnskab, hvis teoretiske relation til sig selv er en sand uendelig erkendelsesproces.

Dette procesbegreb er på en måde blevet indforstået fællesgods i vort århundrede, selvom dets teoretiske forudsætninger i så vid udstrækning er glemt eller fortrængt af den moderne erkendelsesteori, at de kan forekomme fremmedartede, når de ekspliciteres. I den logiske positivismes æra betragtedes de endog som ondartet metafysik.

Som tidligere tematiseret er det en hovedopgave for en hvilken som helst udviklingslære at udvikle et system af strukturbegreber, der gør det muligt at analysere artikulationer af forskellige strukturtræk *uden at bruge forkerte begreber*, dvs. muliggør at bruge flere begreber på én gang *uden at forveksle dem med hinanden*. Det er forudsætningen for at kunne specificere kontinuerte forløb, hvori der forekommer struktur-skift. Som udviklingsteori udspecificeres *verdensånden* i en serie strukturbegreber, som Hegel kalder *folkeånder*. Folkeånds-begreberne er en serie formvarianter af sædelighedsbegrebet, dvs. et katalog af teoretisk mulige samfundskulturer og statsformer. Transformationsanalysen udforsker og beregner de mulige artikulationsformer imellem folkeånds-begreberne, dvs. de måder hvorpå de lader sig udvikle af hinanden. Denne procesanalyse fylder størstedelen af *Historiefilosofien* (Hegel 1985). Kataloget af folkeånder spænder fra den rene *substantielle frihed*, hvor mongolrigerne og det kinesiske kejserrige er empiriske realiseringer, til den *subjektive frihed* med europæiske stater efter Reformationen som empiriske realiseringer.

Verdensåndens hensigtsmæssighed afhænger af, om begrebet kan danne udgangspunkt for en specifikation af formvarianter, der er fri for regional bundethed. Da det her er *folkeånder*, der udgør formvarianterne, handler det om at gennemføre en udspecifikation fri for *etnocentrisme*. Hegel benytter på de følgende specifikationstrin systematisk udforskningen af de måder, hvorpå man fra den ene folkeånd forstår træk i den anden (demonstreret med beretninger fra og behandling af missionærer, handelsrejsende, delegationer etc.) til at sikre sig, at der i *modet* imellem to strukturformer forekommer tilstrækkelig *etnocentrisme* til, at formbegreberne kan anses for at være *principielt* forskellige.

Retsfilosofien beskriver den subjektive friheds objektive ånd, dvs. den statsform hvori *statsborgeren* er *person*. Denne statsforms samfundskultur giver subjektivitetsprincippet fuld udfoldelse i den personlige partikularitets selvtilstrækkelige ekstrem (borgeren i civilsamfundet), samtidig med at denne bringes tilbage til statens substantielle enhed

(de borgerlige revolutioner) og beskytter denne enhed i subjektivitetsprincippet selv (statssubjektet som almenvilje).

Den kulturteoretiske pointe med *Retsfilosofiens* sædeligheds- eller samfundskultur-begreb er, at dersom diskussionen om borgerrettigheder ikke tager højde for den specifikke folkeånd, der er tale om forbliver den på forstandens niveau. Dette har et væld af konsekvenser. En af dem er, at det er en illusion at betragte naturretens forestillinger om menneskenes naturtilstand som et udsagn om en historisk epoke og at betragte samfundspagtens konstitution som en historisk sekvens. En anden er, at det ikke giver nogen mening at sammenligne retssystemer og forfatningsformer i f.eks. den græske oldtid og den europæiske nutid, hvis man ikke tager højde for, at der er tale om to principielt forskellige *folkeånder* - dvs. at disse retssystemer og forfatningsformer skal begribes med to selvbestemte strukturbegreber. I den første samfundskultur er der kun et rudimentært civilsamfund, i den anden er civilsamfundet foldet ud som særlige stænder og en personlig partikularitets selvtilstrækkelighed.

En anden lærerig konsekvens er, at det ikke giver nogen *fornuftig* mening at analysere *civilsamfundet* uden at tage udgangspunkt i den specifikke folkeånd, hvori det har sin plads. Økonomiske begreber er med andre ord hverken transhistoriske eller transkulturelle. Det vil også sige, at civilsamfundet - eller »samfundet« som vi siger idag - ikke kan forstås uafhængigt af det *statssubjekt*, det er en del af. Det er kun i civilsamfundets egen *forstand* (den personlige partikularitets selvtilstrækkelige ekstrem), at civilsamfundet kan betragtes som selvbestemt eller mål, mens staten er afledt eller middel. Civilsamfundets mulighedsbetingelse er statssubjektet, og dets struktur er betinget af statsformen.

Det betyder, at staten ikke blot er en samfundspagt, hvormed menneskene sikrer sig imod borgerkrig og vold imod deres rettigheder. Staten er kulturens *substantielle* fundament. Uden statssubjekt kan ingen partikulær subjektivitet og social relation overhovedet tænkes. Sædeligheden er statssubjektets nærvær i menneskelivet. Se figur 22 og 23. *Kulturen* er en side af *statsbegrebet*. Ikke blot Aristoteles, men også Montesquieu og tysk romantik skinner igennem dette *åndsbegreb*. Hegels originale bidrag består i at udvikle en *kulturhistorisk udviklingslære*, sui generis, på det klassiske grundlag ved at begrebssætte folkeåndernes historie som en logisk fri og nødvendig proces. I den

forstand udvikler han derfor en *etno-logi* som kulturhistorisk *åndsvi-
denskab*.

Byggende videre på *Lovenes Ånd* (Montesquieu 1952), hvor ånden er de indre relationer imellem den konkrete statsforms specifikke strukturtræk (retssystem, passioner, forfatningsform mv.), er den specifikke *folkeånd* hos Hegel det subjektivitets-begreb, hvis intension beskriver sædelighedens tredimensionelle struktur og de indre relationer imellem disse strukturtræk i en specifik statsform. Folkekulturen er med andre ord ikke som hos Herder et væsen af en anden art end staten. Den er ikke en selvgroet væren, som af natur er imod eller blot uafhængig af staten. Det ydre og fjendtlige forhold imellem den »autentiske folkekultur« på den ene side og »staten« (med sin internationalistiske elite) på den anden, som præger den romantiske folkelivsforskning, *ophæves* af Hegel i en almen etnologi, hvor sædeligheden omfatter såvel familiens og civilsamfundets som retsfællesskabets og forfatningens specifikke udformning og indre sammenhæng. I historiens løb udvikles der jævnligt modsætninger imellem statsmagt og civilsamfund, imellem kirke og stat, imellem den subjektive og den objektive ånd etc., men at indbygge disse modsætninger i de kulturhistoriske grundbegreber som en essentiel adskillelse og modsigelse imellem to væsensformer, vil være at fylde teorien med regional bundethed.

Sammenhængen imellem statens og civilsamfundets intension viser, at produktionsmådeteorien *ikke* kan opfylde forudsætningerne for *at sig selv* at udgøre en videnskabelig teori. Det skyldes, at civilsamfundets strukturformer ikke kan anvendes som udgangspunkt, fordi *de* er elementer i specifikke statsformer og *ikke omvendt*, som produktionsmådeteorien forudsætter. Livsformer og produktionsmåder er ikke selvgroede, men har altid været momenter i et reflekterende statssubjekts praksis - selvom det ikke ser sådan ud i menneskenes forstand, der anskuer staten som middel og ikke som selvbestemt mål. Igen er den videnskabelige beskrivelse *ikke* umiddelbart genkendelig, men netop lærerig.

Den indre relation imellem anerkendelseskamp og interpellation

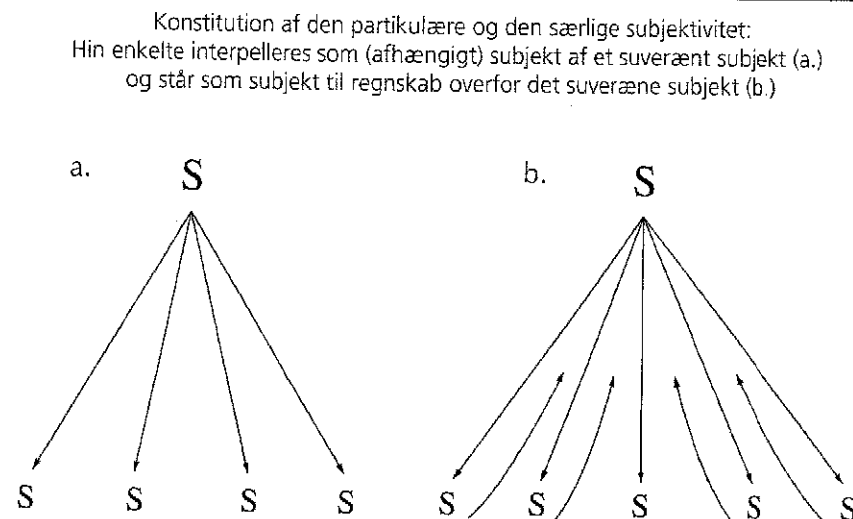
Ligesom Hobbes' naturtilstand (efter dens regionale ophævelse i bystater eller commonwealths) fortsætter ude i det anspændte forhold

mellem staterne, så fortsætter Hegels anerkendelseskamp ude i forholdet mellem staterne. Ligesom Hegel transformerer Hobbes' præ-sociale subjekter til anerkendelsesforholdets terminaler, så transformerer han Leviathan til et statssubjekt, der er terminal for anerkendelsesrelationer til andre statssubjekter. Såvel borgeren som staten er terminal for anerkendelsesrelationer, og de er i den forstand selvbevidstheder.

Konstruktionens pointe er, at anerkendelsen ved at forekomme på to niveauer, der gensidigt betinger hinanden, frembringer to forskellige subjekttyper:

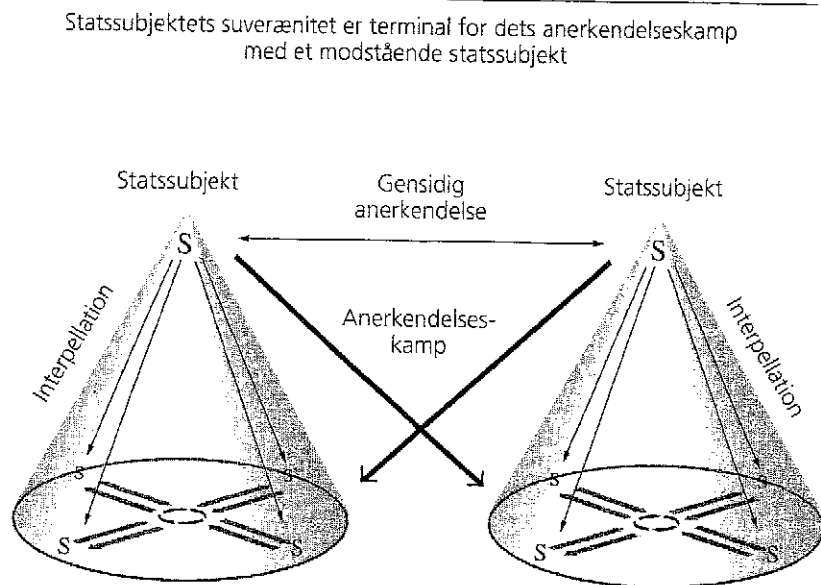
1. Anerkendelseskampens *ophævelse* i et sædeligt forhold mellem borgere *forudsætter* et *statssubjekt*, der konstituerer disse som *statsborgere*. Det er denne statens anerkendelse af sine (afhængige) subjekter, Althusser meget rammende har beskrevet som Subjektets *interpellation* af sine subjekter.¹⁴ Althusser benytter imidlertid en specifik formvariant af den subjektive ånd, forholdet imellem *Gud* og *hin enkelte*, til at demonstrere interpellationsbegrebet. Det skyldes formentlig, at Hegel i en række af de store verdensreligioner ser en interpellationsstruktur, hvori ånden løsriver sig fra livet ved som hint enkelte subjekt i Subjektet (Guds-begrebet) at anerkende sig selv som selvbevidsthed. Denne proces er forsøgt illustreret i nedenstående figur.

Fig. 24. Interpellations-begrebet

2. Anerkendelsesforholdets interpellations-variant forudsætter et *statssubjekt*. Dette subjekt må selv være terminal for en anerkendelsesrelation for at bære prædikatet selvbevidst. Da statssubjektet i teoriens specifikationsforløb har til opgave at muliggøre folkeåndens objektive selvstændighed, kan det ikke selv være terminal for interpellation fra et højere Subjekt. Det skal tværtimod kunne muliggøre folkeåndens anerkendelse som selvbestemt, sædelig eksistensmåde i verden, hvilket forudsætter dens anerkendelse som *suverænt statssubjekt*. Denne type af anerkendelse forudsætter en vedvarende *anerkendelseskamp* imellem en flerhed af stater. Derfor er Kants *evige fred* umulig i en verden bestående af selvbevidste subjekter (Hegel 1967, par.333). Se figuren:

Fig. 25. Anerkendelseskamp og interpellation

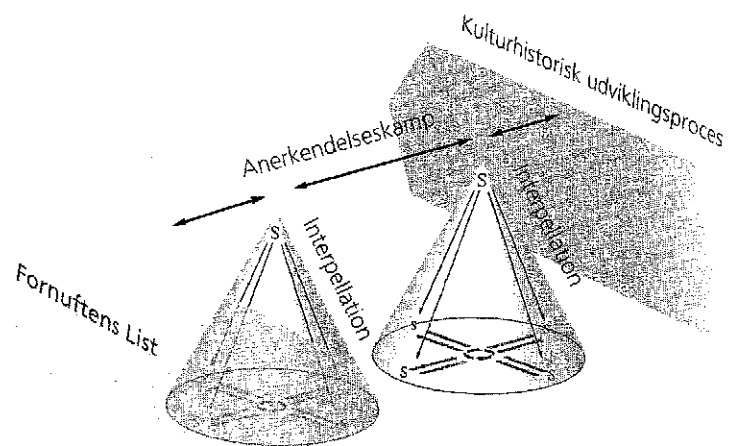

Man kunne nu spørge, om ikke der lige så godt kunne være flere niveauer af anerkendelsesrelationer i denne mulige verden. Er det med andre ord *nødvendigt* med netop disse to niveauer? En mulig tese er, at Hegel tænker denne specifikation som en sand uendelighed: Startende med interpellationsforholdet viser konstruktionen sig at

forudsætte et Subjekt. Hvis dette selv er terminal for et interpellationsforhold, så *forudsætter* også dette, ganske som det første, yderligere et Subjekt og så fremdeles. Denne kædes falske uendelighed – som Kant tror at kunne stoppe med et endeligt statsforbund – transformerer Hegel i den sidste del af *Retsfilosofien* til en *selvbestemmende anerkendelsesproces*, som indebærer en *flerhed af Subjekter (staterne)*, der er terminaler for en *sand uendelig anerkendelseskamp*. Samspillet imellem den enkelte stats *interne interpellation* og staternes *eksterne anerkendelseskamp* udgør derfor *verdenshistorien*. Se figuren:

Fig. 26. Kulturhistorien omfatter både anerkendelseskamp og interpellation

Fornuftens list i verdenshistorien: I et samspil mellem anerkendelseskamp og interpellation bliver midlerne betingelser, der sætter nye mål

Ideen er, at statssystemet er en struktur af vedvarende anerkendelsesrelationer imellem selvbevidste statssubjekter, der hver især har deres interne interpellation af afhængige subjekter. De afhængige subjekter står til regnskab overfor det statssubjekt, de skylder deres interpellation.

Teorien har derfor to typer af sociale subjektbegreber: statssubjektet og statsborgeren. Vi kunne også kalde dem for det *suveræne subjekt* og det *afhængige subjekt*.

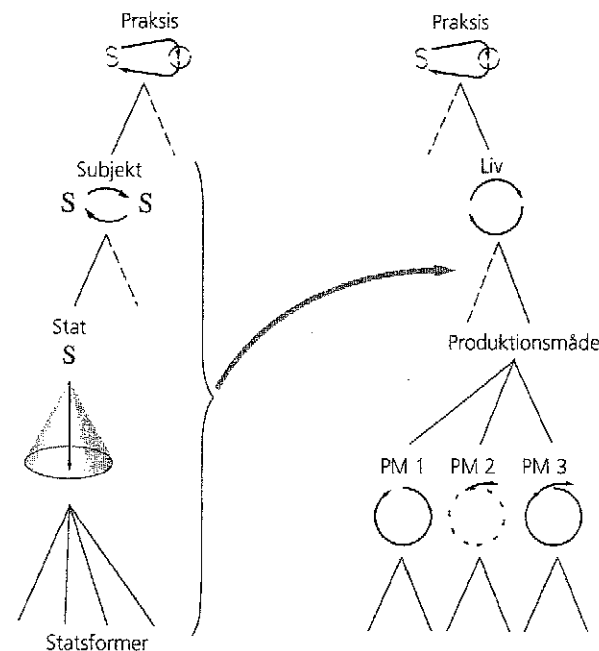
Teleologi og selvbevidsthed er nødvendige prædikater i begge subjekttypers intension. *Teleologien* hidrører fra subjektets praksis overfor et kausalt objekt. Den er terminal for et subjekt-objekt forhold. *Selvbevidstheden* hidrører fra subjektets praksis overfor et objekt, der også er selvbevidst subjekt. Den er terminal for et subjekt-subjekt forhold.

Selvbevidstheden er terminal for den sociale relation, i hvilken mine ræsonnementer tager højde for, at det andet subjekts ræsonnementer er *som mine egne*, det vil sige selvbevidste og indkalkulerende mine ræsonnementer - ligesom mine indkalkulerer den andens osv. Igen har vi en *sand uendelighed* af ræsonnementer, der - idet de er selvbevidste om, at modpartens ræsonnementer tager højde for mine, som tager højde for modpartens - er en *gensidig, refleksiv social relation*.

Disse specificationer viser, at det først er begrebet *selvbevidst subjekt*, der indebærer, at det ene subjekt har en bevidsthed om og en praksis, der indebærer, at det andet subjekts ræsonnementer er som dets egne. På det forudgående specificationsstrin, hvor det blot er en teleologi overfor en kausal omverden, har vi endnu ikke denne bevidsthed om den anden som selvbevidst ræsonnerende subjekt, hvis praksis indkalkuleres i ens egen praksis. Det betyder, at *livsformscentrismen ikke har et tilstrækkeligt teoretisk fundament, før vi når frem til begrebet selvbevidst subjekt*.

Etnocentrisme og livsformscentrisme er med andre ord ikke terminaler for praksisbegrebets arbejdsrelationer, men forudsætter desuden anerkendelsesrelationerne. Vi har derfor i forhold til specificationsforløbet været for tidligt ude, når vi tillagde livsformerne en sådan centrisme, fordi livsformsbegreberne kun byggede på arbejdsrelationer og ikke på anerkendelsesrelationer. Dette demonstrerer yderligere, at det er logisk nødvendigt at udvikle anerkendelsesforholdenes specificationsstrin *inden* produktionsmådernes og livsformernes specificationsstrin. *Det sociale subjekts teori må gå forud for produktionsmådernes teori*. *Anerkendelsesrelationerne må kunne levere de subjektbegreber, som vi nu kan se, at produktionsmåderne forudsætter*. Se figur 27.

Fig. 27. Teoretisk bud: Anerkendelsesforholdet som nyt udgangspunkt for specificationsforløbet

Disse resultater kaster også lys over gode grunde til, at post-strukturalismen især har efterlyst en teoriform, der giver plads til det handlende menneske og dets intentionalitet. De former for etnologisk strukturalisme, der bygger på oppositionspar, og hvis begrebslogik ikke indeholder de *sande uendeligheder*, som muliggør praksisbegrebets *arbejdsrelationer* og *anerkendelsesrelationer*, kan ikke have *teleologisk* og *selvbevidst ræsonnerende subjekter* som terminaler. For at kunne beskrive en mulig verden befolket af subjekter med *social praksis*, er begge disse begrebsrelationer *nødvendige*. For livsformsanalysen kan denne kritik med andre ord bruges til at se konstruktivt på behovet for at bygge det kulturteoretiske udgangspunkt på et både teleologisk og selvbevidst subjekt.

Etnocentrismen forudsætter defensivens overlegenhed

Ligesom *anerkendelsesrelation* og *selvbevidsthed* er en nødvendig forudsætning for *livsformscentrisme*, må den også være det for den egentlige *etnocentrisme*. Refleksionen ind i selvet af anerkendelsen af den anden som selvbevidst »folk« er forudsætning for en gensidig etnocentrisme imellem to »folk«. Forudsætningen for, at dette subjekt – et »folk« – ikke kun er en selvbevidst etnicitet, men også istand til at *interpellere* sine egne, afhængige subjekter (der er nødvendige for et selvbestemt civilsamfund), er, at subjektet besidder et suverænitetsdomæne. At besidde et suverænitetsdomæne forudsætter, at subjektet har *forsvarsevne* til at afkræve sine modparter anerkendelse af dets suverænitet som statssubjekt. Kun det anerkendte statssubjekt, der har forsvarsevne til i anerkendelseskampen (i krig) at ekskludere andre fra sit suverænitetsdomæne, kan interpellere sine egne statsborgere. Kun det statssubjekt, der interPELLERER sine egne afhængige subjekter, kan i statssystemet være bærer af en logisk fri og nødvendig *sædelighed*, det vil sige af en *selvbestemt* samfundskultur.¹⁵ Staten er på dette niveau statssystemets partikulære element og bærer af dets særlighed i form af staternes forskellige sædelighed. Lidt længere fremme vil jeg imidlertid belyse, at der er problemer med denne sammenhæng imellem det almene, det særlige og det partikulære i Hegels statssystem.

Det jugoslaviske eksempel demonstrerer, at hvis statssubjektet eroderes bort, mister også interpellationen sin forudsætning. Hvis ikke der er et subjektivt grundlag for et retsfællesskab (på tværs af livsformerne) tilbage, er situationen ensbetydende med krig, hvori der smedes nye selvforsvarende enheder. Disse kan tage deres udgangspunkt i nok så rudimentære politiske og ideologiske strukturtræk i den gamle samfundskultur og må i krigen søge at tilkæmpe sig en status som anerkendte statssubjekter, der kan etablere deres egen interpellation.

Selvbevidste etniske grupper, der ikke har forsvarsevne til i krig at forsvare suverænitet, kan ikke oppebære deres eget civilsamfund, men godt kæmpe for etnisk selvbevidsthed og selvbestemmelse indenfor en stat. Den afgørende mulighedsbetingelse for at kunne oppebære en selvbestemt sædelighed med eget civilsamfund og retsfællesskab er den forsvarsevne, som smedes i anerkendelseskamp. *Suverænitet smedes i krig*. Statssubjekter er ikke præ-eksisterende ting, men *viljer* der

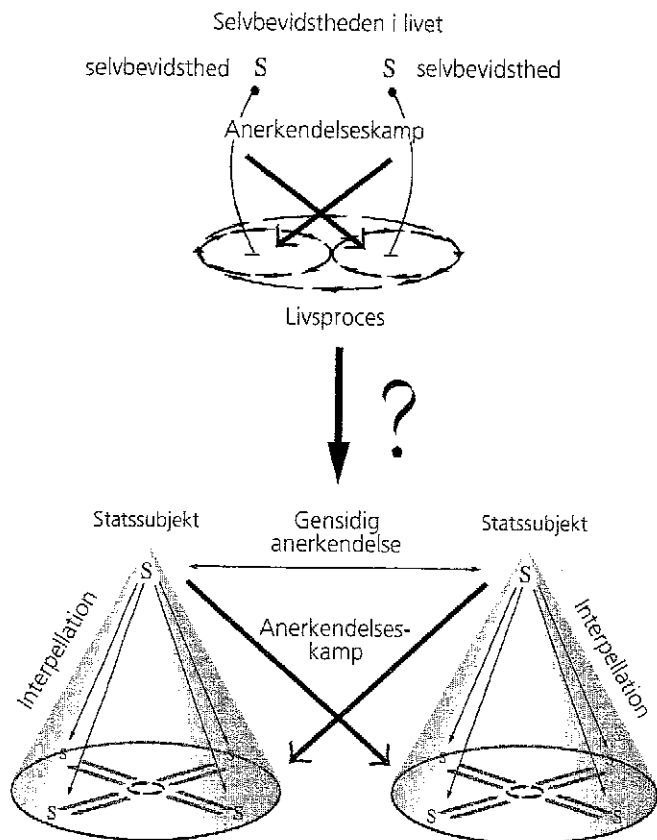
smedes og anerkendes som suveræne i anerkendelseskamp. Samfundskulturer smedes og selekteres i kamp.

Staters suverænitet og subjektivitet står med andre ord løbende på spil i deres indbyrdes anerkendelseskamp. Forskydninger i deres styrkeforhold kan transformere statssystemet og få dette til at splitte ud i nye statssubjekter. På dette område er Hegel imidlertid grundlæggende uklar. Han specificerer intetsteds, hvad det er for træk ved statssystemets anerkendelseskamp, der forklarer, at dette *nødvendigvis* splitter op i en *flerhed af stater* og ikke er en langstrakt historisk samlingskrig, hvor den stærkeste bliver ved at underlægge sig naboerne. Hvorfor denne verden ikke ender med ét sejrende statssubjekt forklares ikke på anden måde, end at én selvbevidsthed er en selvmodsigelse, fordi den forudsætter en modpart.¹⁶ Dette argument er imidlertid ikke tilstrækkeligt til en sand uendelighed. Hvorfor verdenshistorien ikke skal betragtes som en langstrakt samlingsproces, der ender med at slå over i en kvalitativt anden struktur, hvor *subjektiviteten ophæves* og afløses af et andet herskende princip, giver Hegels statsteori *ikke* noget teoretisk uomgængeligt svar på.

Hegels statssubjekter er begrebslogisk set uskelnelige, dvs. blot hinandens spejlbilleder, fordi deres flerhed hviler på det forhold, at et subjekt ikke kan tænkes alene, men kun forstås som terminal for en relation til et andet subjekt. I den almene figur er subjektbegrebet derfor blot en *identitet imellem modsætninger*. Disse subjekter står logisk set overfor hverandre som hinandens spejlbilleder. At kæmpe med sit eget spejlbillede giver imidlertid ikke tilstrækkeligt meningsindhold til en anerkendelseskamp. I stedet for at udvikle staternes *forskellighed* ved hjælp af kampbegrebet støtter Hegel sig til den (empiriske) *konstant*, at stater har forskellig sædelighed eller folkeånd, hvorfor han til sidst i *Retsfilosofien* snarere taler om den gensidige *erkendelse* end om den gensidige anerkendelseskamp imellem dem.¹⁷ Det bliver der imidlertid ikke et tredimensionelt systembegreb ud af. Hvis Hegels *statssystem* hviler på den *forudsætning*, at staterne har forskellig *folkeånd*, kan han ikke *modsat* lade statens *folkeånd* (dens indre opbygning og sædelighed) forudsætte et statssubjekt, der er terminal i et *statssystem*, uden at modsige sig selv, fordi det så ikke er afgjort, om statssystemet eller folkeånden kommer først i specifikationsforløbet. Hvis der gives et kohærent svar på denne problematik, må staters *forskellighed* have en *indre sammenhæng* med deres *subjektivitet* (dvs. gensidige anerkendelse), som det *ikke* lykkes Hegel at specificere. Vi tvinges med andre

ord til at stille spørgsmål til Hegels *Retsfilosofi*, hvis svar glimrer ved deres fravær:

Fig. 28. Hegels specificationsforløb giver ikke svar på, hvorledes anerkendelseskampen kan ophæves i en gensidig anerkendelse mellem suveræne statssubjekter

At Marx og andre efterfølgere ender med at opgive Hegels subjektbegreb som specificationsforløbets udgangspunkt begrundes - så vidt vides - ingen steder eksplicit med dette svars fravær. Alligevel kan fraværets teoretiske symptomer og konsekvenser, det at statssubjektet ikke er i stand til at leve op til empiriprincippets krav, udmærket være den egentlige grund til, at Hegels begrebsstruktur ikke er tilstrækkelig

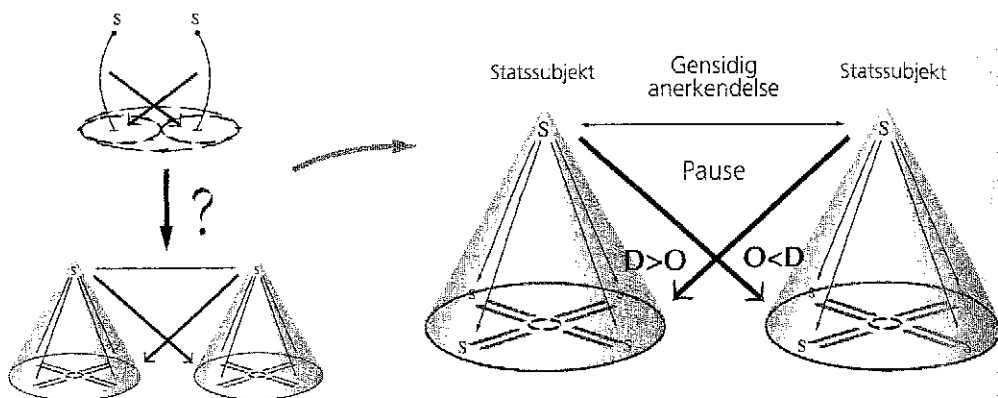
videnskabeligt uomgængelig for efterfølgerne. I *Bidrag til kritikken af Hegels Retsfilosofi* (Marx 1975:5-19) efterlyser Marx således en specification af strukturtræk, der skiller statsorganismen ud fra organismer i al almindelighed og gør den til et teoretisk begreb *sui generis*. Marx har for så vidt ret i, at hvis ikke der kan udarbejdes en løsning på dette teoretiske problem, kan det ikke for nærværende lade sig gøre at basere teorien på et selv bærende subjektbegreb.

Det lykkes imidlertid Hegels samtidige, Carl von Clausewitz, at grundlægge en krigsvidenskab, der er bygget op som et intensional-logisk specificationsforløb, bygger på det almene praksisbegreb og udvikler kohærente relations- og subjektbegreber, der har stor lighed med Hegels (Clausewitz 1986). Igennem snart ti år har vi derfor udforsket mulighederne for i denne krigsteori at finde begreber, der kunne hjælpe til med at løse modsigelsen i den hegelianske subjektivitetsteori. Clausewitz' teoretiske genstand er *krigen*, forstået som en kamp på liv og død imellem viljer om at underkaste hinanden. Krigen er viljernes bestræbelser på at ødelægge hinandens planer. Det er Anders Boserups store fortjeneste at have lokaliseret den begrebslogiske ækvivalens imellem dette krigsbegreb og Hegels anerkendelseskamp, og det lykkedes ham faktisk at vise, at på et ganske bestemt punkt i Clausewitz's teori ligger nøglen til en sand uendelighed, som ser ud til at kunne løse den hegelianske statsteoris selvmodsigelse. Anders Boserup har i artiklen *Staten, samfundet og krigen hos Clausewitz* skitseret den måde, hvorpå krigsteoriens første specificationsstrin synes at give os en hidtil ukendt løsning på, hvorfor staters anerkendelseskamp er en sand uendelig proces, der altid vil vedblive at splitte op i en *flerhed* af stater, dvs. i *statssystemer* (Clausewitz 1986:III,p.911). Se figur 29.

Pointen er i al sin enkelthed, at krigen har to kampformer: offensiven og defensiven. Af disse er defensiven den stærkeste kampform, $D > O$. I første bog af værket *Om Krig* argumenterer Clausewitz omhyggeligt for, at dette er tilfældet. Anders Boserups videnskabelige bidrag består i at gå højere op i begrebshierarkiet, end Clausewitz selv gør, nemlig til praksisbegrebets subjekt-objekt forhold og subjekt-subjekt forhold, for ved hjælp af disse relationer at specificere den begrebslogik, som viser, at Clausewitz' udsagn er tvingende *nødvendigt*.¹⁸

Den logiske kerne ligger i det forhold, at en »offensiv« *rejser modstand*, fordi den (udtrykt med praksisbegrebet som metasprog) er en teleologisk indgriben i et objekt, hvis kausalitet (modstand) betinges

Fig. 29. Defensivens overlegenhed i forhold til offensiven ophæver krigen i en pause, der er ensbetydende med gensidig anerkendelse imellem suveræne stater

af den teleologiske indgriben i det. Uden indgreb yder det ingen modstand. Anskues objektet nu som et subjekts modstand, kan dettes *rene defensive kræfter* kun træde i kraft, når de *rejses af en modstanders offensiv*. En offensiv, derimod, er kausale kræfter, der *frit* lader sig *mobilisere* af et subjekt og sætte ind i en manipulativ operation overfor et andet subjekt. Disse kræfter betinges af det angribende subjekts evne til at sætte kausale midler (fra dets *egen* livsproces) ind i en offensiv mod et andet subjekts kausale midler. Et angribende subjekt har derfor kun sine *frit mobiliserbare styrker* til rådighed, mens et forsvarende subjekt har sine frit mobiliserbare styrker *plus* sine rene defensive kræfter til rådighed.

Disse styrker organiseres imidlertid ikke blot målrettet og formålstjenligt med henblik på at få kontrollen over modstanderens kausale styrker, de udnyttes med henblik på at knuse modstanderens *vilje* ved at ødelægge hans planer. De to subjekter er med andre ord ikke kun teleologiske og kausale, men også *selvbevidste* i den strategiske forstand, at de i deres planlægning indregner det forhold, at modstanderen på samme måde indregner fjendens planlægning i sin egen planlægning. Forsvarskampens overlegenhed hviler således begrebslogisk på det almene træk, at forsvaret har mulighed for en strategisk *kombination* af sine bundne, defensive styrker og frit mobiliserbare

styrker, mens angrebekampen må nøjes med en strategisk brug af frit mobiliserbare styrker.

Hvor Hegel kun når frem til at specificere en symmetrisk relation imellem formelt set *lige* statssubjekter, så muliggør krigsbegrebet den videre udspecification af to (polære) kampformer, der er af *forskellig* styrke. Det er denne *styrkeforskel*, der implicerer den logiske *ophævelse* af kampen i pausens gensidige anerkendelse imellem suveræne statssubjekter. Det er *forskelligheden* i kamp-relationen, der forklarer, at krigens proces ophæves i *pauser*, hvor krigens genoptagelse fortsat er mulig, men ikke nødvendig før der opstår tvivl om forsvarsstyrkernes fortsatte overlegenhed. I pauserne er krigen ophævet i en *virtuel krig*, der giver sig til kende i staternes vedvarende opretholdelse af det militære beredskab. Under den virtuelle krig er det påkrævet, at forsvarrets kapabilitet holder trit med naboernes offensive kapabilitet, således at asymmetrien opretholdes.

Denne teori fik strategisk betydning for overvindelsen af Den Kolde Krigs afskrækkelsesdoktriner (Boserup & Neild 1990). Den Kolde Krig karakteriseredes af supermagternes bestræbelser på at opnå offensiv overlegenhed, subsidiært at opnå styrkebalance. Det afgørende problem var, at det bedste, man var istand til at forestille sig, nemlig en form for styrkebalance imellem Øst og Vest, fortsat ville udruste statssystemet med en principielt usikker form for fred. Det praktiske spørgsmål om, hvorvidt der er logiske muligheder for at basere freden på helt andre strategiske relationer imellem staterne, gav anledning til en teoretisk udforskning af de grundlæggende forudsætninger for, at stater anerkender hinanden, samt af de specifikke forudsætninger for robuste (modsat usikre) systemer af anerkendelsesrelationer. Af denne forskning lærte den strategiske praksis, at det er defensivens styrke og offensivens svaghed – udmøntet i begrebet »defensivt forsvar« – der er afgørende for at skabe en robust fred, mens den videnskabelige praksis kom på sporet af, at statsbegrebets forudsætning er $D > O$.

De intensionale begrebers anvendelse i denne strategiske praksis er et eksempel på, at arbejdet med teoretiske problemer kan nyde godt af at blive udfordret af begrebernes praktiske anvendelse (Højrup 1991). Den Kolde Krigs afviklingsproces indebærer en fortsat transformation af statssystemets relationer, der udfra en videnskabelig synsvinkel må betragtes som et *crucial experiment* vedrørende staters intensionale

forudsætninger. Krigsteoriens afgørende betydning for korrektionen af den hegelianske statsteori ligger med andre ord i det forhold, at *defensivens overlegenhed forklarer*, hvordan det er logisk *umuligt* for verdenshistorien at udgøre *en lang samlingskrig*. D>O forklarer, hvordan *Globus er splittet op i gensidigt afgrænsede samfund*.¹⁹

Krigen er på grund af sine vekselvirkninger - hvor modstanderne tvinger hinanden til at komme hinanden i forkøbet - af natur eksplosiv. De omstændigheder (de hæmmende medier), hvorunder krige realiseres empirisk, formår ikke at forklare, hvorfor alle krige alligevel går i stå. Men dette er en uomgængelig konsekvens af, at defensiven er den stærkeste kampform. Selvom et angrebs formål ikke er nået, så må krigen *gå i stå*, når det viser sig, at de tilbageværende modstandere har større dybde i forsvaret end modparternes styrke i angrebet. Selvom krigen ved sin blotte mulighed altid er virtuelt tilstede, så er det et så afgørende træk ved den, at den går i stå, at vi anser *pauserne* i krigen for at være verdens normaltilstand, og krigen selv for at være afbrydelser i denne tilstand. Clausewitz og Boserup leverer med andre ord tilsammen endnu et klassisk eksempel på, at videnskabens beskrivelser bryder med det umiddelbart genkendelige.

Statssystemer, forsvarsformer og samfundsformationens niveauer

Det forhold, at defensiven er en stærkere kampform end offensiven, *specificerer* relationsbegrebet *staternes anerkendelseskamp*. Tilsvarende må vi specificere de nødvendige prædikater, der udgør denne kamprelations *terminaler*. Statsbegrebets intension må nødvendigvis rumme det prædikat, at statens forsvarsevne er større end nabostaternes angrebssevne. Kun hvis staten har en *forsvarsform*, der muliggør denne asymmetri, kan staten være terminal for statssystemets anerkendelsesrelationer. Statsbegrebets *differentia specifica* er med andre ord *forsvarsevnen*. Statssubjektets intension er principielt forskellig fra det afhængige subjekts intension.

Hvor etnologien er vant til at betragte »staten« som en kulturhistorisk sen samfundsform, der har afløst »stammesamfundet« - jævnfør debatten om »statens oprindelse« eller forskningstemaet »fra stamme til stat« (se f.eks. Carneiro 1970, Cohen & Service 1978) - så indebærer anerkendelseskampens begreb, at *staten* grundlæggende er et *selvforsvarende subjekt*. Dette begreb viser, at *alle* etnologiens samfunds-

former må kunne betragtes som selvforsvarende enheder (for overhovedet at kunne være *samfund*) og kunne specificeres som forskellige statsformer i dette begrebs nye betydning.

Et statssubjekts forsvarsevne stiller funktionskrav til den indre organisering af statens livsproces, der producerer de *midler*, staten gør brug af i sin praksis overfor andre stater. Statens arbejde i statssystemet, dens arbejde for sine internationale interesser (vha. krig, gavegivning, alliancer, handelsaftaler etc.) stiller specifikke krav til, hvorledes dens samfundsformation udformes og omformes, hvis staten skal kunne overleve i statssystemets anerkendelseskamp. Statssystemet kan derfor også anskues som en *selektionsmekanisme*, hvis specifikke udformning muliggør nogle statsformer og ekskluderer andre. De stater, der ikke til stadighed kan hamle op med den påkrævede forsvarsevne, fejes ud af historien. Fra *forsvarsformen* må det med andre ord være muligt at specificere eksistensbetingelserne for samfundsformationens struktur.

Hvad statens nødvendige forsvarsevne er bestemmes i statssystemet af de andre staters angrebssevne, midler, sårbarhed og politiske praksis. Den påkrævede forsvarsform er derfor bestemt af anerkendelseskampens specifikke udformning. Terminalernes intension afhænger af *relationerne* i statssystemet. Udspecificationen af *statssystemets* forskellige formvarianter må med andre ord være det korrekte udgangspunkt for udformningen af det teoretiske katalog af mulige forsvarsformer.

Da imidlertid alle empirisk realiserede statssystemer er komplekst sammensatte af træk fra forskellige *typer* af anerkendelsesrelationer samt betinget af natur- og kulturgeografiske realiseringsbetingelser, står vi tilsyneladende ligesom den biologiske udviklingslære overfor det vilkår, at det *foreløbig* vil være den mest hensigtsmæssige fremgangsmåde at udforme det katalog af logisk mulige, rene forsvarsformer (svarende til biologiens arter), som det empiriske materiale kan inspirere os til.

Vender vi os indad mod samfundsformationens struktur i den enkelte stat, må begrebet *forsvarsform* danne udgangspunkt for en udspecification af de for forsvarsevnen nødvendige relationsbegreber. Hvis dette begreb skal kunne sættes på spil som muligt *udgangspunkt* for det specificationsforløb, vi hidtil har startet enten i folkeånden eller i produktionsmåden, så må vi sørge for at udlede alle de følgende

begreber ud fra forsvarsformen, og undersøge hvor udtømmende en specifikation af samfundsformationernes strukturtræk, det overhovedet er muligt at udarbejde fra dette udgangspunkt. Se figur 30.

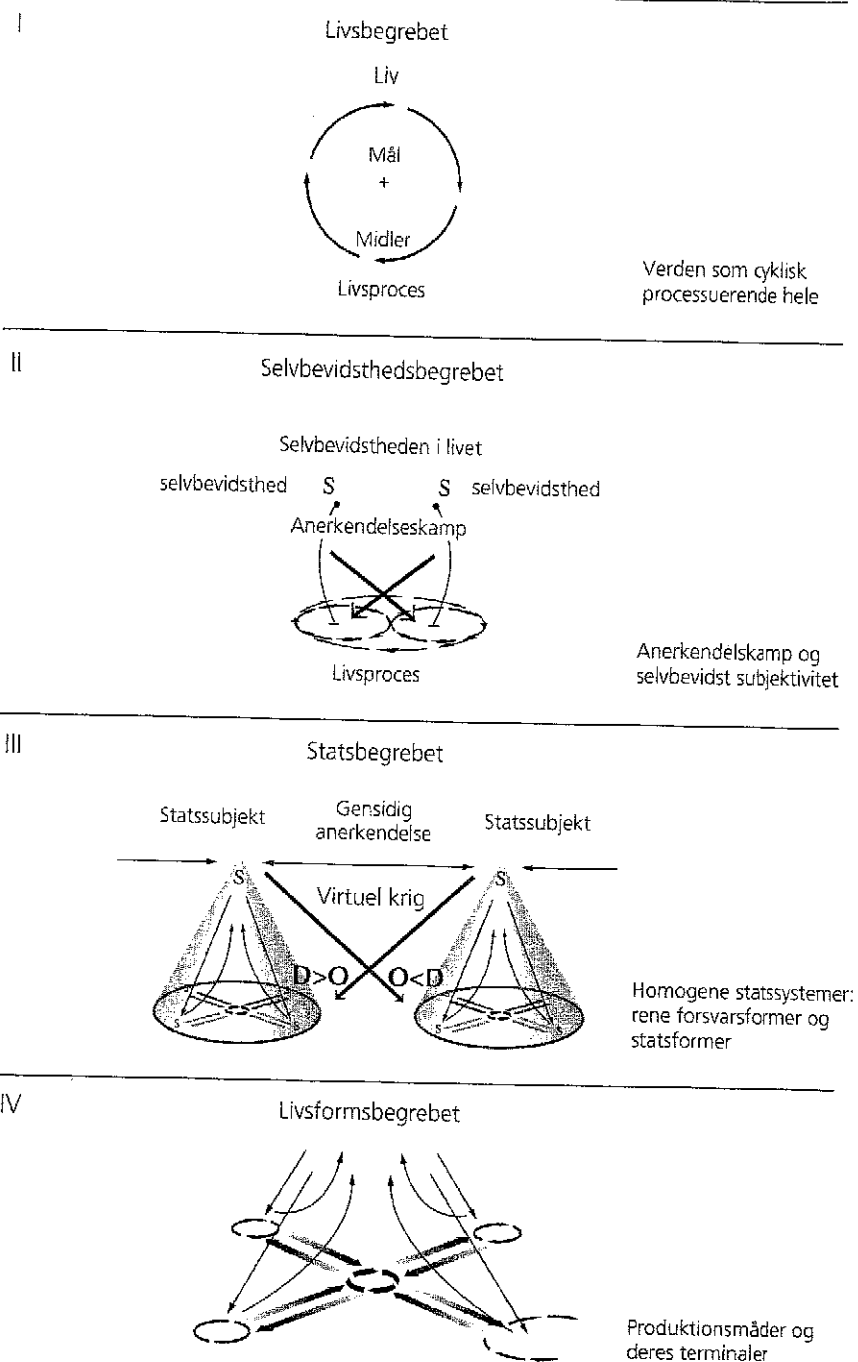
For at forklare, hvorledes vi foreløbig har grebet denne forskning an, er det nødvendigt kort at skitsere de træk, en selvforsvarende enhed må besidde, når den anskues ud fra krigens teori. Det karakteristiske for krigsteorien er, at den specificerer grundbegreber, der er beregnet til analyse af den *strategiske konfrontation* imellem modstandere. Dens teoretiske genstand er den *sociale interaktion* i krig. Det er med andre ord en teori om krigen som en *aktualiseret* (i modsætning til virtuel) *proces*, hvori viljer med *polære mål* (opnå sejr/undgå nederlag) anvender *fysiske* (dvs. kausale) *midler* til at destruere hinandens strategiske planer og disses realisering.

Krigens teori *forudsætter* med andre ord, at dette *forløb* udføres af statssubjekter, der har givne *formål* (for hvilke krigen er middel), der har hver deres *vilje* (ledelse), hver deres *midler* og specifikke *sårbarhed*. Den forudsætter kort sagt givne mål og midler, udfra hvilke den kan studere samspillet imellem modstandernes gensidige strategiske kalkuler. Vi kender med andre ord forudsætningerne for at være eller blive en selvforsvarende enhed i aktualiseret krig.

Udfra en strukturel synsvinkel er *staten* en reflektivt anerkendende terminal for den virtuelle krigs relation. Den aktualiserede krig går i stå, når alle nysmedede og tilbageværende parter viser sig at have større forsvarsevne end modstandernes angrebsevne. Dette er måden, hvorpå krigen som proces *ophæves* i gensidige anerkendelsesrelationer imellem suveræne stater. I denne *pause* er krigen kun nærværende som *mulig* styrkeprøve, dvs. som *virtuel krig*, i hvilken staterne må være forberedte på, at deres forsvarsevne igen bliver prøvet af. Pausen giver - i ly af den gensidige defensive overlegenhed - mulighed for indgåelse af aftaler om handelssamkvem, samarbejde, adfærdsregler etc. imellem staterne, der kan gælde, så længe pausen varer. Det er fra pausen, at staterne træder ind i krigen som velforberejede deltagere i den strategiske konfrontations styrkeprøve. Til forskel fra krigsteorien tager statsteorien derfor sit udgangspunkt i *pausen*, dvs. i den virtuelle krigs anerkendelsesrelationer.

Som en *praksis* fordrer statens forsvarsevne med andre ord tre elementer:

Fig. 30. Tentativ skitse af de første trin i et nyt specificationsforløb

1. Givne mål.
2. Givne midler.
3. Evnen til at aktivere disse midler formålstjenligt.

Opgaven er derfor at undersøge, om vi ved først at specificere disse forudsætninger, dernæst de specificerede relationsbegrebers egne forudsætninger osv., kan udtømme beskrivelsen af samfundsformationernes grundtræk på en måde, der lever bedre op til empiriprincippets fordringer, end det hidtidige begrebshierarki har formået.

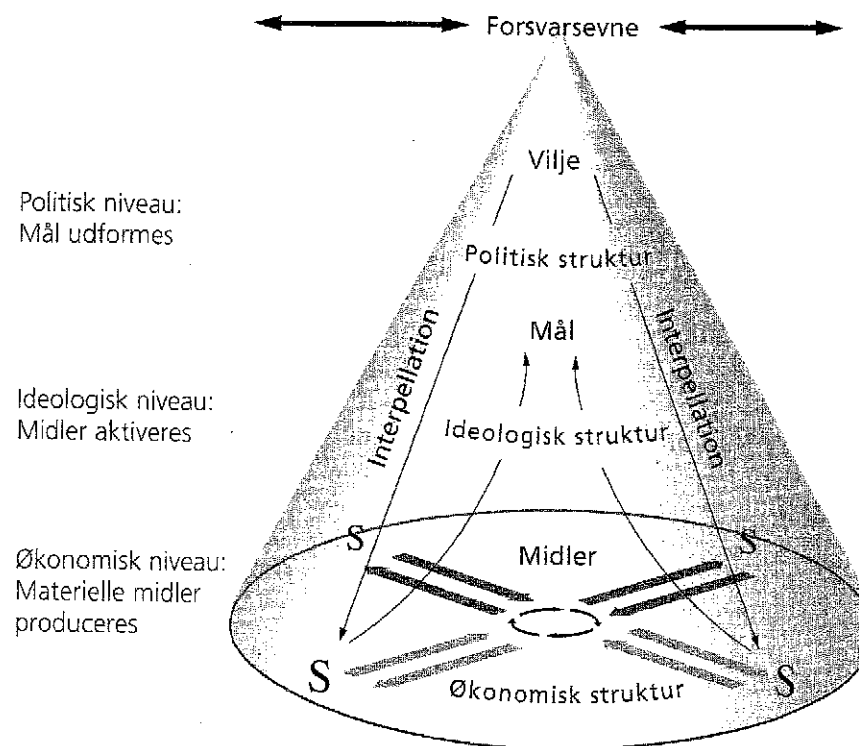
Med den aristoteliske problematikens *polis*, *oikos* og *etikos* i baghovedet viser der sig det interessante, at man med udgangspunkt i forsvarsevns tre forudsætninger kan specificere samfundsformationen ud i tre relationsbegreber, se figur 31, der tilsammen angiver en stats nødvendige og tilstrækkelige *niveauer*.

1. *Det politiske niveau* hvor mål udformes.
2. *Det økonomiske niveau* hvor materielle midler frembringes.
3. *Det ideologiske niveau* hvor midler aktiveres til bestemte formål.

Statens *politiske struktur* former viljen til at forsvare suverænitetsdomænet, når dette udfordres. At være statssubjekt indebærer en vedvarende vilje til at forsvare sig og evne til at udforme de udenrigspolitiske formål (og deraf afledte indenrigspolitiske mål), som udmønter forsvarsviljen i en specifik situation.²⁰ I nogle statsformer personificeres viljen i en fyrste, »big man«, høvding, hærfører, kejser, etc., i andre tilvejebringes den i politiske strukturer og processer. Uanset hvor rudimentær den politiske struktur er, må alle statssubjekter have en form for struktur, der former *viljen*.²¹

Statens *økonomiske struktur* impliceres af statssubjektets *praksis*. En stat er ikke fra naturens hånd er forsynet med motoriske organer til at manipulere med kausale kræfter. Statssubjektets fysiske instrumenter må derfor *produceres* og *reproduceres*, som det f.eks. sker i den antikke bystat, hvor *oikos* producerer den udrustede hoplitsoldat til byens forsvar. Materielle midler såsom soldater, forsvarsværker, våben, materialer, infrastruktur, pengemidler og fødevarerforsyninger må løbende produceres i en livsproces, der udgør den *økonomiske struktur*. I nogle statsformer har denne struktur form af et relativt autonomt civilsamfund, fordi staten optimerer produktivitetsudviklingen ved at lade producenterne arbejde for egne mål. Det er i denne form for *økonomisk system*, at producenterne partikulære interesser fremstår, som om *de* var mål, og staten blot var middel.

Fig. 31. Forsvarsevns forudsætninger i statens liv

Statens *ideologiske struktur* udgøres af den interpellation af afhængige subjekter (statsborgere, virksomheder, hertuger, kompagnier, købstæder, lensherrer, korporationer, mandariner, herskaber, erobrede byer, aktieselskaber etc.) der gør det muligt at aktivere statens midler på en målrettet måde for at realisere de givne formål. Denne interpellation kan være udformet som et retssystem af juridisk art, et etisk system af dyder, en kirke eller et andet religiøst system, uddannelsessystemer, etc. Interpellationen udnævner bestemte typer af afhængige subjekter, udruster dem med rettigheder og forpligtelser, indruller og aktiverer dem i overensstemmelse med statens politiske praksis og uddelegerer opgaver med at levere bestemte afgifter, udføre arbejde, udarbejde planer og løse specialopgaver i statens tjeneste. Det er imidlertid karakteristisk for et interPELLERET *subjekt* (i modsætning til

et mekanisk element), at det kan være ulydigt, være vantro og yde modstand.

Som i Althussers terminologi er der tale om tre »relativt autonome« niveauer, der udgøres af forskellige relationsbegreber, som må udformes, så de er forenelige med hinanden, og så de tilsammen lever op til *forsvarsformens* specifikke funktionskrav. På grund af det primære krav fra forsvarsformens praksis om at der oppebæres en vilje (modsat stasis), er det politiske niveau dominerende i alle de statsformer, hvis forsvar hviler på krig, hvilket vil sige de fleste samfundskulturer fra neoliticum til idag. Stammen, hvis forsvar hviler på en krigeriskare, er med andre ord også en statsform (i dette begrebs nye betydning), hvori det politiske niveau må være dominerende.

Det i sidste instans *determinerende* begreb er derfor ikke en dominerende produktionsmåde, men den *forsvarsevne*, som betinges af det specifikke *statssystem*, hvori staten er terminal. Forsvarsevnen lægger imidlertid også bånd på niveauernes udformning den anden vej rundt, idet disse ikke kan udformes på måder, der giver staten en større *sårbarhed*, end forsvarsevnen kan tåle.

Et andet markant nyt træk er, at teoriens modelværksted må restruktureres. Indgangsbegrebet kan ikke længere være produktionsmåderne og deres funktionskrav. Den specifikke forsvarsform (eller artikulationer af forskellige former) og den dertil svarende udformning af samfundsformens tre niveauer bliver det nye indgangsbegreb, som stiller funktionskrav til - og bestemte mulighedsbetingelser til rådighed for - specifikke livsformsbegreber, produktionsmådebegreber og deres artikulationsformer. Det, at forsvarsformen bliver indgangsbegreb, giver Hegels *etiske liv* og *folkeånd* et materielt moment, sui generis, idet *økonomibegrebet* konstitueres af krigsbegrebets intensionale krav om, at der produceres fysiske (kausale) midler til statssubjektets militærstrategiske praksis. Åndelig og materiel kultur er komplementære sider af statens liv.

De teoretiske modeller, der skal udarbejdes som redskaber til at analysere og beskrive konkrete statssystemer, må i de fleste tilfælde bygges sammen af mange forskellige forsvars- og statsformer. Det gælder alle de teoretiske modeller, der skal kunne beskrive så forskellige statssystemer som New Guineas horde/stamme-system, det kinesiske statssystem frem til 221 f.k., Romerriget og dets naboer, det

Ægyptiske statssystem før samlingen, Inkariget og dets naboer, stammesystemet på The Great Plains, middelalderens europæiske og mellemøstlige statssystem eller vort århundredes globale statssystem.

Den befæstede stats aristoteliske problematik

For at få strukturformerne frem vil det imidlertid være nødvendigt at udarbejde et katalog over *homogene statssystemer*, der hver har en bestemt statsform som sine terminaler. I modelværkstedet vil disse grundbegreber derefter kunne artikuleres i sammensatte systemer.

Det er vel karakteristisk for problematikens teoretiske rødder, at den aristoteliske stats- og kulturteori fra dette udgangspunkt lader sig anskue som en specifik statsform, der har en bestemt forsvarsform og samfundsformation. Det er derfor ikke uinteressant, om der i forsvarsformen ligger en nøgle til at løse den aristoteliske problematik.

I det følgende vil jeg skitsere en mulig analyse heraf, og derfor på forhånd slå fast, at den *aristoteliske* problematik i forhold til sin samtid udmærker sig ved en streng selektion af stoffet således, at den er koncentreret om bystatens *herskende* livsformers *krigerkollektiv*, mens den almindelige, fejlernærede befolkning og dennes livsformer ligger i systematisk skygge af problematikens struktur. Endvidere skal man huske på, at det er en *teoretisk* problematik, om hvis relationer til den samfundskultur, hvorfra den stammer, det er svært at vide sig sikker.

Som specifik forsvarsform kan vi tentativt anskue Platons og Aristoteles' græske bystat som en *befæstet stat*. Det homogene statssystem udgøres i så fald af befæstede bystater, hvis bymure, akropolis, vandreservoir, borgervæbning, kornmagasiner mv. gør det umuligt for nabo-bystaterne at indtage en by ved belejring (Platon 1984, bog V, Aristoteles 1977, bog IIV). Den gensidige defensive overlegenhed hviler med andre ord på byernes befæstning. Deres sårbarhed ligger til gengæld i stofskiftet med omgivelserne. En bys agerland, græsninger mv. kan således hærages og brændes af, mens byen er under belejring. Sker det flere år i træk, vil byen få svært ved at reproducere de nødvendige forsvarsressourcer (Andrewes 1967:147). For at kunne *bryde en belejring* må den befæstede stat derfor besidde det militære instrument par excellence hertil, nemlig svært bevæbnede *stødtropper*. Det er disse tropper, vi i det græske eksempel kender som *falanksen*.

Den er som et pindsvin, der kan rykke ud af byen og er svær at komme til livs, så længe den kan holdes samlet, hvilket til gengæld begrænser dens mobilitet. Som et led i den befæstede stats forsvar er den imidlertid det eneste velegnede instrument til at bryde igennem belejrende linier (Adcock 1957, Ferrill 1986:91-149).

Falanksens forsvarsevne afhænger af soldaternes evne til at holde linierne, så den bevarer sin kompakte orden under stød, angreb og andre manøvrer. Det altafgørende i denne kampform er, at soldaterne med skjoldet i venstre arm dækker sidemanden, mens de med højre hånd svinger spyd og sværd. Hvis det lykkes fjendens stød at åbne linierne, bliver falanksen sårbar. Falankssoldaters evne til at holde linierne i kampens hede afhænger ikke af kommando, men af hver enkelt soldats *selvdisciplin*. Denne soldat er i det græske eksempel *hoplitten* (Fuller 1954, Anderson 1970). Dette er den klassiske borger-soldat, hvis kampmoral betinges af, at fuldborgernes forsamling udgør statssubjektet (Forrest 1968, Holladay 1982, Kendrick Pritchett 1974). Bystaten er fuldborgernes selvforsvarende krigerkollektiv.

Den politiske struktur er organiseret omkring begrebet *polis*, fuldborgernes styre (Hansen 1985:I,1), hvis vilje på grund af kampformen afhænger af forsamlingens evne til at frembringe overensstemmelse imellem individuelle viljer (Vernant 1980:26). Det modsatte af overensstemmelse er *stasis*, dvs. fraktionsstrid eller borgerkrig, som er ensbetydende med forsvarets og statens sammenbrud. Denne statsforms »politiske teori« handler derfor om forfatningsformer og om borgeres praksis og status (i det politiske liv), der er betingelsen for, at polis kan optræde som en organisme i betydningen: et fuldt og uafhængigt liv (»det gode liv«), hvilket Aristoteles behandler i *Politikken* (Aristoteles 1977).

Den ideologiske struktur udgøres af en interpellation af borgersoldaten og dennes oikos som *fuldborger* og er organiseret omkring en *etik* af *borgerdyder*. I denne etik spiller retfærdighedsbegreberne en vigtig rolle, ligesom den enkeltes evne til at udfylde sin plads og funktion i falanks og forsamling er et vigtigt aspekt, hvilket indebærer *mådehold* (»relativt til os«) både som borger blandt borgere i byens liv og som hoplit side om side med hoplitter i falanksens linier. Da et interPELLERET *subjekt*, til forskel fra et mekanisk element, kan gøre modstand, være ulydigt og gå imod statssubjektets mål, handler denne statsforms »ideologiske teori« specielt om (de nødvendige) dyders

hierarkiske orden, hvilket Aristoteles behandler i den *Nikomacheiske Etik* (Aristoteles 1982).

Den økonomiske struktur er organiseret omkring begrebet *oikos*, dvs. det hushold eller familiebrug som er istand til at oppebære en fuldt udrustet og trænet fuldborger, der har tid til rådighed til at dyrke praktisk fornuft og udøve sin praksis (på agoraen, i felten mv.) for Polis. Oikos er den økonomiske produktionsenhed, som reproducerer politikens og forsvarets vigtigste bestanddele, nemlig de fra barnsben af, gennem deltagelse i etisk handling, i praktisk fornuft uddannede (dvs. kultiverede eller civiliserede) hoplitter og deres udrustning. Denne statsforms »økonomiske teori« handler om betingelserne for den stabile reproduktion af oikos, som er forudsætningen for at undgå *khrematistik*, klassemodsatninger, partidannelser, gældsslaveri og andre former for interne delinger imellem borgerne. Midlerne hertil er kloge love og en etik der kræver økonomisk mådehold. Denne side af det organiske perspektiv på polis finder vi i Aristoteles' *Politikken*, som beskriver den måde, hvorpå først mineralerne, planterne og dyrene, derpå oikos, phyle og borgernes *livsform* (dvs. praksis i det politiske liv) fra trin til trin leverer alle de midler opad, som endelig polis selv gør brug af i sin egenskab af hierarkiets top.

Denne tentative skitse af en forsvarsform og dens samfundsformation antyder, at det er muligt at finde en dyb kohærens i den stats- og kulturspecifikke aristoteliske problematik. Dens udgangspunkt er det homogene statssystem, som en struktur af bystater ville være, hvis de udgjorde deres egen mulige verden. Det har befæstede bystater sikkert aldrig gjort, men en sådan verden er det specifikke teoretiske perspektiv, som Aristoteles anlægger (på Aleksander den Stores tid!) i sin videreudvikling af Platons stats- og kulturteori for at kunne forstå bystatens civiliserede væsen. Noget tyder også på, at den regionale bundethed, som naturligt betinges af den befæstede stats specifikke kultur, har været med til at præge senere europæisk tænkning og gjort det vanskeligt at udvikle en almen kultur- og statsteori på det klassiske grundlag. Hvor den kristne kirkes skolastik placerede sin Gud i hierarkiets top, synes vi imidlertid (det er tesen) nu at kunne genintroducere *statssubjektet* som den midtpunktssamlende og helhedsdannende begrebskerne i den aristoteliske problematik.

Helt andre realiseringer og formvarianter af den befæstede stat kunne man tænke sig at finde i den tidlige, europæiske middelalders lokale

borg(er)- og ridderkultur med dens tunge, rustningsklædte kavaleri, ligesom svejtsernes uindtagelige kantoner i bjergene og deres infanteri-stødtropper kunne tænkes at levere andre eksempler herpå. Men vi finder dem formentlig også i Mesopotamien og Nildalen før disse områder blev underlagt imperierne. De suveræne bystater i renæssancens Italien og de selvforsvarende byer i det centrale Europa kan også i perioder have realiseret væsentlige træk af den befæstede stats struktur.

Forsvarsformer og statsformer

Krig foregår altid i et fysisk landskab med afstande, højdeforskelle og klima, der yder angreb fysisk modstand og følgelig fremmer den stabilitet, der ligger i forsvarets styrke. Defensivens overlegenhed betinges af, at det kombinerer to forskellige styrker: Dels har forsvaret disse *bundne styrker* i geografien, befolkningen mv. til rådighed, som kun kan aktiveres ved et fremrykkende angreb, men som udmærket kan udnyttes strategisk og udbygges på forhånd med volde, spærringer og fæstningsværker. Dels har forsvaret rådighed over de *frit mobiliserbare styrker*, som en feltarmé eller krigerskare udgør. Sådanne frit mobiliserbare styrker er angrebets eneste instrument. Det er grunden til, at en stats defensive kampform generelt er stærkere end dens offensive kampform.

Allerede i landskabets udstrækning og beskaffenhed, der yder et angreb modstand og trækker det ud i tid, ligger der med andre ord et element af den asymmetri, som muliggør opretholdelse af suverænitetsdomæner. Jo tyndere befolket et område er, og jo mere rudimentære de frit mobiliserbare styrker er, desto større betydning har selve landskabet, bevoksningen, områdets udstrækning og uvej-somhed samt befolkningens spredning og mobilitet for defensivens overlegenhed, dvs. for at blive anerkendt som et territorium, det er umuligt at komme i besiddelse af for andre.

I en tyndt befolket verden af samlere og jægere, der bevæger sig fra sted til sted alt efter årstidernes skiftende muligheder for jagt, fiskeri og indsamling, kan det udstrakte territorium, der giver mulighed for en fuld årscyklus, ikke forsvares ved krig. Til gengæld er det svært at fordrive eller komme hinanden til livs for ad den vej at blive istand til at jage og samle i fred på de tilgrænsende territorier. I en homo-

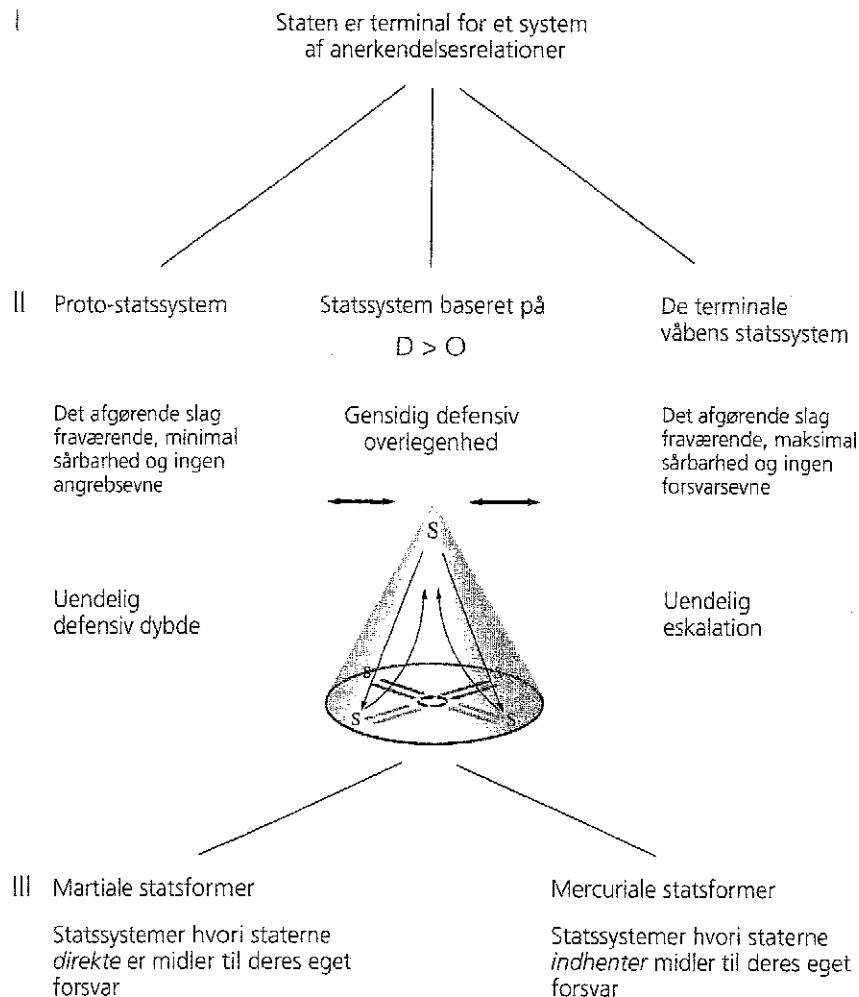
gen verden af denne art ligger defensivens dybde i geografien samt i den ringe sårbarhed, det giver, *ikke* at være afhængig af en fast boplads med agre og forrådsmagasiner, der kan plyndres og hærges. Den eneste frit mobiliserbare styrke udgøres af de overfald på indtrængende jægere og samlere i området, det er muligt at foretage, når man støder på fremmede i sit jagtterrain. Den mulige form for aktivt forsvar har derfor mere karakter af *jagt* og *flugt* (tilbageatrækning) end af organiseret krig, ligesom et angreb på naboerne mere har karakter af *overfald* end af krig.

Selvom geografien, den ringe sårbarhed samt jagt og flugt er de eneste mulige forsvarsmidler, kan der godt opretholdes et anerkendelsesforhold imellem de rudimentære suverænitetsdomæner, som disse former for territorier er. De behøver blot at være realiserede i omtrentlige grænser i *landskabet*, udenfor hvilke man anerkender, at andre bedriver jagt, samt at man selv risikerer at blive overfaldet, hvis man bevæger sig *derud*, og indenfor hvilke man modsvarende hævder sin egen ret til at jage og samle i fred.

Den teoretiske pointe er, at denne form for anerkendelse *ikke* hviler på krigens *differentia specifica*: *det afgørende slag*. Krig fordrer styrker, med hvilke det er muligt at indgå i en strategisk konfrontation, hvori parternes styrkeforhold lader sig *afgøre*. En horde af jægere og samlere, der ikke er til at få ram på, fordi den forsvinder ud i sit område, hvis den overfaldes, kan en anden horde vanskeligt komme til livs. Den stiller ikke op til et afgørende slag, men udnytter sine helt andre former for defensiv dybde, og den kan ikke rammes med et afgørende angreb, fordi den ikke har noget materielt tyngdepunkt, i form af f.eks. et landsbymagasin eller husdyr, der kan rettes et afgørende slag imod. I denne form for statssystem glimrer såvel krigen som sårbarheden ved deres fravær. Vi har med andre ord at gøre med statsbegrebets nulpunkt, dets logiske grænse, udenfor hvilken dets almene træk ikke har gyldighed.

Dette, statssubjektets teoretiske nulpunkt indebærer som intensional terminal i et homogent statssystem hverken krigere eller producenter, der kan oppebære krigere. Forsvarsformen stiller derfor intet funktionskrav om en stabil social struktur. Staten er snarere *grænser* i landskabet end en social *gruppe*. Nyere tids få empiriske eksempler på lignende samfundskulturer i f.eks. Kalahariørkenen og de arktiske egne er af etnologer blevet karakteriseret som *horder*, der ingen fast

Fig. 33. Statsbegrebet 2:
3 trin i de homogene statssystemers specificeringsforløb

På tredje trin ser denne statsform ud til at kunne specificeres ud i foreløbig to forskellige formvarianter: de direkte former og de indirekte former. Tager vi højde for de almene træk i det udsnit af kulturhistorien, i forhold til hvilket disse begreber skal være teoretisk hensigtsmæssige, så kan vi skelne imellem 1) de statsformer, der direkte er struktureret som aktør i og middel til forsvarskrig, og 2) de statsformer, hvori statssubjektet må indkalde sine midler til brug i forsvarskrig.

1. De *martiale stater* er kendetegnet ved, at både de politiske, de økonomiske og de ideologiske relationsbegreber er udformet direkte med henblik på en bestemt forsvarsform. Den tidligere skitserede *befæstede stat* er et eksempel herpå. Da vi ikke idag befinder os i en empirisk realisering af den martiale statsform (se dog tvivlen om den nationale statsforms intension p. 114), er det denne formvariant, vi har sværest ved at forstå på dens egne betingelser. Dette er formodentlig en væsentlig grund til, at etnologiens samfundstypologier altid har beskrevet denne form med en god portion etnocentrisme ved at se bort fra dens forhold til krigen og istedet udelukkende *studere* den indefra og nedefra og *begrunde* den kausalt ved at tildele dens forskellige typer hver deres plads i et evolutionistisk skema. Den tænkte sekvens: horde → stamme → høvdingedømme → tidlig stat og den tænkte overgang fra simpel redistribution til kompleks redistribution er to eksempler herpå.

Fra den martiale stats begreb har vi indtil videre kunnet udskille fire principielt forskellige formvarianter: det er den *befæstede stat*, *stammestaten*, den *imperiale stat* og den *fragmenterede stat*, hvis intensionale grundtræk vil blive beskrevet i det følgende.

2. De *mercuriale stater* er kendetegnet ved, at deres økonomiske og ideologiske relationsbegreber indebærer en *adskillelse* imellem forsvar og civilsamfund, således at statssubjektet må kunne *indkalde* de nødvendige midler til at føre forsvarskrig og udenrigspolitik med. Denne statsform kræver derfor et medium, der kan sikre en *formidling* imellem henholdsvis de afhængige subjekter, der skal *afgive* »deres«, og statssubjektet der *indkalder* »sine« *rørlige* midler til forsvaret. *Pengemediet* er en sådan formidler. *Differentia specifica* for denne statsform er således, at statssubjektet har møntregale og møntmonopol indenfor sit møntterritorium, hvilket gør det muligt for staten at inddrive slagskat eller inddrage sine borgeres købekraft indenfor suverænitetsdomænet ved at forringe sølvindholdet eller øge seddelmængden og selv *købe ind* til rustningsformål indenfor møntterritoriet.

Den mercuriale stat har således fået sin betegnelse fra det forhold, at den giver mulighedsbetingelser for et civilsamfund baseret på subjekternes *rørlige ejendom*. Denne »rørlighed« har to sider, dels er civilsamfundets goder og midler rørlige for subjekternes arbejde og manipulative praksis, dels er de rørlige for statssubjektets praksis. Det

rørlige civilsamfunds subjekter arbejder og lever for egne mål, dets produktionsmådebegreber involverer ikke direkte det militære forsvar og dets livsformsbegreber er strukturerede som selvproducerende praksisformer, hvis mål ikke involverer staten. Pengemediet muliggør markedsøkonomi; markedet samt subjekternes af staten beskyttede ejendomsret muliggør enkel vareproduktion og kapitalistisk vareproduktion samt disse produktionsmåders specifikke livsformer. I denne statsform vil de afhængige subjekter betragte staten som noget, der er til for deres skyld, og deres »samfundsteori« vil indforstået tage sit udgangspunkt nedefra og indefra.

De mercuriale staters adskillelse af stat og civilsamfund indebærer særlige former for sårbarhed, idet forswarets dybde afhænger af, hvor godt statssubjektet er forankret politisk i civilsamfundets liv og subjektivitet. Til gengæld åbner statens tilgang til midler, der har karakter af enten intern eller international *almen ækvivalent*, mulighed for udformning af kampformer, der (i forhold til de martiale stater) er relativt uafhængige af civilsamfundets kultur. Uddifferentieringen af et markedsbaseret civilsamfund åbner samtidig mulighed for udvikling af produktivitet og industrialiseret produktion, der kan danne grundlag for et forsvar og en feltarmé baseret på kanon-ildkraft, selvkørende artilleri, luftvåben mv.

Af mercuriale statsformer kan vi tentativt skelne imellem den *merkantilistiske stat*, den *liberalistiske stat* og *nationalstaten*, men ingen af disse begrebers intension er endnu mere end foreløbige idealtyper, og det er endnu ikke muligt at overskue, hvorledes de mercuriale formvarianter udtømmes.

Statsformernes fjerde specifikationstrin, a: Martiale former

Den intensionale kontrast imellem de martiale og de mercuriale statsformer demonstrerer, hvor godt et grundlag for *etnocentrisme* der er i etnologiens udforskning af forskellige samfundskulturer. Det er f.eks. tydeligt, at de specifikke livsformsbegreber vi hidtil har udarbejdet som intensionale terminaler for to vareproduktionsmåder *forudsætter* den mercuriale statsform. Det betyder blandt andet, at vi ikke skal regne med at kunne udarbejde andre livsformsbegreber *uden* at inddrage stat og forsvarsform direkte i deres praksis. I nogle statsformer skal vi formentlig regne med, at denne skelnen imellem

livsformer der omfatter deltagelse i statens forsvar (herremænd, fuldborgere, krigere, våbenføre bønder, høvidsmænd, samuraier mv.) og livsformer der ikke gør det (slaver, metøker, tjenere, husmødre, lavere kaster mv.) er den, der forklarer de afgørende kulturelle skel i samfundslivet.

Som ovenfor skitseret er det endnu langt fra muligt at udarbejde et fjerde specifikationstrin, endsige at udtømme dets mulige perspektiver. Men for her at kaste et sidste tentativt lys over de principielle forskelle, som udarbejdelsen af flere livsformsbegreber må have som *udgangspunkt* for at kunne bryde med etnologiens gamle etnocentrisme, vil jeg kort skitsere nogle af de begreber, der er under udarbejdelse på dette specifikationstrin.

Hvis vi først ser på de martiale former, se figur 34, så kan vi foreløbig skelne imellem følgende varianter:

1) En form hvis samfundsformation er beskyttet af en stærk defensiv i form af forsvarsværker eller naturlig utilgængelighed (i f.eks. bjerge), kun sårbar overfor angreb, fordi agre, græsninger og spredte landsbyer ikke lader sig forsvare under belejring af forsvarsværkerne. Dette statssystemets anerkendelsesrelationer hviler på en *defensiv forsvarsform*. Denne form kalder vi den *befæstede stat*.

2) En form, hvis samfundsformation (agre, husdyr, boplads og magasiner) er sårbar for angreb, men som selv besidder en frit mobiliserbar styrke af krigere, og hvis anerkendelsesrelationer i et homogent statssystem hviler på *gensidig selv-afskrækkelse* på grund af defensivens relative svaghed. Denne form kalder vi *stammestaten*.

3) En form, hvis samfundsformation afvæbnes, kontrolleres og forsvares af en mobil feltarmé, der har logistik og organisation til hurtigt at række ud fra sit hovedkvarter i hjemmebasen og slå til imod tilløb til angrebstrusler *udenfor* grænserne. Denne statsforms sårbarhed ligger dels i muligheden for, at dens feltarmé bliver slået i et afgørende slag af en tilsvarende feltarmé, dels i faren for at en opdeling af hærstyrken giver mulighed for en politisk fragmentering, der indebærer det politiske centrum og forswarets sammenbrud, hvorved hele samfundsformationen ligger blottet og sårbar overfor svagere angreb udefra. Dette statssystem hviler på den forebyggende krigs *offensive forsvarsform*. Denne form kalder vi *den imperiale stat*.

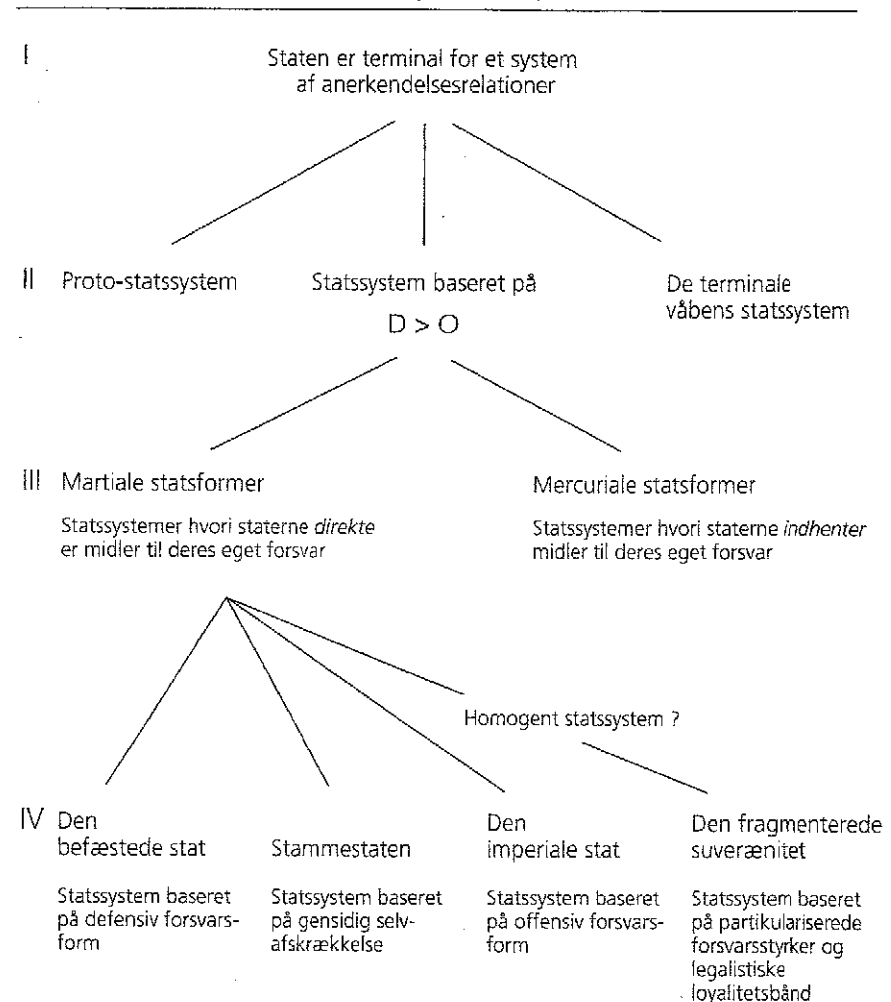
4) En form, hvis samfundsformation er militariseret på det partikulære plan, og hvis suverænitet er fragmenteret, fordi den fysiske forsvarsstyrke ligger i de mindste, partikulære enheder, samtidig med at disse er afhængige af loyalitetsbånd til subjekter på højere niveauer, der kan koordinere et fælles forsvar. Disse subjekters suverænitet afhænger igen af deres egne loyalitetsbånd til et overordnet suverænitetsbærende Subjekt, hvis militære styrke imidlertid er helt afhængig af sine *legalistiske* loyalitetsbånd til de lavere niveauer og af disse niveaurs *anerkendelse* af det overordnede subjekts retmæssige suverænitet. Denne form kalder vi for den *fragmenterede suverænitet*.

Empiriske realiseringer af disse fire formvarianter har gennem flere årtusinder sameksisteret i mange forskellige, konkrete statssystemer, de har kæmpet med hinanden, rejst sig på hinandens ruiner, anerkendt hinanden og afløst hinanden i uensartede mønstre, hvis forskelligheder ikke mindst betinges af kontinenternes fysiske og kulturelle geografi.

Det er formentlig stamme-statens formvarianter, der i de længste tidsrum har spillet en afgørende rolle i det udsnit af kulturhistorien, som tager sin begyndelse med den neolitiske revolution. Den neolitiske transformationsproces udgøres formodentlig af et indre samspil imellem den organiserede krigsførelses begyndelse, tæmningen og den begyndende kultivering af planter og husdyr samt en større udbredelse af fast bosættelse. Stamme-staten belyser således det forhold, at planteavl og dyrehold ud fra forsvarets perspektiv introducerer en *sårbarhed*, der står i skarp kontrast til horde-staten (se f.eks. Chagnon 1968:118-119). Agerbrug og hyrdedrift udstyrer landsbyen og græsningerne med værdifulde goder (f.eks. kornmagasiner, svin og kvægflokk), som kan plyndres, som er et fristende bytte for såvel horder som andre stammer, og som det er yderst vanskeligt at forsvare imod overfald, afbrænding og røveri.

Forudsætningen for overhovedet at kunne basere sin økonomi på evnen til at opbevare livsnødvendige, transportable goder er et forsvar, der involverer såvel udkigsposter, vagter og spejdere som en mobil *krigerskare*, der kan slå til imod røveri og overfald på kvinder og børn, hyrder, marker og landsbyer, eller hævne sådanne overfald med gengældelsesangreb (se f.eks. Matthiessen 1965, Chagnon 1977, Netting 1974). Det er denne *kampenhed*, vi her kalder for *stammestaten*. I den empiriske realisering kan den mindste selvforsvarende kamp-

Fig. 34. Statsbegrebet 3, a:
4 trin i de homogene statssystemers specifikationsforløb

enhed være en »slægt« (lineage) eller »landsby« (hos Maori »hapu«, Vayda 1967:367-68), mens det, etnologer ofte har kaldt »stammen«, måske skal anskues som det, vi her kalder et homogent statssystem bestående af indtil flere selvforsvarende stammestater. Stammestatens forsvarsform stiller nødvendige funktionskrav til den *socialle gruppes sammenhængskraft*, til *befolkningens størrelse* og til en *klar skelnen* imellem ven og fjende. Stammestaten må kunne interpellere en skare af krige-re og kunne reproducere denne skare som sine egne (Evans-Pritchard 1940, Vayda 1967, Rappaport 1968, Koch 1974, Chagnon 1977).

Børneavl er afgørende i en stammesstats økonomi, fordi antallet af krigere er afgørende for dens forsvarsevne. Etnologer har således udfra en stammes defensive kampformer arbejdet med at anslå den nedre grænse for en selvforsvarende enheds størrelse (se f.eks. Rapport 1968:112, Chagnon 1968:138). Den skarpe arbejdsdeling imellem kønnene, mange har beskrevet, kan have sin baggrund i det forhold, at stammestatsens mænd udfra et rent forsvarsperspektiv er krigere, mens dens kvinder er krigerproducenter. Mændene sætter stammestaten ind i krig, kvinderne kan den ikke undvære, for uden dem er det ikke muligt at erstatte mistede krigere med nye. I Yanomamö-statssystemets kerneområde dør 24% af de voksne mænd i krig, i Murngin-statssystemet betinger mændenes overdødelighed i krig den herskende polygyni (Warner 1930-31). Kvindernes fødekapacitet bryder ikke sammen af et mandefald. Dette kan være baggrunden for, at udveksling af giftefærdige kvinder - som Chagnon har beskrevet det for Yanomamö'ernes vedkommende - kan være afgørende for allianceforholdene imellem »stammens«, dvs. statssystemets, selvforsvarende enheder (Chagnon 1968). Kvinder må derfor beskyttes imod farer i forbindelse med krig og røveri, mændene derimod kan ofres på forsvaret (Matthiessen 1965, Chagnon 1968). At en gennemgribende arbejdsdeling imellem kønnene alene skulle være betinget af fysiske og psykiske forskelle imellem dem (f.eks. kampevne i krig) er hverken nogen overbevisende eller nødvendig forklaring.

Til forskel fra menneskenes teoretiske mulighed for løsere tilknytning til en bestemt horde, så er alle stammestatsens medlemmer enten *født i den* eller blevet *giftet ind* i den. Alle voksne er enten børn af stammestaten eller dennes svigerbørn. Når der arrangeres kvindeudveksling imellem stammestater (slægter eller klaner) er stammestatsens forhold til sine medlemmer som patriarkens til hans koner og børn. De er alle enten stammestatsens sønner eller koner, der er udvekslet med stammestatsens egne døtre. Stammestaten kan derfor anskues som en form for far og husbond - eller *patriark* for alle dens medlemmer. Denne antropomorfi er på sin vis et udtryk for, hvor svært vi har ved at tænke staten som terminal *sui generis* for anerkendelsesrelationer uden at personificere den i vort eget billede som et »statssubjekt« med »vilje«. Denne personificering er imidlertid ingen teoretisk skade til, hvis vi forstår os selv som termer for anerkendelsesrelationer. Men normalt tænker vi istedet subjektiviteten forankret i vores *indre*, biologiske og psykologiske konstitution som menneskelige væsener, og hvis denne forståelse lægges til grund for antropomorfismen, erstattes

forståelsen af stammestaten som terminal i et statssystem af en fortolkning af »patriarken« som myte og »forfaderkult«.

Når etnologen - med forestillingen om, at samfundet er et *aggregat* af mennesker, der danner »systemer af sociale relationer«, i bagehovedet - spørger et stammemedlem om, hvad en »stamme«, en »klan« eller »slægt« egentlig er, så vil han kunne få den beskrevet som en *patriark* for alle dens medlemmer. Dens eksistens gennemtrænger hele livet, den transcenderer sine medlemmers livscyklus, og alligevel er den ikke en fysisk eksisterende person, som dens subjekter er. Etnologen vil derfor notere sig, at der ikke er tale om en virkelig person af kød og blod, hvis vilje hviler på vedkommendes biologiske og psykologiske konstitution, som virkelighedens fader. Han må følgelig slutte, at det kun kan være en »mytisk« fader, de indfødte dyrker, eventuelt i form af virkelighedens fædre og forfædre omsat til myte og dyrket i en *forfaderkult*. Derved frembringes det indtryk, at stammestatsens liv struktureres af *ideologiske sociale relationer* i form af en slægtskabsstruktur, der står istedet for moderne samfunds økonomiske og politiske rationalitet.

De *slægtskabslinier* og *ægteskabsstrukturer*, som den strukturfunktionalistiske etnologi har koncentreret sig om, kan med andre ord betragtes som (etnologiens ofte eurocentriske oplevelse af) de afgørende strukturelle mulighedsbetingelser for stammestatsens produktion og reproduktion af sin specifikke forsvarsevne. At tilhøre en stammestat er at have denne som »forfader« og at stå til regnskab overfor denne som kriger eller kvinde. Slægtskab er ikke en »ideologisk social relation«, fordi det er »arbitrært«, og fordi det ikke er isomorf med de biologiske relationer. Det er *ideologien*, dvs. det ideologiske niveau. Det er denne statsforms interpellation af sine specifikke, afhængige subjekter. »We are truly one and the same« siger Yanomamö (Chagnon 1968:142). Stammestatsens sociale struktur er teoriens simplest mulige, nemlig en relation imellem individ og stammestats-subjekt. *Slægtskab* er denne *interpellationsrelation*, når den tænkes, ikke som et anerkendelses- og regnskabsforhold imellem statssubjekt og individ, men som *relationer imellem de interPELLEREDe individer*.

Ægteskabet imellem mand og kvinde(r) skal derfor ikke ses som et resultat af, at mennesker mødes og sociale relationer opstår, men som en logisk følge af stammestatsens interpellationsrelationer. Ægteskabet er den interpersonelle repræsentation af stammestatsens anerkendelse

af brudgommens eksklusive rettigheder til bruden. Stammestaten (i praksis f.eks. ældsterådet) kan formidle brudeudvekslingen således, at den på den ene side tildeler den unge kriger en brud, på den anden side står for udvekslingen af »familiens« kommende døtre med de »slægter«, hvorfra den (eller nogle af dens »slægter«) henter sine egne brude. Bruden er en anerkendende »gave« fra ældsterådet til den rituelt interPELLerede unge kriger, ligesom det er stammestaten, der senere udveksler ægteparrets døtre. At beholde en datter i familien (dvs. »incest«) udelukkes derfor af interpellationsforholdet imellem stammestat og brudgom. Dette kan etnologen fortolke som incestforbud.

Kvinder og mænd *interPELLeres* som henholdsvis mødre og krigere. Unge kvinder giftes bort, unge mænd indvies til stammekrigere (se f.eks. Koch 1974). Deres agerbrug og husdyravl er afgørende *økonomiske* mulighedsbetingelser for at oppebære det optimale, stabile befolkningsgrundlag. Som kampenhed må stammestaten kunne optræde som subjekt med en ledelse og en vilje, der kan indgå i en strategisk konfrontation.²² Ældsteråd, høvdingesystemer eller »big men« kan anskues som de *politiske* mulighedsbetingelser for at frembringe stammestatens vilje. Den indre kohærens imellem disse tre relationer tyder på, at det vil være muligt at udvikle et egentligt begreb for stammestaten, men om de nuværende sonderinger går i den mest hensigtsmæssige retning (i forhold til det empiriske materiale) er endnu ikke til at afgøre. I den empiriske forskning anvendes betegnelsen »stamme« om meget forskellige ting, fra små selvforsvarende grupper til strukturtræk, der karakteriserer helt andre statsformers indre samfundskultur. Nogle af vor tids afrikanske stater præges således af stammestrukturer. Da stammer formentlig har domineret lange udsnit af kulturhistorien, er det forventeligt, at staters besejring og underkastelse af hinanden gennem otte eller ni årtusinders uensartede forløb har artikuleret stammestatens træk med andre statsformer. Men den store empiriske variation af mere rene stammekulturer, hvoraf nogle opretholder livet som små selvforsvarende enheder (se f.eks. Vayda 1967, Chagnon 1968), mens andre danner vidtstrakte alliancer eller hierarkier af stammestrukturer (se f.eks. Evans Pritchard 1940, Friedman 1979), giver således rige muligheder for udspecification af formvarianter af stammestatens teoretiske begreb.

At minimere sårbarheden mht. røveri af kvinder og børn, at sikre den militære træning og organisering af krigerne og at opretholde et skel imellem *os* og *de andre* er afgørende for stammestatens forsvarsevne (i sin rudimentære form beskrevet af Matthiessen 1965 og Chagnon 1977). At stammen (eller rettere: segmenter af denne) er *statssubjekt* indebærer, at »slægtskab« eller *nedstamning* er den fremtrædende »sociale relation« i denne samfundskultur. Dette forhold vil for en etnologi, der på den moderne erkendelsesteoris anbefaling betragter sine »data« om de »sociale relationer« som det metodisk korrekte udgangspunkt for sine teoretiseringer, forblive *udelukket* af problematikens struktur og etnologiens synsfelt. Analysen af »forfaderkult«, ægteskabs- og bosætningsmønstre mv. falder derfor helt anderledes ud, hvis den tager sit udgangspunkt i statssystemet (gensidig selvfaskrækkelse) og dettes forsvarsform (stammekrigere), end den gør i den strukturfunktionalistiske analyse, der vil beskrive samfundskulturen indefra og nedefra.

Forsvarets relative *svaghed* i forhold til samfundsformationens sårbarhed overfor andre stammekrigere er terminal for et statssystem, hvis stabilitet hviler på gensidig *selvfaskrækkelse*. Hver enkelt stammes anerkendelse af sin egen sårbarhed er afgørende for den gensidige anerkendelse af (hinandens) suverænitet. Derfor søger f.eks. den enkelte stat i Yanomamö'ernes statssystem at bosætte sig på en afstand af helst to dages rejse fra de nærmeste stater i junglen, hvorfra raids kan frygtes (Chagnon 1968). Måske kan de rituelle stammekrige, der f.eks. er velkendte i New Guinea, Sydamerika og Afrika, anskues som en måde, hvorpå den gensidige selv-afskrækkelse holdes ved lige (beskrevet af f.eks. Matthiessen 1965). Hvis selvfaskrækkelsens gensidige relationer imellem stammestater fjernes, kan endeløse fejder eller hævnkrige bryde ud, og blive så blodige, at tilbagetrækning og migration bliver den foretrukne udvej for nogle af stammerne (Chagnon 1968, Netting 1974, Koch 1974).

Stammers migration er et velkendt træk i kulturhistorien. Formentlig er det ikke kun enkeltstater, men hele statssystemers migration vi taler om. Tværs over Asien, Europa og Afrika, ned gennem de Amerikanske kontinenter og ud over Stillehavet har disse migrationer fundet sted. Hvor horde-staten er en form for geografisk territorium, indenfor hvilket en amorf gruppe af jægere og samlere kan leve en fuld årscyklus ved at vandre imellem sine jagtmarker og øvrige ressourcer, så kan stammestaten anskues som en stramt struktureret social gruppe,

der kan bryde op fra sin hidtidige bosætning, migrere og slå sig ned igen i nye omgivelser. Ligesom presset fra befolkningsrige, agerbrugende eller kvægavlende stammestater formentlig er den trussel, horde-staten er mest sårbar overfor, så kan presset fra andre migrerende stammer udmærket tænkes at være en hyppig grund til stammestaternes migration.

I kontrast til stammestatens krigerskare er *den imperiale stats* feltarmé istand til at engagere sig i langvarige operationer fjernt fra hjemmebasen, der kræver logistik, efterretningsvæsen og kommunikation med hovedkvarteret. Den kan udkæmpe slag med en overordnet strategisk udnyttelse af flere former for taktik, våbenarter og kampformer på en gang, ligesom den kan belejre og erobre befæstede byer (Carneiro 1970, Ferril 1986). Den imperiale stats forsvarsform gør brug af denne feltarmé til at *forebygge* imod potentielle angrebstrusler ved *på forhånd* at *række ud* for at slå til imod mulige farer udenfor imperiets grænser. Derved underlægger imperiet sig de omkringliggende stammestater og befæstede stater, som det (hvis deres defensive tyngdepunkter overhovedet er til at få ram på for en imperial armé) sjældent er vanskeligt for imperiets feltarmé at nedkæmpe enkeltvis, men som imperiet kan have vanskeligt ved at holde som tributpligtige og lydige subjekter indenfor suverænitetensdomænet. Inkaerne ensrettede imperiets kultur, men i andre varianter er det intakte samfundsfractioner fra stater, der har overgivet sig (f.eks. stammer og byer), der interPELLERES som imperiets tributpligtige afhængige subjekter. Ved at lade disse få lov at beholde deres samfundskulturer er det muligt for imperiet at drage nytte af de særlige ressourcer, de forskellige kulturer producerer og kan levere i tribut (rytteri, sølv, borgersoldater, håndværksprodukter, transportkapacitet mv.). Aztekerne's imperiale stat belyser disse træk (Warwick 1968).

Imperiets *differentia specifica* er med andre ord, at det har en *offensiv forsvarsform*. Forsvarets ekspansionistiske karakter giver denne statsform dens navn. Men selvom imperiets slagstyrke ofte er andre martiale statsformers forsvarsevne overlegent, så repræsenterer det ikke et slutpunkt på en evolution, for dets egen sårbarhed kan vokse i takt med dets ekspansion. Jo større domænet bliver, desto større er behovet for at stykke dele af hæren ud på spredte garnisoner langs grænserne. Fragmentering af hæren indebærer en velkendt risiko for rivalisering imellem feltherrerne om den politiske vilje i imperiets

centrum. Jo større domænet bliver, desto flere underkastede stater skal imperiet kunne holde (nede) og interpellere som provinser. Opbygningen af en centraliseret bureaukratisk struktur (administrativt hierarki, skriftsprog, hovedstad mv.), der kan rekvirere hurtige troppeforstærkninger i provinserne, er karakteristisk for imperiers konsolidering (se f.eks. Métraux 1979, Saggs 1987) og betyder, at sejlbare floddale (f.eks. Yangtze, Indus, Eufrat, Tigris, Nilen) og andre former for (kultur)geografi (f.eks. Middelhavet, den Asiatiske steppe, Kattegat²³, Texcocosøen og den Mexikanske dal), der muliggør hurtig kommunikation og troppebevægelser indenfor riget, er gode fysiske realiseringsbetingelser for imperier. Muligheden for imperial konsolidering betyder, at Wallerstein for de partikulære, martiale verdenssystemers vedkommende kan have ret i at betragte henholdsvis »imperium« og »verdensøkonomi« som de to hovedtyper (Wallerstein 1979,I:274).

Forsvarsformens offensive karakter gør også imperiet udsat for, at dets ekspansion støder imod en anden imperial feltarmés aktionsradius. I så fald udgør de to imperiers offensive forsvarsform den potentielle fare, som de begge må forsøge at komme i forkøbet. Kampen imellem det Øvre Ægypten og det Nedre Ægypten, der (omkr. 3100 f.kr.) ender med Narmers sejr og grundlæggelse af faraonernes kongerige, er vel et tidligt eksempel herpå (Ferril 1986). Natur- og kulturgeografiske betingelser, der gør det muligt for et imperium at konsolidere sig indenfor naturlige grænser, der holder det *på afstand* af andre imperier, kan give den imperiale stat en lang levetid, som vi f.eks. kender den fra det kinesiske kejserrige. Det Gamle og det Melleste ægyptiske kongerige er f.eks. indelukket mellem katarakterne, ørkenen og havet, mens Inka-riget strækker sig mellem havet, bjergene og junglen. På den frugtbare halvmåne, derimod, hvor tre kontinenter mødes, er der ingen naturlige grænser, bag hvilke imperier kan konsolidere sig, hvilket fra omkring 3000 f.kr. har muliggjort en kulturhistorie, i hvis forløb det ene imperium efter det andet, Ægypterne, Sumererne, Assyrerne, Perserne, Hellenerne, Romerne, Muslimerne og Ottomanerne, har fået overtaget, er brudt sammen og har afløst hinanden. Man kunne også overveje, om f.eks. Portugiserne's søimperium, Napoleons kortvarige kontinentale imperium eller Ruslands og Sovjetunionens eurasiske imperium belyser nogle af de samme træk og kan anskues som realiseringer af strukturtræk fra den imperiale statsforms begreb.

Imperiernes samfundsformation opbygges, på grund af den offensive forsvarsform, af stammer, befæstede stater og andre statsformer, hvis livsformer delvis videreføres under den imperiale interpellation. Et imperium kan, som Azteker-riget eller yngre romersk jernalders sydskandinaviske imperie-dannelser (der flere hundrede år senere kulminerer med Knud den Stores kortvarige Nordsø-imperium), udspringe af en stammestat (Hedeager 1988, 1990). Imperiets kulturhistoriske udgangspunkt kan også, som det Babilonske, det Ægyptiske, det Hellenske og det Romerske være en befæstet stat. Men befæstede bystaters kulturhistoriske udgangspunkt kan også være sammenbrudte imperier, som f.eks. de græske bystater, der sandsynligvis opstod på det Mykenske imperiums ruiner, og hvis samfundskulturer ydermere bærer præg af de migrerende stammestater, som formentlig invaderede området i forbindelse med imperiets sammenbrud. Teoriens konkrete statsbegreber (dvs. det nye modelværkstedes singulariserede monadebegreber) må med andre ord kunne artikulere træk fra forskellige rene statsformer, hvis de skal kunne bruges til at analysere de mange udsnit af kulturhistorien, hvori forskellige statsformer med korte intervaller har afløst hinanden og flettet samfundskulturer af forskellig art sammen på uensartede måder.

Romerriget kan anskues som et imperium, der har vanskeligheder med at finde naturlige grænser at konsolidere sig indenfor, selvom det i lighed med Kina på nogle strækninger forsøger at udbygge det geografiske grundlag for sine *limes* med forsvarsanlæg. Det Vestromerske rige oplever i lighed med sikkert flere af oldtidens riger at blive invaderet af migrerende stammestater eller hærskarer med tros, samtidig med at samfundsformationen blottes og falder fra hinanden i isolerede støttepunkter, der formår at skabe tilstrækkelig lokal modstandskraft til at etablere sig som selvforsvarende enheder. Det er i disse ruiner, at et fletværk af stammestater, befæstede stater og andre typer af selvforsvarende subjekter efterhånden under pres udefra (f.eks. de sejlende og øksebevæbnede vikingers plyndringstogter vestfra, truslen fra mauerne syd fra og magyarernes ridende bueskytter øst fra) smedes sammen til den særlige, *feudale* udgave af den *fragmenterede suverænitet*, som præger Frankiens middelalderlige kulturhistorie.²⁴ Europæisk feudalisme kan man forsøge at anskue som en empirisk realisering af den fragmenterede statsform.

Ekskurs

Er den fragmenterede suverænitet terminal i et artikuleret statssystem?

Den fragmenterede suverænitetens defensive styrke er vanskelig at lokalisere, fordi den fysiske kampevne ligger i dens mindste enheder, f.eks. i den lokale borg, herregård, kloster, befæstede by, bjerglandsby, fæstningsby og kirke eller borgervæbning, biskop og følge, ridder og svend, der kan modstå skibsfolks og rytteres indtrængen, plyndringstogter og lyn-angreb på lokalområdet. Disse enheders forsvarsevne overfor f.eks. magyarernes større angrebsstyrker afhænger imidlertid af deres partikulære loyalitetsbånd til en fyrste på højere niveau, hvis kampevne hviler på, at han er et knudepunkt for lignende loyalitetsbånd til en flerhed af vasaller og byer. Heller ikke på fyrstens niveau kan vi derfor lokalisere suverænitetens afgørende fysiske magtgrundlag, hvorfor også han kan være afhængig af sine egne loyalitetsbånd til et endnu højere niveau. Jo højere op man kommer, desto flere partikulære *loyalitetsbånd* nede fra er suverænitetens bæreren afhængig af, og jo længere ned i systemet man kommer, desto mere direkte, men også partikulær, lokal og utilstrækkelig er den *fysiske styrke*. Ægteskabsrelationer på fyrsteniveau og troskabsrelationer imellem fyrster og vasaller er to partikulære, legalistiske loyalitetsbånd. Karolingernes opbygning af samfundskulturer og livsformer baseret på feudale loyalitetsbånd og Frankerrikets strukturering kan forsøgsvis anskues i dette perspektiv.

Den europæiske middelalderes kulturhistorie synes i første omgang - med sine diffuse grænser og politiske enheder - at være uforenelig med statsteoriens udgangspunkt (D>O). Men den *fragmenterede suverænitet*s intension skulle gerne kunne hjælpe os til bedre at forstå og forklare det unikke slægtskabs-system på fyrste-niveau og de utrolige (dvs. af de militære afgørelser relativt uafhængige) omredigeringer af landområdets statslige tilhørsforhold betinget af giftermål og arv på fyrste-niveau, som har sat sit præg på europæisk kulturhistorie helt frem til de borgerlige revolutioner. National-staterne blev, som det danske eksempel demonstrerer, blandt andet smedet i en kamp, hvor de sene, sejlivede strukturtræk af den fragmenterede suverænitetens samfundskultur brød sammen. Den danske konge var således endnu i 1800'erne rent legalistisk et element i to modstående statssubjekter. Som hertug af Holsten var han vasal i det Tyske

Kejserrige, mens han som konge personificerede det suveræne danske statssubjekt. Tvetydigheden imellem den lokale krigsmagt og den kejserlige loyalitet kommer til udtryk på en anden måde i middelalderen, hvor Paven og den tyske kejser f.eks. anerkender den danske konges (Valdemarerne) suverænitet og korstogskrige (formentlig) for at sikre sig et statssubjekt på rigets nordgrænse, hvis ydre trussel bevarer kejserrigets nordligste fyrsters afhængighed af de kejserlige loyalitetsbånd og derfor hindrer dem i at udvikle og udnytte deres partikulære krigsmagt til egne formål imod rigets enhed og politiske vilje.

Den fragmenterede statsforms *hensigtsmæssighed* i analysen af det europæiske eksempel materiale afhænger således af vore muligheder for at anskue de empiriske loyalitetsbånd imellem kongerne på øverste niveau og deres vasaller samt deres rigs- eller købstæder på de lavere niveauer som realiseringer af de *partikularistiske* og *legalistiske bånd*, der som intensionalt prædikat står i et nødvendigt betingelsesforhold til *krigsmagts partikularitet* i begrebet *fragmenteret suverænitet*.

Man må spørge sig, om de feudale varianter af den fragmenterede statsform er rene begreber, eller de snarere er terminaler i et teoretisk set mere konkret statssystem, der *artikulerer* forskellige forsvarsformer? Argumentet for den sidstnævnte løsning er, at det feudale adelsrytteri smedes i sammenstødet imellem det kaotiske statssystem, der rejser sig på Romerrigets ruiner på den ene side og de angreb fra sejlende vikinger og ridende magyarere på den anden side, der når dybt ind i det frankiske statssystem, men selv hidrører fra helt andre typer af statssystemer på steppen og på kysten. Dette statssystem skal derfor både kunne modstå spredte, lokale lynangreb og massive angreb fra rytterhære. Nødvendigheden af både lokal forsvarsevne og samlet optræden kan anskues som de to funktionskrav, der smeder adelsrytteriet og feudalrelationerne. Det videre arbejde vil vise, om begrebet *fragmenteret suverænitet* skal udvikles som en selvbestemt terminal for et rent statssystem, eller som et begreb der hører til på et senere teoretisk trin, dvs. et nyt modelværksted der specificerer artikulerede statssystemer.

Den europæiske middelalderudgave af den fragmenterede suverænitets statssystem sætter på en måde specificiteten af denne statsforms interpellation og ideologiske relationsbegreber på spidsen ved overfor

omverdenen at smedes som den *kristne* verden. Under rigskirkesystemet støtter kongerne sig i deres rigs-samlingsbestrebelse til kirken, de beskytter og privilegerer den til gengæld for biskoppernes og abbedernes militære og civile *servitium regis*. Den universelle oldkirkelige *helligånds-civitas* mister autonomi og anerkendelse under den germanske privatkirkelige ret og ved at indordnes under partikulærmagters, kongers og kejseres beskyttelse og formynderi. Kirken er gennem sin egen interpellationsstruktur *nærværende* i samtlige den kristne verdens middelalderstater (Balling 1963). Med den humbertinsk-gregorianske revolution udsættes rigskirkesystemet imidlertid for suverænitetsskrav fra en autonomihævende kirkeregering. I tråd med oldkirkelige begreber om det gejstlige *embedes* autonomi og suverænitet og på baggrund af samfundskulturernes kristianisering og kongedømmernes indføjelser i sakramentsanstaltens rammer (kongen er Herrens Salvede) lægges grunden til pavestolens rolle som Helligåndens direkte regeringsorgan og suveræn i gudsrigets kirkelige ordo (Ullmann 1955, 1961).

Pavedømmets specifikke suverænitetsdomæne, den kristne religion, er på unik måde flettet ind i de andre staters væsen ved på en måde at *være* en del af deres ideologiske relationer. Man kunne sige, at den har en væsentlig side af statssystemets interpellationsforhold som sit eget suverænitetsdomæne. Paven kan i princippet, som Guds repræsentant, *lyse* subjekter på alle niveauer af systemets fragmenterede suverænitet *i bånd*, hvilket er ensbetydende med et forbud imod alle andre kristne subjekters anerkendelse af det pågældende subjekt. Hvis et subjekt nægter at anerkende pavens vilje, kan han påbyde andre subjekter - over, under og ved siden af det bandlyste subjekt - ikke at anerkende dets selvbevidsthed.

Tesen er derfor, at pavestolen og den katolske kirke fra og med den gregorianske revolution må kunne anskues som en stat, der *interpellerer* sine egne afhængige subjekter, der udgøres af det gejstlige hierarki (fra ærkebisper til sognepræster), de kirkelige institutioner (bispesæder, kirker, klostre) og den døbt menighed i hele den kristne verden. Det er i så fald en stat, der fra disse subjekter (og deres tjenester overfor andre staters subjekter) modtager de *økonomiske ressourcer* (i 1300'årene Europas største), der kræves for at opretholde kirkestatens særlige suverænitetsdomæne. Kirker og klostre virkede som internationale entreprenører og innovatører med et skarpt blik for lokale ressourcer. Pavestolen er i så fald som parallel til kongesto-

lene et statssubjekt, blot af en for den fragmenterede suverænitetssystem unik art. Den Kanoniske ret er således ikke kun et led i denne stats egen interpellation, men også grundlaget for et retssystem, hvormed dens juridiske eksperter betjener de andre statssubjekter mod betaling. Man kunne udforske denne statsform ud fra den tese, at mulighedsbetingelsen for denne terminal evne til at brede sig ud over alle den kristne verdens øvrige suverænitetssystemer er, at kirken *interpellerer dybere* end den fragmenterede statsform ellers gør. Mens den fragmenterede statsforms mindste afhængige subjekter er de krigsberedte herremænd, biskopper og stæder – hvorimod de fleste livsformer længere nede i hierarkiet, dvs. de afhængige subjekters tjenere, ikke har nogen selvstændig politisk og juridisk subjektstatus – så interPELLERER kirken det *døbte individ* gennem en ideologisk relation, som siger, at det troende menneske *tilhører Gud*. I og med at paverne tilkæmper sig anerkendelse som Guds ypperste repræsentant på Jord, er dette en interpellation af *mennesket* som *pavekirken*s afhængige, selvbevidste subjekt.

Selvom Hegel ikke ser den katolske kirke som en ren statsform (men som en statslignende udformning af den subjektive ånd), så har han klart blik for, at den katolske kirkes unikke interpellation af mennesket som subjekt på et tidligt tidspunkt går dybere end nogen »verdslig« stats interpellation af sine subjekter gør, og derved planter den ide i europæisk kultur, at det er menneskets *væsen* at være selvbevidst subjekt, om ikke andet så i ånden. Min tese er derfor, at netop *fordi* vi (i overensstemmelse med ideologien selv) ikke plejer at anskue den katolske kirke som en (»verdslig«) statsform, men som en åndsform, har det hidtil været svært at tænke individets subjektivitet som værende terminal for statssubjekters interpellation af deres afhængige subjekter. Individets selvbevidsthed som subjekt (omend blot i ånden) modbeviste (i ideologien) dette forhold, og Hegel gør ikke fuldstændigt op med denne tankegang, fordi hans *udgangspunkt* er verdensånden (der er en funktion af subjektiv ånd og objektiv ånd) og ikke staten forstået som intensional terminal for statssystemets anerkendelsesrelationer baseret på D>O.

Disse tentative teser er først og fremmest fremsat for at belyse den fragmenterede suverænitetssystem problematik og for med denne problematik at belyse, hvorledes udarbejdelsen af forsvars- og statsformsbegreber er i sin eksperimenterende og heuristisk afsøgende vorden. En anden tentativ statsform, man kunne udforske nærmere i det

middelalderlige europæiske statssystem, er *punktstaten*, hvis suverænitetssystemer ligesom pavestaten ikke primært har nogen territoriell udstrækning, men udgøres af punkter i form af andre staters anerkendelse af punkternes juridiske og politiske autonomi. Hansestæderne og deres kontorer i Nord- og Østersø-regionen har såvel *ideologiske* relationer, der interPELLERER både byer og købmænd som afhængige subjekter i et retsfællesskab, som en solid *økonomisk* struktur baseret på transport, handel og fremstilling, og deres *politiske* struktur kan frembringe en vilje, der i praksis som ethvert andet statssubjekt formår at forsvare stædernes suverænitetssystemer med såvel diplomati som krigsflåde. Såvel kirkestatens som hanse-punktstatens samfundskulturer rummer specifikke livsformer, der formentlig har stor betydning for de andre samfundskulturer, som de to specielle suverænitetssystemer lapper ind over og artikuleres med.

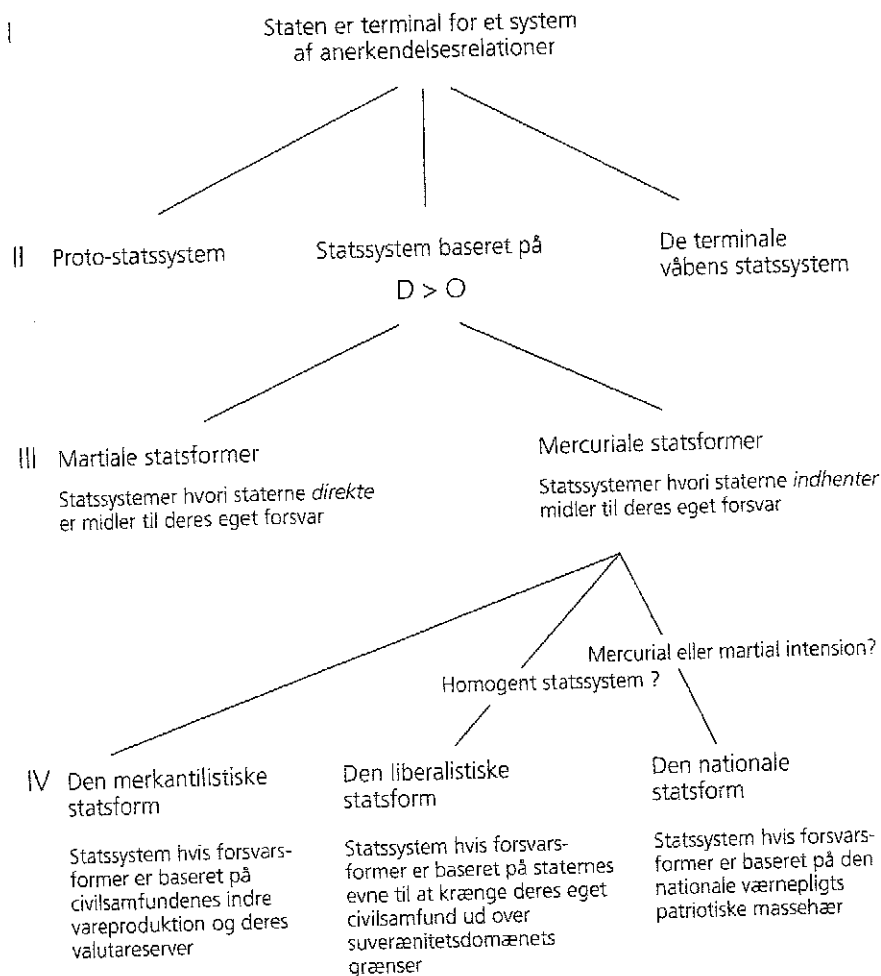
Statsformernes fjerde specifikationstrin, b: Mercuriale former

Den martiale stat besidder og producerer selv sin hærstyrke. Denne stat *er* forsvarets magtinstrument, hverken mere eller mindre. I den mercuriale stat formidler pengemediet imellem hærstyrke og samfund, således at der kan være stater uden hærstyrke og statsløse hærstyrker.

De mercuriale statsformer er i kontrast til de martiale karakteristiske ved, at statssubjektet har *midler*, der gør det muligt at holde forsvarsform og samfundsformation adskilt fra hinanden som henholdsvis mål og middel. Disse midler udgøres af den *indre relation* imellem muligheden for at staten kan *købe* soldater og udrustning på den ene side, og muligheden for at staten kan *opspare* sikre betalingsmidler til disse indkøb på den anden. Se figur 35.

Det, man kunne kalde den *merkantilistiske* formvariant af det mercuriale statsbegreb, er karakteristisk ved at den opsparer betalingsmidler (som kongen evt. »låner« i nødens stund), hvormed den kan *indkøbe* dels statsløse hærstyrker i form af landsknægte, lejetropper og officerer, dels våben, fødevarer, råmaterialer etc. *udenfor* sit suverænitetssystemer. Et *verdensmarked*, hvorpå dette kan lade sig gøre, kan etableres i *pausen*, hvorfor handel og betalingsmidler på dette marked afhænger af de anerkendelsesrelationer, der etableres imellem staterne under den virtuelle krig. Brugen af eksempelvis *sølv* som

Fig. 35. Statsbegrebet 3, b:
4 trin i de homogene statssystemers specificationsforløb

almen ækvivalent på verdensmarkedet afhænger således af, at pausen tillader ordnede udvekslinger imellem de stater, der vil handle med hinanden.

Betalingsmidlet må i sidste ende bestå af »goder«, der kan substituere i andre produktions- og livscyklener end statens egne. Statens opsparing må derfor foregå i goder, som med sikkerhed efterspørges internatio-

nalt, også i en situation hvor verdenshandelen forstyrres af, at staterne ruster sig til krig. Hvis f.eks. vi ser på renæssancens Europa, kunne man forestille sig, at salt og krudt var goder med sikker international værdi og afsættelighed også under krig. Imidlertid har guld og sølv i de altovervejende udsnit af verdensmarkedernes og den interstatslige gavegivnings empiriske kulturhistorie - uanset krig eller fred - været almene ækvivalenter i international handel og udveksling. Den merkantilistiske stats forsvarsevne betinges derfor af dens evne til at sikre en ophobning af de såkaldte »ædelmetaller« guld og sølv indenfor dens eget suverænitetsdomæne, fordi den kun med disse som betalingsmiddel er sikker på at kunne købe våben, soldater og andre nødvendige midler til forsvaret på de internationale markeder (Schmoller 1884, Heckscher 1931, Wilson 1958, Coleman 1967).

For den merkantilistiske statsforms økonomiske teori er eksport af varer derfor en konvertering af goder til sølv og for staten ensbetydende med opsparing, selvom sølvet i fredstid er deres borgeres rørlige ejendom. Det fordrer blot, at staten har mulighed for at inddrage dette sølv til rustningsformål i nødens stund. For den merkantilistiske stat er import, der konverterer sølv til goder derimod ensbetydende med forbrug. Den økonomiske politik består derfor i at fremme eksporten og mindske importen samt, hvis det er muligt, i at få guld- eller sølvproduktion ind under sit suverænitetsdomæne.

Spaniens sømagt og oversøiske kolonipolitik var midler til det sidstnævnte, og den spanske lærestreg består i, at det hjemlige erhvervsliv i længden udmarvedes - dvs. fik ødelagt sin produktivitetsudvikling og internationale konkurrenceevne - af sølvstrømmen fra Amerika. Denne lærestreg har som bekendt været den empiriske lektie, der lagde grunden til europæisk merkantilismes økonomiske politik og teori: Til sidst nåede det oversøiske sølv end ikke ind i Spanien selv, men flød straks videre til nederlandske og andre udenlandske producenter, så Spanien endog måtte importere svensk kobber til sin interne møntcirkulation. Læren heraf blev, at det på længere sigt hævner sig at satse ensidigt på at tilegne sig selve betalingsmidlet (ædelmetallerne). Statens langsigtede sikkerhed kræver, at der investeres i eksporterhverv, der vedblivende kan producere et betalingsoverskud, som bringer sølv ind i landet.

I en verden med »statsløse« landsknægte og officerer til leje (som f.eks. svejtserne i Europa) kan enhver, der er i besiddelse af sølv (som

f.eks. indehaveren af Øresundstoldens pengekasse), købe hærstyrker og forsøge sig på slagmarken. Det yderligere prædikat, der er nødvendigt i den merkantilistiske stats intension er, at staten har midler til at *mobilisere sølvet* indenfor dens suverænitetsdomæne til sit eget formål. Denne evne kan hvile på to træk: 1) at statens civilsamfund har en intern cirkulation baseret på penge, og 2) at staten har mulighed for at forringe møntens lødighed.

Kongens evne til at akkumulere sølv (dvs. inddrage det fra borgerne) gennem forringelse af møntens lødighed forudsætter, at pengebegrebet ingår i en struktur, der er ukendt i de martiale statsformer. Staten må være istand til at opretholde et *møntmonopol* indenfor suverænitetssdomænet således, at økonomiske transaktioner indenfor *møntterritoriet* foregår i den mønt, statssubjektet ifølge sit *møntregale* har eneret til at præge og sætte i omløb.

Denne statsforms *økonomi* udgøres derfor af to principielt forskellige relationsbegreber: 1) de *internationale* økonomiske relationer baseret på krigens pause, og 2) de *interne* økonomiske relationer baseret på statens møntmonopol. I den interne økonomi er kongens (underlødige) mønt gangbart betalingsmiddel, i den internationale økonomi må mønten op på vægten, fordi kun lødigt sølv og guld er gangbart betalingsmiddel. At opspare international købeeve kræver akkumulation af ædelmetaller. Den underlødige mønt er statssubjektets suveræne middel til at inddrage det sølv til statens formål, som gennem eksportvirksomhed akkumuleres i dens interne økonomi. Merkantilistisk økonomisk politik består derfor i at fremme eksporten på den ene side og i at mindske behovet for sølvforbrugende import på den anden.

Den formvariant, man kunne kalde for den *liberalistiske stat*, karakteriseres af sin evne til at forbinde den eksterne og den interne økonomi ved - i modsætning til den merkantilistiske stats afskærmninger af det enkelte civilsamfund - at krænge sin interne økonomi *ud over* den internationale økonomi. Det fordrer, at staten har økonomisk styrke til, at statens egen mønt bliver gangbart betalingsmiddel i international handel. For at kunne fungere som international valuta må den pågældende stats civilsamfund varetage så omfattende funktioner i den internationale økonomi (gennem handel, transport, finans og produktion) dvs. kanalisere så stor en del af produktudvekslingen

imellem verdensmarkedets produktionsled ind gennem sine egne virksomheder, at dens valuta regnes for et tilstrækkelig sikkert betalingsmiddel på verdensmarkedet, til at andre stater sparer op i den. Pundet og dollaren er de klassiske eksempler herpå. Dollarens løsrivelse fra guldfoden i 1971 demonstrerer den liberalistiske stats ultimative mulighed for at indrive købekraft fra den internationale økonomi til rustningsformål (Vietnamkrigen), når denne stats egen valuta fungerer som verdenspenge.

Denne stat får derved mulighed for at bruge sin mønt til at inddrive købekraft fra andre stater samt fra banker og virksomheder *uden for* dens eget suverænitetssdomæne. Om der ophobes ædelmetaller indenfor dens egne grænser er af underordnet betydning i forhold til det økonomiske volumen, staten kan akkumulere købekraft fra ved at lade sit civilsamfund - med handel, transport og storindustri samt udenlandske investeringer - brede sig ud over landets egne grænser. Frihandel er derfor den liberalistiske stats primære økonomiske politik, arbejdsværdilæren dens økonomiske teori. I dens ideologiske teori er offensiv krigsmagt »uproduktiv« og bør holdes på et minimum. Den enkeltes foretagsomhed i jagten på individuel gevinst betragtes derimod som gavnlig for nation og verdensøkonomi, og økonomisk blomstring betragtes som grundlag for freden. Brugen af flådemagt - og små, professionelle landstyrker, som f.eks. »the Marines« - til at beherske verdenshandelens søruter, beskytte udenlandske investeringer og opretholde den virtuelle krigs anerkendelsesrelationer (som muliggør den internationale økonomi, der gør brug af dens valuta), er den liberalistiske stats primære forsvarsform.

Dette peger på, at der i et mercurialt statssystem kun er plads til én ren liberalistisk stat, nemlig den herskende sømagt samt dennes juniorpartnere, som ofte er en alliance af de tidligere sømagter. Hvis et sådant dominansforhold er en intensional forudsætning for begrebet, kan vi med andre ord ikke udarbejde et *homogent* liberalistisk statssystem. Dette synspunkt støttes af det forhold, at det ikke er *landmagter*, men netop *sømagter*, der både indadtil og udadtil har kunnet realisere den liberalistiske statsforms strukturtræk. Mercuriale landmagter er som regel domineret af enten merkantilistiske eller nationalstatslige strukturtræk, mens mercuriale sømagter kan svinge imellem merkantilistiske og liberalistiske strukturtræks dominans alt afhængigt af deres internationale styrkeposition. Kulturhistorisk set har mange statssystemer båret præg af anerkendelseskamp imellem en

landmagt og en sømagt med strukturelt forskellig forsvarsform. Forholdet imellem Athen og Sparta, Rom og Cartago, Frankrig og England, USA og Rusland er klassiske eksempler herpå.

Frihandelspolitik og økonomisk afhængighed af et verdensmarked gør den liberalistiske stat sårbar overfor andre staters muligheder for at lukke dele af verdenshandelen af. I 1700'årenes empiriske kulturhistorie kan den indbyrdes rivalisering imellem sømagterne om maritim kontrol med søruter og handelsrum, om oversøiske markeder og kolonier, anskues som en kamp om at komme ind i den for staten *gode cirkel*, hvor flådemagt skaber større rum for merkantil indtjening, og merkantil indtjening øger det finansielle grundlag for flådemagten (Bernild 1986, 1989). Denne kamp tabes af Frankrig og vindes af England. I tiden efter 1815 sætter den engelske stat sin krigsmagt på vågeblus, og forsvarsformen består i den liberalistiske tid i at forhindre andre stater eller alliancer af stater i at tage initiativer til at tage maritim kontrol over dele af verdenshandelens søruter eller at afskærme markeder fra verdenshandelen. Andre stater skal derimod gerne åbne deres egne *civilsamfund* for den internationale *økonomi* (Kennedy 1989: kap.3-4). Det afgørende træk i et liberalistisk domineret statssystem pause (virtuelle krig) er derfor staternes *konkurrence* og virksomhedernes internationalisering.

I den merkantilistiske stat, derimod, består statens væsentligste instrument til at øge forsvarrets finansielle grundlag i at interpellere subjekter med ejendomsret (kompagnier, fabrikanter, selvejerbønder etc.) indenfor suverænitetetsdomænet, der kan producere eksportindtægter. Den økonomiske politik kan tage form af en detaljeret centraldirigering med henblik på at fremme eksportspecialisering, manufakturering, industrialisering, søfart og importsubstituerende erhverv. Privilegier udstedes til kompagnier, der kan bringe produktionsmidler og varer til videre eksport hjem direkte fra oversøiske producenter. Særrettigheder gives til våbenfabrikører, der gør staten mindre afhængig af indkøb fra udlandet, og gør den i stand til selv at følge med i det industrialiserede våbenkapløb. I Danmark markerer Erik af Pommerens købstadsforordning i 1422 og hans grundlæggelse af nye købstæder samt Christian I's handelsforordning i 1475 en introduktion af grundlæggende merkantilistiske strukturtræk i samfundsformationen. En samfundskultur bestående af livsformer, hvis praksis -

i modsætning til herremands-adelens - ikke direkte er involveret i det militære forsvar, er det merkuriale *civilsamfunds differentia specifica*.

Mens den fragmenterede suverænitet indebærer, at loyalitetsbånd imellem niveauerne udformes som individuelle privilegier og herretjener relationer, så kan den merkuriale stat adskille de militære og de økonomiske hensyn og føre en indenrigspolitik, der fremmer en ren økonomisk foretagsomhed og fjerner de gamle privilegier, der kan bremse denne. I europæisk kulturhistorie begynder staterne at introducere disse træk i løbet af 13- og 1400'årene, hvor de svejtsiske bjergbønder viser deres militære overlegenhed som lejesoldater. I dette tidsrum suppleres de ridderudrustede adelsmænd med indkøbte lejesoldater, der efterhånden bliver altafgørende for staternes militære slagstyrke. Landsknægtens og vareproducentens livsformer betinger således hinanden i dette forløb.

Vareproduktion og markedsøkonomi er statens midler til at øge sit skattegrundlag og effektivisere sine muligheder for at inddrive skat og told. Ved at bringe de (for den fragmenterede stat karakteristiske) lukkede produktionscyklers produkter og produktionsmidler ud i en pengeformidlet *varecirkulation*, bliver det muligt dels at opkræve *afgifter* ved de fysiske produktstrømmes flaskehalse og grænseoverskridelser (mellem by og land, mellem indland og udland), dels at opkræve afgifterne i klingende *mønt*. Samtidig gør producenterens pengeøkonomi det muligt at opkræve *skat* i kongens mønt. At udvide varecirkulationen og uddybe vareproduktionen er med andre ord vigtige instrumenter til at mobilisere de økonomiske midler til statssubjektets formål. Den danske enevældes landboreformer, der fjerner feudale træk fra den fragmenterede suverænitetstid og etablerer nye mulighedsbetingelser for den enkle vareproduktionsmåde i bøndernes erhverv, kan anskues som en empirisk realisering af disse instrumenter.

Ligesom et mercurialt verdensmarked hviler på pausen, så gør den interne markedsøkonomi det muligt for staterne at skifte fra *fredsøkonomi* til *krigsøkonomi*, når rustning til landets forsvar kræver mobilisering af landets ressourcer, og igen at vende tilbage til *fredsøkonomi* efter krigen. En krigsøkonomi i denne forstand er en *planøkonomi*, hvori staten overtager kontrollen med produktstrømmene for at kunne dirigere den samlede økonomi efter de militære behov. Det er ikke ualmindeligt, at stater forsøger at videreføre planøkonomien

efter en krigsafslutning. Gosplan-økonomien er vel dette århundredes mest markante eksempel.

Som før nævnt er pengeøkonomi indenfor møntterritoriet også en forudsætning for, at staten kan bruge møntregalet til at *akkumulere sølv* fra sin interne økonomi. Det kan imidlertid også anvendes til at *opsuge købekraft* til varerne i den interne økonomi. Ved at forringe møntens lødighed og præge mønter af det frigjorte sølv, der forøger møntmængden med en bestemt procent, kan *staten* for disse mønter *købe varer* i sin *interne økonomi* til en værdi, der svarer til den *samme procent* af alle civilsamfundets cirkulerende varer. Dette instrument skaber efterfølgende inflation, hvilket betyder, at alle varer beskattes ligeligt af operationen. Der er ingen grænser for en mønts devaluering, for efter forløbet koster varerne stadig det samme i sølv, selvom de koster mere i kongens mønt. Undersåtternes købekraft til import beskattes med andre ord også ligeligt af denne operation.

Mønten er i denne funktion et universelt medium, der formidler imellem staten og krigens midler. Civilsamfundets interPELLerede subjekter kan spare op i kongens mønt, men denne opsparing er afhængig af inflationen. Derfor kan man ikke finde nogen *liberalistisk økonomisk teori*, hvori pengenes funktion som medium til at mobilisere krigsmidler indgår som et naturligt formål. At forringe møntens lødighed eller lade seddelpressen køre er i denne tænkning et udtryk for upålidelige fyrsters skamløse ødelæggelse af det økonomiske livs centralnervesystem.

I de mercuriale statsformer er statssubjektets problematik af en anden art end de livsformsspecifikke former for problematik blandt civilsamfundets subjekter. At få eroderet sin opsparede købekraft bort strider direkte imod enhver vareproducent og ethvert andet civilt subjekts praksis. Sendes nye, underlødige mønter i omløb, vil de afhængige subjekter forsøge at spare op i den mest lødige mønt og betale (f.eks. skat og afgift) med den mest underlødige. Det er de lødigste guld- og sølv mønter, bonden gemmer på sin kistebund. Det ultimative middel til at omgå undersåtternes undvigelsesmanøvrer er indførelsen af papirpenge. I Danmark blev de indført 1713 for at inddrage købekraft til rustningsformål i Den store Nordiske Krig, men lovet afskaffet »så snart, næst den allerhøjeste guds bistand, vi se disse krigstroubler og besværlige konjunkturer til en god og bestandig fred forandret« (Svendsen 1968:17).

En helt tredje måde at øge statens infanteri på, ud over det antal lejesoldater, som sølvbeholdningen og betalingsbalancen kan bære, består i at *udskrive* - ikke større skatter, men *værnepligtige* undersætter. Ved at udskrive sine egne bønder til soldatertjeneste sprang de europæiske stater i løbet af 1700'årene de grænser for hærstyrkernes størrelse, som sattes af statskasserne og akkumulationsevnerne. Dermed introduceredes de nationale massehære. I det tidlige 1700-tals danske arkiver kaldes den udskrevne landmilits for den *nationale hær* til forskel fra den hvervede hær. Det er imidlertid en af Saint Germain's og Clausewitz' erfaringer, at værnepligtige soldater intet er værd midt i krigens buldrende ragnarok, med mindre de har noget at slås for (Clausewitz 1986, Klint 1964). I dag regner militæranalytikere det ikke for ualmindeligt, at kun omkring en tiendedel af en værnepligtig armés soldater er istand til at kæmpe aktivt under et slag. Hærens føring, kampgejst og *moral* er i den forbindelse afgørende for dens slagstyrke, omtanke, fleksibilitet, modstandsevne og udholdenhed.

Hærens moral er ikke noget, der alene lader sig producere på kaserner, snarere tværtimod. Hvis staten vil øge forsvarets dybde og feltarmeens slagstyrke ved hjælp af værnepligt, er den nødt til at kunne rekruttere subjekter, hvis kultur egner sig til soldatervæsen. Som Clausewitz betoner, skal tvangsudskrevne bønderkarle uden oplysning, skolekundskaber og kampånd helst have en mosesump i ryggen og kavaleri på flankerne for ikke at løbe den forkerte vej, når fjenden rykker frem. »Les enfants de la patrie«, derimod, kunne kommanderes til i patruljer at fouragere, finde frem og til aftalt tid og sted levere et disciplineret stormløb på fjendens stillinger. Under træfningen kunne de kæmpe som mobile riffelskytter (tirillere eller blankere), således at man kunne udnytte de moderne kanoner til at koncentrere artilleriets ildkraft, mens det lette infanteri ved at bevæge sig frit, sigte og åbne ild på egen hånd blev en langt farligere angrebsstyrke, som samtidig var svær at få ram på for modstanderen. Clausewitz påstår med andre ord ikke, at borgersoldater er bedre end den professionelle garde, men at massehærens moral som helhed er helt afgørende for, hvad det er for et instrument, feltherren har til rådighed i sin armé, samt at hærens moral afhænger af den baggrund, på hvilken soldaterne udskrives. Krigens blev, i modsætning til de forudgående århundreder i Europa, en »folkesag«. Clausewitz deltog selv i udarbejdelsen af de hær- og landboreformer, som efter franskmændenes sejr blev sat iværk i den preussiske hær og i landdi-

strikterne for at kunne hamle op med den nye militære situation i Europa.

Det er derfor muligt at argumentere for, at den mercuriale stat, der ikke kun benytter mønt og skat til at akkumulere forsvarsevne med, men også *udskriver værnepligtige* undersætter, indebærer særegne strukturtræk, som gør det forventeligt, at det vil være mest hensigtsmæssigt at forsøge at udspecificere den som en selvstændig formvariant. Det er de tentative overvejelser bag dette sigte, der beskriver det, vi foreløbig har kaldt *national-staten*. Grunden til denne betegnelse er, at begreberne *folk* og *nation* får mindst to markante betydninger i 17- og 1800'årenes europæiske kulturhistorie, den franske og den tyske, der begge kan betragtes som måder at udforme de strukturtræk på, som gør den nationale udskrivning af soldater til »nationens forsvar« virknings- og meningsfuld. I *Retsfilosofiens* par. 260 beskriver Hegel disse varianters fællesnævner i følgende koncise sentens: »Das Prinzip der modernen Staaten hat diese ungeheueren Stärke und Tiefe, das Prinzip der Subjektivität sich zum *selbständigen Extreme* der persönlichen Besonderheit vollenden zu lassen und zugleich es in die *substantielle Einheit zurückzuführen* und so in ihm selbst diese zu erhalten.«²⁵

I den franske udformning (der bygger videre på engelsk naturen) drejer folkets rettigheder sig primært om de politiske og juridiske *borgerlige rettigheder*, som statens interpellation konstituerer (da England vinder kampen over sin rival om den maritime kontrol og Frankrigs skattebetalende undersætter reagerer på nederlag og finansielt sammenbrud ved at fuldbyrde Revolutionen). I den tyske udformning kommer folkets rettigheder til at dreje sig om et folks kultur, selvstændighed, plads og forsvarsevne i *forhold til andre folk* (se f.eks. Boll-Johansen:1989). 1700'årenes oplysningsfilosofi og romantiske filosofi samt deres forskellige baggrunde i henholdsvis fransk-orienteret aristokrati og tysk dannelsesborgerskab spiller en kulturhistorisk rolle for disse varianter, og senere tysk socialdarwinisme (der tager kampen op med Englands liberalistiske hegemoni) bygger videre på den romantiske variant ved hjælp af nations-ideens forvandling i den politiske ideologi til »folkestamme« og »race«.

I Danmark følger den *personlige værnepligt for bønder og Stavnbandets ophævelse* hinanden i den nye interpellation 1788, ligesom den *almindelige værnepligt* og *Junigrundloven* følger hinanden som interpel-

lationsform i den for forsvaret tilspidsede situation i 1849. I sin afhandling *Statens borger og landets Søn* viser Kirstine Damsholt, at den danske diskurs fra omkring 1800 artikulerer (forener) 1) *folkets* indholdsmening som udgangspunkt for borgerlige rettigheder med 2) *folkets* indholdsmening som udgangspunkt for kulturel selvbevidsthed i kontrast til andre folk. Derved udbygges *kontraktteoriens problematik* med den måde at løse *statens afgrænsnings-problematik* på - i forbindelse med den fragmenterede suverænitetets sidste krampetrækninger i det sønderjydske spørgsmål - som udviklingen af *danskhedens* selvbevidsthedsform og etnocentrisme giver mulighed for i kraft af den folkelige mobilisering (Damsholt 1991). Pointen er, at den kontraktteoretiske diskurs ikke er lagt an på tankefigurer, hvormed den enkelte stats befolkning og suverænitetsdomæne lader sig afgrænse, men at dens begreb *folk* lader sig udbygge med en kulturel bestemmelse af folket (og evt. af dets oprindelige hjemland), der trækker grænser i forhold til andre folk.

1700'årenes skole- og landboreformer kan med andre ord ses som interpellationsformer, der etablerer de nye typer af subjekter med beskyttet ejendomsret, undervisningspligt og værnepligt, som udskrivningen af statens egne undersætter til forsvarets afgørende soldater forudsætter. Tilsvarende kan Junigrundloven ses som et idealtypisk eksempel på en transformation af den måde, hvorpå den politiske struktur frembringer statssubjektets vilje. En transformation der i 17- og 1800'årene var et nødvendigt led i introduktionen af den nationale statsforms strukturtræk i de europæiske stater. Den nationale statsform har således sine specifikke former for politisk og ideologisk teori, der adskiller sig principielt fra både den merkantilistiske og den liberalistiske statsforms politiske og ideologiske teori, selvom disse former i nyere tids europæiske empiriske kulturhistorie er overordentlig vanskelige at holde ude fra hinanden. De sidste tre århundreders europæiske kulturhistorie kan formentlig med udbytte analyseres som brydninger imellem strukturtræk fra disse tre statsformer samt fra den fragmenterede suverænitet, der med uensartet dominans er eller har været flettet sammen med hinanden i de fleste europæiske stater.

Det er i national-staten, vi finder den særlige interpellationsform og samfundskultur, som et *folk* er. Trods ideen om en *folkesjæl* adskiller den »kulturelle« nations-variant sig principielt fra stammestatens forfaderkult, men har dog den strukturelle lighed med denne, at nationens *sjæl* eller *ånd* for empiristen må være en effekt af menne-

skenes behov for identitet (Feldbæk 1991:13), et mytisk væsen eller en arbitrær idé, mens den udfra en etnologisk statsteori kan anskues som et udtryk for det suverænitetshævdeende subjekt, dvs. som den nationale statsforms *ideologi*. Forsvarets dybde i denne statsform er afhængigt af statssubjektets forankring i »folkets« subjektivitet, af de værnepligtige statsborgeres ildhu og patriotisme i fædrelandets tjeneste, af »folkets« sammenhængskraft mod intern splittelse.²⁶

Anthony Giddens anskuer i *The Nation-State and Violence* nation-staterne (en bred term, der dækker nyere tids europæiske stater) som det, Spencer kaldte »militære samfund« (Giddens 1985), og gør dermed op med en rodfæstet anskuelsesmåde inden for moderne sociologi. I den omfangsrige litteratur om nationalstater er det (som for de andre samfundstypers vedkommende) ikke almindeligt at betragte »nationerne« med udgangspunkt i specifikke forsvarsformer, der indebærer en indre sammenhæng imellem almen, personlig værnepligt på den ene side og interpellation af en befolkning som »folk« på den anden. Denne statsforms ideologiske teori ser folket som en enhed *sui generis*, og megen nyere forskning ser ud til at dele den opfattelse, at et folk skal forstås nedefra og indefra (Smith 1986) som f.eks. et kommunikationsfællesskab (Deutsch 1975), et »imagineret fællesskab«, der bygger på samhørighedsfølelse (Anderson 1983) eller et led i den industrielle økonomis fremvækst (Gellner 1983). Men spørgsmålet er, om den nationale statsforms strukturtræk overhovedet har spillet en dominerende rolle i f.eks. England - hvis forsvar ikke har været baseret på en stående værnepligtig hær - dvs. om ikke ordet »nationalstat« (se f.eks. Giddens 1985, Østergård 1988) bruges om så forskellige ting, at det vil være mere hensigtsmæssigt - som her foreslået - at skelne imellem en række principielt forskellige mercuriale statsformer og samfundskulturer, der flettes sammen på uensartet måde i konkrete stater.

Man kan imidlertid også spørge, om den nationale statsform med rette kan betragtes som en formvariant af den mercuriale statsform, eller om den snarere skal udvikles som en direkte statsform i kataloget af den martiale stats formvarianter. Det kan godt tænkes, at vi er fanget af en regional bundethed i udarbejdelsen af denne statsform, fordi vi henter inspiration til begrebsudviklingen i de moderne »nationalstater«, men ikke formår at skelne nationalstatens egne intensionale træk fra de mercuriale staters væsentligste træk, nemlig adskillelsen imellem statsmagt og civilsamfund. Hvis det er tilfældet, skal vi ikke

forsøge at tænke det moderne civilsamfund som et strukturtræk ved nationalstaten, men forstå det som et træk fra de merkantilistiske og de liberalistiske statsformer, der i nyere tids empiriske kulturhistorie overlejres, udbygges, forenes og brydes med martiale træk fra nationalstaten. I så fald hører martiale strukturtræk til de væsentlige sider af den moderne kulturhistorie.²⁷

Selvom en stat har måttet underkaste sig et andet statssubjekt, kan forsvarets dybde udmærket fortsat (under visse betingelser måske endog i meget lang tid) gøre sig gældende i form af f.eks. en nationalitet eller etnicitet, der yder modstand eller gør krav på selvstyre inden for den stat, der vandt den militære afgørelse. I de martiale imperier er dette ikke ukendt, og der er som bekendt europæiske lande, der er blevet til hele fletværk af etniske selvbevidsthedsformer af de forudgående århundreders forskellige statsformers skiftende herredømme, subjekt-interpellation, livsformer og samfundskulturer.

Ligesom ordet stamme bruges om mange forskellige ting, er ord som nationalitet og etnicitet også betegnelser, der anvendes om forskellige ting. Ud fra det foreløbige specificationsforløb kan man for det første argumentere for, at etniske selvbevidsthedsformer inden for en stat, der kontrasterer sig i forhold til statens eventuelle nationalitet, er logisk mulige, fordi afhængige subjekter ikke er mekaniske elementer, men netop interPELLerede subjekter, der er i besiddelse af deres egen teleologi og selvbevidsthed, dvs. kan gøre modstand, rømme fra tjenester og pligter etc. For det andet kan man argumentere for, at der er en principiel forskel imellem 1) etniske grupper, der hidrører fra et tidligere statssubjekts defensive *dybde*, der endnu lever videre i underkastede former, og 2) etniske grupper, der udvikles som politisk-ideologiske *alliancer* imellem forskellige livsformer, der slås for deres interpellation og særinteresser inden for en stat. Dette udelukker imidlertid ikke, at en alliance imellem livsformer baseret på religiøs interpellation eller etnisk selvbevidsthed bliver part i en borgerkrig, og at der i krigen smedes en vilje og styrke til at kæmpe for anerkendelse som selvstændig stat. Den tjetjenske selvbevidsthed og den tibetanske etnicitet har træk af den første type, mens den aktuelle, nordiske orangeorden har træk af den anden type (Boserup 1978), ligesom henholdsvis jøderne, palæstinenserne og kurderne har haft, indtil der i deres kamp ydermere blev smedet en politisk vilje og styrke til at kæmpe for anerkendelse som stat.

En tilsvarende skelnen kan man argumentere for at foretage i forhold til de religiøse former for interpellation og selvbevidsthed. De kristne kirker repræsenterer (i lyset af vore tentative begrebsforslag) f.eks. både træk fra det fragmenterede statssystemets grundlæggende pavelige suverænitetsdomæne og dettes unikke statsform, og træk fra de senere århundreders protestantiske stats- og folkekirker. Også her ligger der et afgørende perspektiv i at anskue det kristne subjekt (det kirkedøbte individ) som terminal for en interpellation, der kan have vidt forskellige suverænitetsbærere, og – som vi ser det i f.eks. Centraleuropa – fortsat lader sig mobilisere i (forskellige typer af) selvforsvarende subjekters anerkendelseskamp.

Aristoteles og fornøftens list

Når den kristne interpellation af det døbte individ som menigt subjekt anskues som grundlagt af suverænitetsbevarende Subjekter, der længe interPELLerede dybere end andre stater gjorde, er det ikke helt forkert at se det som et udslag af en almen *etnocentrisme*, at individet i europæisk ideologi tages for givet som præ-eksisterende subjekt. Denne euro- og etnocentrisme har unægtelig voldt vanskeligheder i europæisk stats- og kulturteori. Den kristne tænknings gud, der i sit eget billede skaber menneskene som subjekter, artikuleres i tidlig middelalder med den aristoteliske statsteori og danner en teoretisk fusion, som det senere har vist sig overordentlig vanskeligt at rede ud igen. Men der må være grunde til, at denne fusion kom istand, grunde som også hidrører fra den aristoteliske problematik.

Hvis vi anskuer Platons *Lovene* og Aristoteles' *Politikken* samt *Den Nikomacheiske Etik* som én stats- og kulturteoretisk problematik, hvilket jeg mener, der kan være gode grunde til, så er den karakteriseret af et *paradoks* med hensyn til statens natur. Der er ikke megen tvivl om, at statsbegrebet er det logiske midtpunkt og helhedsdannende udgangspunkt for problematikens struktur. Det er den *autonome polis*, teorien handler om. Skismaet ligger i, at polis nogle steder anskues udfra det perspektiv, at bystatens *militære forsvarsevne* er den parameter, udfra hvilken dens sociale strukturers fortrin vurderes. I kontrast hertil anskues polis andre steder udfra det perspektiv, at dens indretning skal vurderes på dens evne til at muliggøre det *lykkelige* eller *fulde og uafhængige liv*, der er hengivet til kontemplativ filosofisk virksomhed, til refleksion over det gode og det sande, til *Teoria*.

Clinius' kretanske lovgiver – der i *Lovene*, bog I går ud fra, at »fred« blot er et navn for, at alle stater befinder sig i permanent, virtuel krig med hinanden og må indrettes, så de kan forsvare sig – repræsenterer det ene perspektiv. Det andet fremgår f.eks. af sammenhængen imellem den *Nikomacheiske Etik*, bog I og bog X om det ultimative mål og højeste gode, eller bestemmelsen af staten i *Politikken*, bog III som »a partnership of families and of clans in living well«, hvis »object is a full and independent life« (Aristoteles 1977:217, Platon 1984:7).

Hovedindtrykket er, at det første perspektiv er fundament i alle tre værker, dog således at *Lovene* eksplicit specificerer dets konsekvenser, mens *Etikken* og *Politikken* bygger videre på disse specifikationer ved at supplere og korrigere dem med de konsekvenser det har, at en polis *også* skal kunne frembringe en politisk *vilje* ud af borgersoldaternes enkeltviljer; hvorfor den påkrævede forfatning og de påkrævede borgerdyders rette udformning afhænger af de fremherskende forsvarsstyrker: kavaleri, tungt infanteri, let infanteri mv. For Aristoteles er byen ikke kun et selvforsvarende statssubjekt, men også en differentieret og til livsgrundlaget relateret samfundsorganisme (en tidlig form for historisk materialisme).

I de aristoteliske værker finder man imidlertid også det perspektiv, at polis blot er middel til det *kontemplative liv*. Han fremfører to indbyrdes forbundne ræsonnementer herfor, der begge hviler på tvivlsomme syllogismer i *Etikken*, bog I og X:

1. Al menneskelig praksis har et mål, det højeste af disse mål er det, der ikke har noget formål udover sig selv. Filosofi har ikke noget formål udover sig selv, derfor er filosofien statens og menneskelivets højeste mål (Aristoteles 1982:3-7 og 607-617).
2. Guderne nyder den højeste lykke. Hverken praksis eller produktion, men kontemplativt liv er gudernes højeste lyksalighed. Den menneskelige lykkes natur er derfor det kontemplative liv, og den gode stat er den, der har dette som mål (Aristoteles 1982:623-624).

Dette hierarki af menneskelig aktivitet i polis samt det panhelleniske gudsbegreb, der udgør hierarkiets top, har givet den senere, kristne kirkes skolastiske tænkning mulighed for at sætte den kristne Gud ind i hierarkiets toppunkt og betragte den gode, kristne stats forhold til Gud som den rette løsning på den aristoteliske problematik. Hvis det

er rigtigt, er der med andre ord gode grunde til, at skolastikkens fusion af Biblen og Aristoteles kunne lade sig gøre.

Den aristoteliske problematik antyder iøvrigt, at bystatens kontemplative gud skal anskues som et udtryk for det »gode« statssubjekt, der ikke har imperial ekspansion som ydre mål, men tværtimod *det gode liv* i et civiliseret selvstyre. Civilisationen dyrker det sande og det gode snarere end erobring af eksterne goder. Men Aristoteles' syllogistiske argument herfor er, at da man altid gør noget for at opnå noget andet, ville vi have en futil proces *ad infinitum*, hvis der ikke var et ultimativt mål, det *højeste gode* (Aristoteles 1982:5). Dette gode er den aktivitet, der er sit eget mål og ikke et middel til noget andet. Hegel ville kalde denne løsning for en falsk uendelighed, og jeg vil tentativt antyde, hvorledes det giver en helt anden løsning på den aristoteliske problematik, hvis man ved hjælp af *fornuftens list* istedet anskuer processen som en sand uendelig, kulturhistorisk udviklingsproces:

Det er ikke uden sans for kulturhistorisk præcision at fremhæve det kontemplative liv som noget væsentligt ved denne kultur, selv på historisk afstand er filosofiens blomstring et særkende netop for den græske bykultur. Det er også overbevisende, at dette ikke skyldes en særlig græsk genialitet, men hænger sammen med statsformen. I sit procesbegreb bytter Aristoteles imidlertid om på mål og middel. I en befæstet stat baseret på et krigerkollektiv af fuldborgere er filosofi *ikke* uanvendelig. Til forsvarsformål er polis tværtimod nødt til at fremme den systematiske *refleksion* over politiske mål, forfatningsspørgsmål, dyd, love, retfærdighed, opdragelse mv. - hvorfra *etikken* og *politikken* tager form som videnskaber. På tilsvarende måde vil bystatens politiske proces (der skal kunne frembringe en vilje udaf enkeltviljer om disse spørgsmål) nødvendigvis fremme en refleksion over de anvendelige midler til intellektuel *overtalelse* - hvorfra vi får de argumenterende videnskaber *dialektik*, *retorik* og *analytik*. Dette er Aristoteles' teorier om det gode og det sande.

For at løse de enkelte spørgsmål gennemfører bystaten en politisk debat, og denne debat kommer uundgåeligt rundt om flere spørgsmål, end det er formålet at løse i det enkelte tilfælde. I den aktuelle situation er de praktiske behov altid enkelte, mens midlerne til at løse dem har en almen rækkevidde. I sine bestræbelser på at fremme sine egne, situationelle mål udvikler og iværksætter bystaten almene og varige midler. Hvad det enkelte statssubjekt finder ud af, kan andre

i statssystemet tage i anvendelse. Mens det akutte mål *forsvinder* og glemmes, så *forbliver* midlerne. Det er *midlerne*, der får betydning for fremtidens måder at gøre tingene på og for de mål, der sættes.

Derfor bliver det muligt at anskue filosofiens refleksioner over det gode og det sande som et kontemplativt liv, der afgør de mål, der sættes. I denne omvendning bliver fornuftens udvikling gennem filosofisk praksis betragtet som det *egentlige mål*, og de indbyrdes krigende stater betragtet som *midler* hertil og *bærere* heraf. For Aristoteles er det derfor ikke statssubjektets praksis og politiske proces, der kalder på *fornuften*, men denne der *kalder på staten*, gør den kontemplative refleksion til statens ultimative mål, det fulde og uafhængige liv til dens objekt og derfor fanger den i et system af permanent virtuel krig med nabostaterne.

Denne logiske figur udgør med andre ord en *omvendning* af mål og middel, hvorved staten og filosofien - dvs. *implikationerne* af den menneskelige praksis - bliver *tingslig-gjort* og *gudelig-gjort* som selvstændige subjekter. Også den befæstede græske bystats filosofi har med andre ord vanskeligt ved at beskrive staten som terminal for anerkendelsesrelationer. Platon lader således i *Lovene*, bog 1, Clinius beskrive, hvorledes borgerne forestiller sig, at deres by har en lovgiver, som er »gud« og engang konstituerede byen som retsfællesskab og statssubjekt og udrustede den med de sædvaner, der skulle til for at overleve historiens trængsler i permanent krig med naboerne og fare for indre borgerkrig.

Rundt omkring antyder både Platon og Aristoteles et perspektiv, der som *fornuftens list* gør det muligt at anlægge en kulturhistorisk forklaring, men det er så sporadisk, at vi skal helt frem til Hegel, før denne form for udviklingslære begynder at tage form. I den græske tænkning er det produktive arbejde af underordnet betydning og underlagt kravet om mådehold. Derfor mangler den materielle produktion den tilskyndelse til forbedring, som til gengæld findes i fuldborgernes bestræbelser på at udvikle refleksion og argumentation, i deres respekt for uddannelse og i de uafsladlige og endevendende debatter om utallige spørgsmål, som er den praktiske baggrund for den kulturhistoriske udvikling af de politiske, etiske og argumenterende videnskaber i denne statsform og dens herskende livsform.

Teorier om det gode og det sande udvikles i disse stater til videnskabelige former, der forudsætter et samspil imellem *teoretisk* specification og praktisk *anvendelse*, som slet ikke findes i de græske naturvidenskaber eller den strategiske teori. Naturvidenskaberne når således ikke over det spekulative stadie, som hidrører fra manglende forbindelse med praktisk anvendelse, før de mercuriale statsformer udvikles i Renæssancens kulturhistorie og giver disse videnskaber muligheder for at få sat deres teoremer på spil i en adækvat praksis.

Med disse antagelser har vi forsøgt at antyde en anden løsning på den aristoteliske problematik end den, som den kristne tænkning installerede i Europa, og hvis følger siden har voldt kulturvidenskaberne umådelige vanskeligheder at gøre sig fri af igen. Det er en løsning, der sætter statssubjektet ind på det interPELLerende subjektbegrebsplads. Det er en løsning, der bruger anerkendelseskampen og defensivens overlegenhed til at muliggøre intensionale subjektbegreber med både teleologi og selvbevidsthed som nødvendige prædikater. Og det er en løsning, der gør det muligt at udarbejde en strukturel, kulturhistorisk *udviklingslære*.

Fusion og fission

Som sagt skal de forudgående skitser af det nye specificationsforløbs første fire, tentative specificationsstrin betragtes som en præliminær oversigt over det arbejde med at udarbejde et nyt hierarki af intensionale formbegreber, som jeg indtil maj 1990 var igang med sammen med min nære ven og kollega Anders Boserup, og som vi siden har fortsat i den kreds af forskere, der samarbejder om det strukturdiagnostiske forskningsseminar på Københavns Universitet (Højrup 1991). Selvfølgelig er denne begrebsudvikling inspireret af den empiriske forskning på mange områder og fra mange specialdiscipliner, der indgår i den kulturhistoriske forskning. Men vore tentative begreber rummer, som Hjemselev har udtrykt det, *intet eksistenspostulat*, idet de som rene former i første række skal anskues som intensionale resultater af arbejdet med et bestemt udgangspunkt.

For overhovedet at kunne præsentere en første, repræsentativ oversigt over begrebspecificationernes forløb har jeg derfor bevidst nøjedes med her at illustrere de enkelte begrebsforslag med kendte empiriske træk. Det er en tilstræbt pointe, at begreberne på dette trin må kunne

illustreres af kendsgerninger, som der i øjeblikket hersker mindst mulig tvivl om. Når først den soliditet eller hensigtsmæssighed er opnået, der hidrører fra, at grundbegrebernes strukturtræk lader sig *demonstrere* (og ikke bare som nu illustrere) med det, der for tiden regnes for sikker empirisk viden, vil vi begive os ud i de mere dydborende problematiseringer af den viden, om hvilken vi føler os sikre, men hvor vi måske ikke længere har tilstrækkelig gode grunde til at være det. Først her vil det blive muligt at yde den empiriske forskning et anvendeligt modspil, som den kan bruge til at se kritisk på sine egne forudsætninger. Dette samspil imellem den teoretiske og den empiriske forsknings gensidige brug af hinandens resultater til kritisk selvrefleksion er det egentlige mål med denne videnskabsproces.

Europæisk teorihistorie rummer, som det er fremgået af det forudgående, en lang række forskellige figurer, hvormed man gennem et par årtusinder har forsøgt at tænke subjekt-begrebernes relationer. Nogle tager deres udgangspunkt i et præ-eksisterende Subjekt (f.eks. Gud), der interPELLerer en flerhed af menige subjekter, andre tager deres udgangspunkt i en flerhed af præ-eksisterende subjekter (individer) og fusionerer disse i et (mindre) antal samfundsorganismer eller statssubjekter. Nogle kombinerer disse figurer, som f.eks. Hobbes der tager udgangspunkt i en naturtilstand af præ-eksisterende subjekter, fusionerer disse i en kontrakt, der konstituerer et Subjekt, og lader dette transformere subjekterne til undersætter i et commonwealth (Hobbes 1946). Den kristne gud har et kampforhold til djævelen og er i den forstand konstitueret som terminal for en relation; men ellers er den moderne teorihistories figurer karakteristiske ved at tage deres udgangspunkt i præ-eksisterende subjekter af en eller anden art, der fusioneres og transformeres i samfundsmæssige sammenhænge af forskellig slags.

Det nye specificationsforløbs intensionale udgangspunkt er, som beskrevet, udviklet på baggrund af teorihistoriske erfaringer med disse figurer. Det er bevidst søgt udarbejdet som et epistemologisk brud med den teoretiske tradition, der fusionerer præ-eksisterende subjekter, institutioner, sociale relationer eller andre ting og opbygger ekstensionallogiske teorier på grundlag af disse tingsbegrebets givne egenskaber. Vi skelner således imellem *fusionsteorien* på den ene side og forsøget på at udvikle en *fissionsteori* på den anden. I fusionsteorien fremkommer staten som en sammensmeltning af præ-eksisterende begreber. Denne teori er en effekt af de givne egenskaber, der

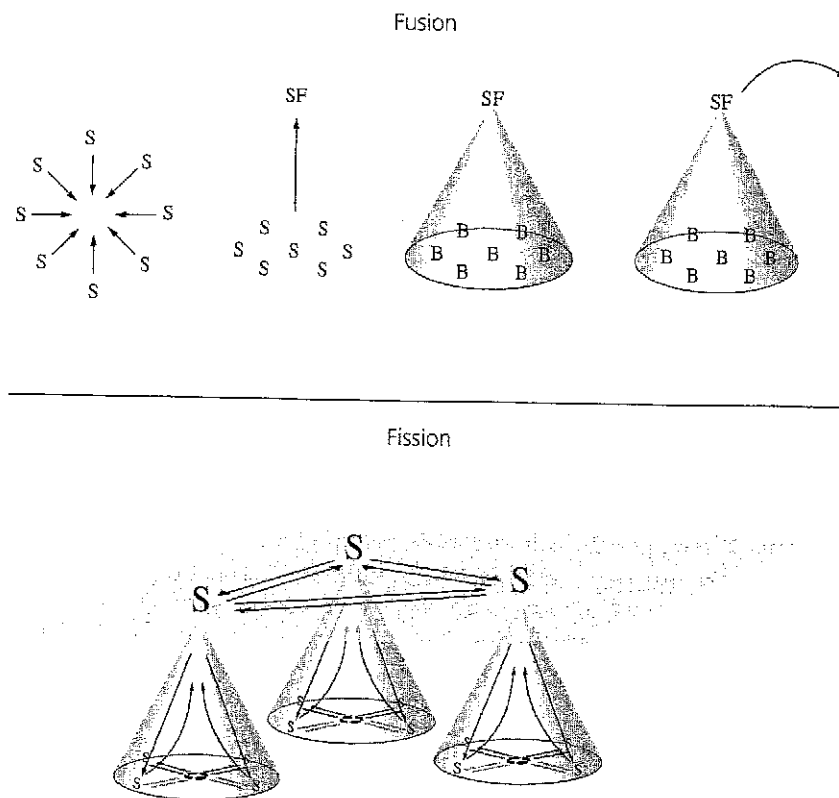
fremkommer, når bestemte tingsbegreber sættes sammen. I fissions-teorien fremkommer staterne i en spaltning på globalt plan. Udgangspunktet er et statssystem, der er begrebslogisk selvstående, og hvis formvarianter splitter ud i forskellige statsformer. Dette er søgt illustreret i figur 36.

En *fissionsteori* er en intensional *begrebspecificerende* proces, der udvikler mere komplekse begreber ved hjælp af og med udgangspunkt i mere enkle begrebers intensionale indhold. Den konstruerer, beskriver og kortlægger de *indre relationer* imellem begrebers nødvendige *intensionale* prædikater. Den udvikler kataloger af *mulige verdener* ved at kortlægge de logisk mulige *strukturformer*, der lader sig udarbejde fra et bestemt intensionalt udgangspunkt.

En *fusionsteori* bygger begreber med *givne egenskaber* sammen og lader så vidt muligt disse egenskaber være styrende for den helhed, der kommer ud af begrebernes fusion. Uanset disse begrebers oprindelse så indgår de i teorien som tingsbegreber, idet deres prædikater ikke hidrører fra den sammenhæng, de bringes ind i, men fra *mødet imellem de givne egenskaber*, hvormed de bragtes ind i sammenhængen. Teoriens indhold fremkommer derfor som effekt af de ting, den omfatter, dvs. som resultat af sin *ekstension*.

Det nye specificationsforløb er med andre ord et forsøg på at etablere en kulturteori, der *ikke* længere nøjes med at betragte staten som en *sammensmeltning* af individer eller sociale relationer, institutioner, produktionsmåder, interesser, sociale grupper etc., *fordi* fusionsteorien ikke kan lære os mere om statens væsen. Det skyldes dybest set, at teorien bliver en effekt af givne egenskaber, der *postuleres*, når ting sættes sammen. Egenskaberne kommer et eller andet sted »nede« eller »ude« fra givne ting (»data« eller »for-domme«), der i forhold til teorien er præ-eksisterende. Det antropologiske udgangspunkt, hvor mennesket forudsættes af besidde givne egenskaber, på grundlag af hvilke individerne tænkes sammen i sociale helheder, demonstrerer dette, men også Hegels sædelighed, funktionalismens institutioner, Levi-Strauss' oppositioner, Marx' produktionsmåder og Webers sociale relationer er dybest set eksempler herpå, når de anskues ud fra statssystemets perspektiv.

Fig. 36. Fusionsteori kontra fissionsteori

Survival of the superior defence

Biologiens udviklingslære er et andet og nærliggende eksempel på en fissionsteori. Biologiens *arter* er ikke givne tingsbegreber, men dybest set *intensionale terminaler* i specifikke økosystemer. Man kan formentlig uden at gøre stor skade sige, at artsbegrebet er terminal for metabolisme-relationer som statsbegrebet er terminal for anerkendelses-relationer. En intensional art er som begreb parallel til en intensional statsform. Økosystemet er som statssystemet et selvbestemt strukturbegreb, der splitter ud i principielt forskellige subjekttyper, og som derfor lader sig udforme som logisk *mulige verdener* af arter i indbyrdes

stofskifte. Ligesom en empirisk realiseret art ikke kan tages ud af sit økosystem og overleve i en anden type af økosystem, så kan en empirisk realiseret statsform heller ikke tages ud af sit statssystem og overleve i en anden type statssystem. Den befæstede stat kan ikke overleve i et mercurialt statssystem, ligesom en liberalistisk stat ikke kan overleve i et statssystem af stammer og imperier.

I biologien er vi vant til at betragte systembegrebet som det videnskabeligt givtige udgangspunkt for at udspecificere arter og arters strukturelle transformation, så det kan vel ikke længere betragtes som særlig »metafysisk« eller »idealistisk« (i disse udtryks negative forstand) at ville grundlægge en kulturhistorisk udviklingslære, hvis udgangspunkt for udspecification af selvbevidste subjekttyper og subjekttyperes strukturelle transformation er et *selvbærende systembegreb*. Hvor den biologiske udviklingslære er grundlagt på princippet *survival of the fittest* i specifikke økosystemer, så kunne en kulturhistorisk udviklingslære tænkes grundlagt på princippet *survival of the superior defence* i specifikke statssystemer. Hvor den biologiske udviklingslære bygger på en *variabilitet*, fra hvilken overlevelseskampens naturlige selektion udvælger de bedst tilpassede træk, så kan den kulturhistoriske udviklingslære bygge på *fornuftens list*, fra hvilken anerkendelseskampens kulturelle selektion udvælger de mest egnede træk.

En kulturhistorisk udviklingslære af denne art vil adskille sig fundamentalt fra de forskellige former for »evolutionisme« som etnologien hidtil har eksperimenteret med.²⁸ Som udmærket beskrevet af Paul Hirst har disse teorier altid været af en fundamentalt anden art end Darwins biologiske system- og transformationsteori, selvom mange af dem har været mere inspireret af Darwin end af Hegel (Hirst 1976:18-19). I tråd med Paul Hirst kunne man understrege, at den etnologiske evolutionisme fra midten af forrige århundrede og frem til i dag adskiller sig næsten lige så fundamentalt fra Hegels udviklingslære, idet den betragter opstilling af samfundskulturers rækkefølger og kausale sammenhænge som kernen i det videnskabelige arbejde, mens så at sige ingen har forsøgt at udarbejde *intensionale* specificationsforløb og systembegreber, endsige en fissionsteori.

Differentia specifica for *survival of the superior defence* er, at der ikke kun er ét system-niveau af subjekter, nemlig statssystemerne, men at disse suveræne subjekter hver især interPELLERER afhængige subjekter,

hvis liv udfoldes på samfundskulturernes systemniveau. De suveræne subjekters *statsformer* muliggør de afhængige subjekters *livsformer*. Ligesom anerkendelseskampen både i den eksplosive, den virtuelle og den mådeholdne krig forsyner *statssystemet* med de for en udviklingslære nødvendige *selektionsmekanismer*, så rummer interpellationsrelationerne samt de økonomiske og politiske relationer selektionsmekanismer, der gør det muligt at studere, beskrive og forklare *livsformernes* transformation i statssystemernes samfundskulturer.

Sidste perspektiv

Mens statssubjekternes empiriske liv og strategier lader sig studere ved hjælp af statsformsbegreber, så lader de afhængige subjekters liv og praksis sig studere ved hjælp af livsformsbegreber. Ligesom staterne ikke altid kan følge deres livsformers bestræbelser, så kan livsformerne heller ikke altid følge deres staters bestræbelser. I nogle statssystemer og samfundskulturer er det *modsatninger* snarere end harmoni, der præger forholdet imellem stats-subjekter og livsforms-subjekter. Det nye specificationsforløb åbner teoretisk mulighed for at studere dette *samspil* imellem livsformernes og statsformernes uensartede navigation gennem kulturhistorien.

Tidligere mente vi at kunne håndtere den strukturelle transformationsanalyse med *samfundsformationsbegrebet* ved at studere livsformernes og produktionsmådernes forskellige artikulationsformer og niveauernes skiftende dominans i sammenkoblede samfundsformationer. Med det nye specificationsforløb viser den klassiske samfundsformationsanalyse sig slet ikke at være tilstrækkelig til kulturhistorisk transformationsanalyse, fordi den kun får et mindre (og på væsentlige områder misforstået) udvalg af de kulturhistoriske selektionsmekanismer med. Den mister ikke hele sin berettigelse, men indordnes på korrespondensagtig vis som et (korrigeret) moment i en mere omfattende og mere hensigtsmæssig kulturhistorisk udviklingslære, hvis gensidige betingelsesforhold imellem to principielt forskellige systemniveauer synes at opfylde empiriprincippet krav langt bedre, end det klassiske samfundsformationsbegreb gjorde.

Selvom der således fortsat indgår et samfundsformationsbegreb i det nye specificationsforløb, så er dets arkitektur på afgørende områder korrigeret strukturelt.

Det er for det første ikke længere en fusionsteori, der bygger elementer sammen »nedefra«, men et begreb, der artikulerer de livsformer, produktionsmåder, etniciteter og andre strukturtræk, som muliggøres af den specifikke *statsforms* interpellation, dvs. af *statssystemets* opbygning.

Det er for det andet blevet et begreb, der - indenfor rammerne af henholdsvis proto-staten på den ene side og de terminale våbens stat på den anden - udgøres af *både* politiske, ideologiske og økonomiske relationsbegreber, *uanset* hvilke produktionsmåder, der indgår i det.

Det er for det tredje blevet et begreb, hvis tre relationsbegreber kun besidder de *almene træk*, der hidrører fra statsbegrebets *første* specificationsstrin. Alle mere specifikke træk må, på grund af statsformernes specificitet, blive *unikke* for hver statsform, således at f.eks. politikbegrebet i én statsform ikke kan anvendes i andre statsformer. For *hver statsform* er det med andre ord nødvendigt at udvikle en *specifik ideologiteori*, en *specifik økonomiteori* og en *specifik politisk teori*.

På statsbegrebets første specificationsstrin er *politik* det niveau, hvor mål udformes, *økonomi* det niveau hvor materielle midler frembringes, og *ideologi* det niveau hvor midler aktiveres til bestemte formål. Hvis vi yderligere vil udarbejde de tre relationsbegreber, er det nødvendigt at tage udgangspunkt i de specifikke forsvarsformer, der determinerer *hvilke typer* af materielle midler, det er, der skal produceres og reproducere i økonomien, *hvilke måder* disse midler skal kunne aktiveres på, og derfor under *hvilke betingelser* statens vilje frembringes.

I nogle statsformer er fødsel og opfostring af krigere økonomiens grundtræk, i andre er det ophobning af ædelmetaller indenfor suverænitetsdomænet kombineret med statsstøttede våbenmanufaktur og pligtarbejde på fæstningsværker, der danner udgangspunkt for den økonomiske struktur. I de mercuriale statsformer er vareproduktion en så væsentlig del af den økonomiske struktur, at den økonomiske teori udvikler en forestilling om, at »økonomi« er en autonom sfære, hvis produktion og udveksling af varer har sit eget rationale, udtrykt som »the economic man«. Det er herfra, vi kender ideen om, at økonomiteori handler om transhistoriske love og mekanismer (om f.eks. det at producere og udveksle begrænsede ressourcer), hvis væsen er uafhængigt af stater, politik og samfundskultur, og hvis egen udvikling danner »basis« for samfundenes øvrige institutioner. Men

rigdom, produktivitet, behov og andre tilsyneladende almengyldige økonomiske begreber har, i den udstrækning de overhovedet kan gives en indholdsmening, *principielt forskellig* plads, funktion og indhold i forskellige statsformers økonomiske teorier.

En statsforms økonomiske struktur er imidlertid ikke kun bestemt af, hvad det er for materielle *midler*, forsvarsformen fordrer, den er også *overdetermineret* af denne statsforms specifikke politiske og ideologiske strukturer. I den aristoteliske variant af den befæstede stat stiller falanksens kampform således specifikke krav til hoplitsoldaternes etik, ligesom den indebærer, at den politiske vilje frembringes som en overensstemmelse imellem hoplitternes individuelle viljer. Det er med andre ord hoplitsoldater med en specifik *borgerdyd* (og derfor ikke overdreven velstand, men mådehold), som et oikos skal producere og reproducere, hvilket tillige fordrer en ganske særlig form for ideologisk interpellation og stiller krav om, at den politiske struktur udgøres af bestemte forfatningsformer, der kan frembringe én vilje under disse ideologiske forhold. Den befæstede stats samfundsformation er derfor en overdetermineret struktur *sui generis*, der på samtlige niveauer adskiller sig principielt fra samfundsformationsbegrebet i andre statsformer.

Det forhold, at samfundsformationens tre niveauer er *relativt autonome* - i den forstand, at deres udformning overdeterminerer hinanden indenfor en specifik statsform - betinger de sektorielle teoriers *historiske relativitet*. Der åbner sig derfor den mulighed fremover at udarbejde statsformernes *specifikke* økonomiteorier, politiske teorier og ideologiteorier, således at kulturvidenskaberne bliver istand til at skelne imellem og arbejde med de sektorielle teoriers strukturelt forskellige *indholdsmening* ned gennem kulturhistorien. Hvor livsformsanalysen påbegyndte indarbejdelsen af en ny *relativitet* i den historiske materialismes klasse- og kulturteori, så synes det nu muligt at gå videre i samme spor og indarbejde en ny *relativitet* i kulturvidenskabernes sektorielle teorier, der er baseret på statsformernes forskelligeartede teoretiske indholdsmening, og som åbner for en langt mindre etnocentrisk tilgang til forståelsen af kulturhistoriens livsformer, end vi har idag.

Med udgangspunkt i *survival of the superior defence* og teoriens gensidige betingelsesforhold imellem henholdsvis anerkendelseskampens og interpellationsformernes *to systemniveauer*, aftegner den sektorielle,

teoretiske *relativitet*, nye muligheder for at udarbejde en midtpunktsamlet og helhedsdannende, kulturvidenskabelig *udviklingslære*, der må kunne integrere, bruge og berige mange af vore - hidtil adskilte - kulturhistoriske discipliner i sin videnskabsproces.

English Summary

THEORETICAL FOUNDATIONS OF LIFE-MODE ANALYSIS

It is the thesis of this book that existing theories of state and culture are experiencing a potentially beneficial crisis at their foundation, where both new modes of elaborating conceptual structures and new modes of viewing cultural history are taking form. This book not only presents a critique of existing modes of analysis, but also tries to introduce a scientific change of perspective by outlining how an epistemological rupture can bring with it entirely new possibilities.

The book is the first in a series of volumes intended to present ongoing work in the analysis of structural life-modes and state forms. Here we present an epistemological reformulation of the theories of state and cultural historical development, theories which will be further discussed in subsequent volumes. The goal of the series is to present and refine the theoretical concepts used to analyze both the state as a cultural historical form and the specific life-modes within states. This theoretical reformulation is not the result of any major new empirical "discovery". Rather it presents a continuing scientific process which seeks to show more productive ways of viewing cultural and social processes. A project of this kind can proceed only via negation and construction. It utilizes the experiences of several social and humanistic sciences, and grapples with as yet unresolved theoretical problems.

Our theoretical effort to develop new ways of conceptualizing state forms and life-modes has its own prehistory: the theory's current form is a product of its historical development and current application. If effective use is to be made of prior experiences in order to facilitate "learning" and renew theory, we must understand the history of ethnological theory. Conversely, our understanding of the history of ethnological theory - i.e., how we view the decisive errors, ruptures and new advances in the course of the theory's history - depends on the concepts and the horizons allowed by the theory's current form. Successful science constitutes an infinite, self-transcendent movement within this dialectic. The theory's current problematic equips us with

the tools to grasp the history of that theory, and our way of grasping the history of theory informs our theoretical potential for reflexively conceptualizing and reformulating the existing theoretical problematic.

This dialectic is not only valid for the natural sciences however. It is also relevant to the human sciences. Today it has become commonplace to emphasize that our society and life-modes are historical products. It is also generally recognized that our view of history is conditioned by the way we perceive our present. Our concept of cultural history is itself a contemporary cultural historical product. The present inserts itself into the past, just as the past has a place in the present. We create that prehistory which the concepts and problems of the present provide us. Given these conditions, how are we to proceed with theoretical development? A major task of this book will be to determine what is needed in order to open up our thinking (to use Bachelard's [1970] phrase) and to restructure our theoretical conceptual apparatus so that we can both build upon and transcend previous advances.

Ethnology is conditioned by a cultural-relational dialectic. It can be assumed here that our concepts and values are a product of cultural life-modes. Ethnological analysis thus concerns itself with studying all potential life-modes. On the other hand, the cultural relational dialectic also implies that our concepts determine the kinds of life-modes we can conceive. Ethnocentrism and *the continuing effort to transcend ethnocentrism* are therefore fundamental features of ethnology. Only by continuing, reflexive work to break with the ethnocentrism, so as to open up theoretical rethinking, can we sustain the kind of scientific process which enables us to conceptualize other life-modes and grasp the relations between different life-modes.

Finally, these considerations are themselves a part of ethnology's own cultural history. The metatheoretical modes of grasping the history of theory applied here are thus conditioned by the very same history of cultural theory. In terms of the theory of science, this book builds upon the tradition of classical structural dialectics - Aristotle, Leibniz, Hegel and Marx - and its most recent formulations centering around the philosopher Gaston Bachelard, the physicist Niels Bohr, the linguist Louis Hjelmslev, and the philosophers Louis Althusser and Michel Foucault.

Three problems of current cultural historical thinking

Classical political science and history have traditionally had the history of state power as their object, while the social and cultural sciences have concerned themselves with societal development within individual states or with social and cultural phenomena perceived as relatively autonomous from the state. The assumption that economic development is so relatively autonomous that it could be viewed as an independent variable is an example of the social science approach. In recent decades, however, inspired by Fernand Braudel, many historians have been preoccupied with studying the stubbornly persistent structures of everyday life, while the significance of politics as a rapid society-transforming factor has been accorded less significance. In the 1990's, interest among many historians and other social researchers has begun to swing back toward new forms of political history which again consider the structures of everyday life as more dynamic, dependent and manipulable, while the political has again been accorded larger autonomous significance for the historical changes.

At the same time, anthropologists such as Eric Wolf and Jonathan Friedman, historians such as Charles Tilly and William McNeill, historical sociologists such as Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank, Barry K. Gills and Michael Mann and political economists as David Wilkinson and Samir Amin have turned away from the study of individual societies to the study of "world-systems", composed of several modes of production, or to "state systems" composed of many states. Interest is focused upon global economic flows, center-periphery relations and power. While some research within international politics focuses on endogenous developments in individual societies, increasing numbers of sociologists and ethnologists are abandoning their previous way of looking at society and instead integrating perspectives from the classic problems and conceptions of geopolitics. Across various disciplines, diverse research environments are attempting to transcend their previous disciplinary perspectives and theoretical concepts.

Nevertheless, certain fundamental features of contemporary cultural and social theory remain surprisingly constant, unable or unwilling to utilize the new modes of posing problems which could help us resolve some of the dilemmas of current cultural historical thinking. In taking on this task, this book will introduce the structural life-mode perspective and apply it to three interrelated problems.

The first problem is the above-mentioned centrism, which prevents people with various praxes or cultures from conceiving of each others' problematics and conceptual worlds. Centrism may be manifested as "life-mode centrism" between various social groups in a society, as ethnocentrism between various nations, and as theoretico-centrism of different theoretical orientations within research and epistemological theory.

The second problem lies in the implicit way in which we conceive of social units in the world. We assume that the world consists of states or separate societies, but we never allow ourselves to consider what kind of theoretical prerequisites such a world might imply. Neither cultural scientists nor even geopolitically oriented macro-historians who emphasize interstate relations in their theories (McKinder, Mahan or William R. Thompson, James N. Rosenau, Paul Kennedy) never ask the fundamental question of *why the world is divided up into distinct political units* which border each other. What precise theoretical conceptual structures are necessary to exhaustively describe and explain a world of this kind? Instead, we take the existence of states (or societies) for granted and thereafter conceptualize about "relations" between them. This means that the emergence of "world systems theory" is predicated upon a theory of societies whose existence we have already taken as given. Charles Tilly formulates this premise as follows: "States form a system to the extent that they interact with each other regularly, and to the degree that their interaction affects the behavior of each state" (1993:162). This idea implies that the system's essential features are a result of the definition or predicates of those elements - modes of production, states, civilizations, social formations, capitalists and rulers, etc. - upon whose *fusion* it is based.

The third problem lies in the fact that as researchers we tend to discuss whether the concepts used agree with the empirical observations they are thought to represent, rather than dealing with how the continued use and revision of the utilized concepts can be structured so that we obtain a fertile, cumulative scientific theoretical development. We tend to emphasize "empirical experiences", i.e., observation protocols, literary sources, documents, records, pictures, transcripts of interviews, excavations and other types of "data". We tend to avoid thinking of *empeiria*, i.e., of experience derived from developing and applying concepts during the work of exploring the necessary relationships of a domain. The task of modern epistemology thereby becomes that of figuring out how research should be carried out.

Instead of learning from the experiences in the history of scientific praxis, that is, the experiences of elaborating and revising concepts and from elaborating what physicists call "empirical realizations" of those concepts (e.g. concrete theoretical models of actual societies) researchers are instead trained in using certain specific, epistemologically prescribed methods - hermeneutical as well as positivistic - to collect and process data.

In the following discussion I will shortly describe how the three above-mentioned issues have been approached in this book.

The theory of culture

Seen in terms of cultural analysis, the purpose of developing life-mode theory is to solve some of the central structural problems which characterize classic cultural theory, and which have occupied the international scholarly debate in the social sciences. The primary question focuses on how cultural change and cultural differences in a society can be explained within the same theoretical framework. In social and cultural research, this problem is manifested by the repeated shifting back and forth between subjectivism and objectivism, determinism and voluntarism, functionalism and interactionism, structuralism and humanism or Marxism and Weberianism. At present, the structuration theory of Giddens and the praxis theory of Bourdieu represent two competing European attempts to resolve the contradictions between these poles.

Life-mode analysis attempts to provide new answers to these structural questions by avoiding the tendency to base the culture concept on norms and values. Rather the study of cultural differences and contradictions takes its point of departure in a society containing distinct cultural life-modes, each of which constitutes its own mode of existence and universe of concepts. A life-mode, therefore, is not a variant of society's common norms and values, but rather, an independent and self-maintaining praxis which contains its own semantics and its own conceptual system.

Life-mode analysis evolved as an attempt to solve the problem that different cultural "values", when brought together in interaction, did not "homogenize" with each other. Despite intensive interaction between different groups important cultural differences tended to be maintained. The problem, then, is whether the notion of cultural

values is useful for explaining the persistence of cultural difference in situations of sustained interaction.

Life-mode analysis takes its point of departure in the general features regarding conceptual systems, that every conceptual system's *problematic* or structure determines both what one can understand and imagine, and what is excluded from being understood or imagined. The logic of a life-mode lies in the structural problematic by which one perceives "the environment" in the activities of praxis: when we disagree about what the world looks like, it is because we operate in our praxis with different conceptual systems which blind us to each other's ways of seeing.

Seen from this perspective, everyday life contains a paradox: society consists of several forms of viable praxis, each with their own problematic. At the same time, our consciousness is characterized by a manifest blindness about these contrasts. Even though we may speak the same language, we use it to think and express fundamentally different conceptual worlds. The individual words are used with quite different cultural meanings. The differences reflect the differences in life-modes.

The life-mode's centrism indicates the connection between the contrasts and the blindness, a connection fundamental to the problematic of cultural theory. Life-mode centrism occurs because the self-reproducing, ideology-carrying life-modes are unable to imagine and understand each other's problematic and conceptual world. Cultural contrast and ethnocentric blindness mutually require each other.

The solution offered by life-mode analysis to the paradox of the culture concept demands an unusual mode of thinking. This solution, while building upon the "mode of production-social formation" concepts of historical materialism also transcends it. Life-mode analysis combines ethnological fieldwork with concepts from the theory of science to elaborate a concept of class which transforms it from being a classificatory concept into what philosophers call an *intensional terminal concept*. By "intensional terminal" we mean a concept whose content derives from its role in the theory as end point of specific conceptual relations (the relations of modes of productions). Life-mode analysis inspires and challenges its conceptual constructions by using detailed participant observation among various population groups whose ideologies and everyday life can be made more comprehensible via our use of the new concepts.

This developmental work transforms classificatory class analysis into a dialectical life-mode analysis. Instead of classifying sensory data, we elaborate structures of theoretical relations and their conceptional end-points or "intensional terminals", a term which derives from the theory of science. Life-mode analysis has now made it possible to use the concept "mode of production", understood as a structure of social relations, to explain the various class-specific and ideology-bearing forms of praxis connected to the specific relations of a mode of production. The life-mode concepts are then elaborated as intensional terminals of the modes of production. For each mode of production, life-mode analysis thus develops a set of distinct life-modes, each containing its own conceptual world and praxis. Even though these life-modes contrast with each other culturally, they together constitute each other's conditions of existence in a self-reproducing social mode of existence.

By conceptualizing the life-modes of a mode of production as constituting each other's theoretical prerequisites and contrasting with each other culturally, we can better explain the reciprocal life-mode centrism between different groups in a society. On the one hand, the social relations between life-modes entail contrasts in the realm of cultural praxis. On the other hand, their cultural centrism means that the life-modes' conceptual worlds are in principle blind to these same contrasts. Since each individual life-mode contains its own conceptual world, the population groups which "embody" given life-modes in their way of life are able to conceive their own life as well as that of others only via the conceptual structures of their own life-mode. The forms of praxis of other life-modes are interpreted from the specific concepts of one's own life-mode. More precisely, there occurs a systematic misinterpretation of central features in the conceptual worlds of other life-modes. Hence, there arises a fundamental cultural centrism in the ideological relations between different life-modes. Within a given life-mode's conceptual world, it may prove impossible to fundamentally grasp other life-modes.

This blindness toward the existence of life-modes whose basic everyday concepts are fundamentally different from one's own reappears in both the functionalist research tradition as well as that of action sociology. In functionalism, society's power of coherence or solidarity is conceived via the concept "collective consciousness" (E. Durkheim), "the pattern of shared rules, norms and beliefs" (Radcliffe-Brown), "the social system of status positions" (Linton), "systems of values" (R. Firth), "the pattern of organizational ideas"

(E. Leach), "rules and resources" (A. Giddens), etc. Differences within society are conceived as sub-cultures of the common societal culture. Within functionalism, subcultures are conceived as variants of a common culture and not as distinct, conceptually self-contained life-modes. Action sociology tries to solve the "sub-culture" problem with the notion that different social groups attribute to material goods, actions and institutions different values or norms. However, this assumption, too, fails to explain why distinct, self-reproducing and ideology-carrying life-modes do not "homogenize" with each other when brought together in interaction.

The intent of this book is to present the theoretical process which derived from analyses of modes of production in the 1970's, and to reformulate fundamental conceptual connections in this theory so as to lay the groundwork for a new form of cultural theory.

The theory of the state

In sociological terms, life-mode analysis leads us to a new understanding of what constitutes "a society". It is an understanding which breaks with the classical view of the state. About ten years ago a group of ethnologists and sociologists in Denmark and Germany began to elaborate an entirely new mode of conceptualizing the state. This work was inspired by Hegel's theory of "struggle for recognition" and by Clausewitz' theory of war.

Behind this concept lies the idea that each life-mode concept posits its own economic and political juridical preconditions in the society. The life-modes thus exist in a framework set by the state, while state policy is an arena for the struggle for recognition among various life-modes. Central political direction can be viewed as the state's effort to increase, order and control its internal resource base of significance for its external relations, inasmuch as a state's strength in the state system is based upon how successful it is at increasing and mobilizing its resource base for its own ends. In this sense, countries in a state system can be viewed historically: how do they force each other to promote similar or complementary new resource-giving life-modes in the individual societies?

The fundamental restructuring of various life-modes' political-juridical conditions of existence is thus founded upon the continual reorganization of the internal structure the state must carry out in order to maintain its own recognition and sovereignty vis a vis other

states. In order to externally defend its sovereignty as state subject, the state must recognize a number of life-modes within it, because the protection of their necessary conditions of existence is a prerequisite for their being able to constitute the state's resource base. On the other hand, distinct life-modes pose contradictory functional demands to society's political-juridical and economic structures.

The first condition which enables us to at all speak of a "state", therefore, is that we are dealing with a *statesubject* which possesses sufficient defence capability to be able to act as a recognized member of a state system. In this sense, the concept of state is the theoretical end point, or "terminal", of the state system's theoretical relations; the state concept in turn derives its theoretical content from these relations. Without the struggle for recognition or defensive war, there is no mutual recognition of sovereignty or state system. Without sovereignty there is no state. The capability of defence is thus the first theoretical *determinant* of the state concept. The state concept's other theoretical determinants, its predicates, presuppose this defence capability and from a theoretical point of view derive from it.

An emphasis on defence opens a perspective and a research agenda which radically transforms the conventional wisdom about what constitutes state and society. From considering the state as an association of individuals, classes or institutions, based on the maintenance of internal functions in the individual society, a basic idea since Hobbes reintroduced functionalism in the social sciences, the state should rather be seen as a sovereignty-maintaining and recognized member of a state system. Instead of viewing the state from below and from inside out, it must be viewed from without and above. From an assumption of a state which rests upon a social organism, the state is conceived in terms of its defence capability vis a vis other states. From considering the state as an association of individuals or classes, the state must be considered as an element of the state system, and the state system a processual structure which divides up into individual states. State theory, then, is transformed from a theory of the fusion of social groups into a fission theory. The problem of state formation and state maintenance is not one of how groups come together and remain within a single political unit, but instead, how the struggle for recognition forges state systems which split the world into individual states and distinct state forms.

From this thesis, that state sovereignty requires recognition by other states, it follows that our task must be to describe the various potential principles which form the basis for mutual "relations of recognition"

between states. Our preliminary investigation indicates that these strategic principles pose just as fundamentally different demands to society's internal organization as those distinct societal types with which we are familiar from cultural history. The question, therefore, is whether there exists a heretofore undiscovered connection between the societal forms known to ethnology ("cultures") and the possible forms of relations of recognition between independent, self-defensive units or "states". If we can show a relationship between the fundamental relations between states and their basic life-modes, it would compel us to revise certain fundamental principles of state theory. First of all the internal structure of a state would have to be explained primarily as an outcome of the specific means and strategies by which the state has historically maintained its sovereignty in the system of states, and not primarily as a result of internal factors. That is, the fundamental concepts of "politics", "economy" and "ideology" would have to be constituted by the functional demands of defending the state and not by class interests, man's metabolism with nature and man's possession of language and ideas. The relations of recognition can help us explain a riddle which has been with us since Aristotle; namely, that societies necessarily appear as individual units which distinguish themselves from each other.

Working with this new state theory leads us into the nooks and crannies of culture history, because the study of self-defending units such as bands and tribes, and of city states and the early empires, is of fundamental significance for understanding the state's basic and general features. The study of cultural history is both a prerequisite for and a means of ensuring the required level of generality of the theory's general basic concepts. At a lower level of specification, we will show how these basic concepts constitute a useful point of departure for developing the various concepts of state form required by cultural historical research.

This book presents this new theory of the state by developing an epistemological reformulation. The existing basic concepts are replaced by an entirely new point of departure for conceptualizing the types of society which are the object of ethnology, its concepts of state forms and of life-modes, and its concepts of politics, ideology and economics.

The theory of science

Seen in terms of the theory of science, and of cultural sciences specifically, the development of the theories of life-mode and of state form lead us on a fundamentally different path than that taken by positivism and hermeneutically oriented research. The latter two research traditions see it as their main task to make sure that their single concepts correspond to a given empirical reality. It is a useful effort at the individual domain, but the problem is that this procedure tends to tie the theory to its regional conceptual creations. Inasmuch as the concepts suffer from "regional grounding", i.e., are bound to a particular set of empirical data, it becomes more difficult to fully develop the given research's inventory of concepts. As a consequence, the results of the individual empirical domains tend to be atomized rather than integrated into a critical, intersecting and reciprocal process of learning. In concrete terms, it means that state theory, cultural theory and the theory of war operate in almost separate worlds, which makes them unable to learn from each other's results.

The research tasks of cultural theory, however, can also be approached in a quite different way if one asks the question, "What kind of theoretical development process do we want to promote?" In this case, our task would be to construct a mode of analysis and a conceptual structure which can facilitate the continuous, irreversible development of research itself.

Both the natural sciences and humanistic research (and more specifically physics and linguistics) have been directly involved in elaborating the so-called "structural sciences". Seen from the perspective of the theory of science structural sciences address the question of what kind of theoretical development process should be promoted. Within humanistic research, of central importance is the work of the Danish linguist Louis Hjelmslev (1899 - 1965) in organizing the conceptual apparatus of structural linguistics into a hierarchic structure. This hierarchy is a "root structure" in which the general (basic) concepts constitute the core of the theory, its point of departure, from which the formation of more specific concepts branches out.

The advantage of this structural form is that it creates a cumulative theoretical research process. It thus becomes possible to localize the shortcomings, self-contradictions and regional grounding in the theory which the research discovers when the concepts are specified and applied, and to discover how high up in the conceptual hierarchy it is necessary to proceed in order to be able to correct the concepts.

Hereafter, it is again possible to elaborate the changes in all the underlying concepts entailed by the correction. Using such a framework can bring research into a more fruitful development process. The theory can "learn" from the experiences of theoretical and empirical research in applying its concepts. The testing of the theory's appropriateness and effectiveness can be conceptually grounded, a principle which Hjelmslev comes to call the *empiri-princippet* but which should be understood as "the principle of conceptual experience". It is also possible to undertake well-grounded revisions of a theory's most general and fundamental concepts, i.e., to revise the conceptual complex which creates the theoretical point of departure for elaborating the more detailed and specific concepts, when such revisions show themselves to be necessary.

In terms of a general theory of science, structural life-mode analysis is such a self-correcting theoretical praxis. It attempts to create an appropriate and cumulative scientific process within social and humanistic research. It tries to develop a conceptual structure which on the one hand can use and integrate the experiences and results produced in the specialized branches of its empirical research, and on the other hand provide its empirical research with the critical feedback so that empirical researchers can place their own presumptions to the test and pose new, critical questions to the empirical material.

The latter part of the present book demonstrates how this mode of analysis can enable us to carry out a well-grounded restructuring of even the most fundamental concepts, and how this can be applied in practice.

Contribution to a cultural historical developmental theory

How do states and life-modes develop? A fruitful way of approaching this question is to describe development in terms of a *fission theory*, i.e. as the concept of an ongoing struggle for recognition which theoretically "splits into" various distinct types of state systems and state forms. The states are "forged" in this struggle, they are theoretical terminals of the struggle for recognition. This thinking is explicitly developed in Chapter Three of this volume, which attempts to demonstrate that it is possible to develop a theory of cultural historical development which is of the same order as the developmental theory

of natural history, i.e., a theory of processual systems which divide into differentiated modes of existence.

The cultural-historical theory asserts that state forms and life-modes are social forms of subjectivity and self-consciousness.

The state and life-mode concepts contain a fundamental connection between 1. the cyclicity of the modes of existence, 2. their relations and 3. their transformation. This connection constitutes the state system. The mutual recognition between state subjects presupposes a *struggle for recognition* which constitutes the state system's means of selection. Just as biological species are theoretically constituted by their metabolism with each other, social units or states are theoretically constituted by their mutual recognition. Neither state forms nor life-modes have theoretical existence, either prior to or beyond their respective conceptual relations of the state systems.

In other words, *there exists no postulate of existence in this thesis*. The "state system" is not a metaphysical entity which directs events, causes things or manifests itself in real history, as world-system theorists often treat their "systems" (Frank & Gills 1993). Rather, the concept of state system can be elaborated as a theoretically self-determined conceptual complex, and we can experiment with this conceptual complex as a logical point of departure for developing the multiple, specific concepts of state form and life-mode required by cultural historical analysis.

The state system is a theoretical structure of relations of recognition among self-defending and self-conscious subjects. To be a unit of this kind, the state must be able to organize itself internally as a social whole; it must be capable of mustering the defence capability to maintain its existence as an independent will with a domain of sovereignty in the system. As used here, the term "state" is not only synonymous with modern states. It is used more broadly to connote the self-defending, and therefore subjectivity-bearing, unit by which we imagine all human life to be organized. In this sense, relations of struggle between flocks of primates in nature evolve into relations of recognition between self-conscious, self-organizing and - in this sense - tool-using human societies. The concept of *state* is in this sense synonymous with those subjectivity-bearing social units whose reciprocal praxis - in contrast to the actions of flocks of animals - makes possible a self-transcending cultural historical development.

While natural history thus allows itself to be analyzed in terms of *survival of the fittest* cultural history should be analyzed in terms of the theoretical concept of *survival of the superior defense*. In every specific

state system, those life-modes which survive will be those whose state forms provide society with the superior defence capability vis a vis its neighboring states, such that the neighbors will be forced to recognize its existence as a state subject with autonomous will and domain of sovereignty. In other words, cultures presuppose reciprocal relations of recognition, and the research problem is to discover the mechanisms of recognition and of mutual defensive superiority.

A state form which (in a specific state system) has the necessary defence capability and defensive will to maintain its social formation as a recognized state subject will survive only insofar as it can ensure the necessary conditions of existence of those specific cultural life-modes which make possible the required defence capability. From the classical state theory and the theory of social systems and cultural development this perspective brings us to a *fission theory*. In this theory the state system's *external environment* is constituted by the relations of recognition – ultimately resting on the state's defensive superiority in war – which divide the world into state subjects. The individual state form constitutes an *inner social environment* which divides itself into various mutually dependent life-modes. These life-modes are decisive for the given state's *defence mode* and for its *vulnerability* in the state system. This means that internal theoretical relations must be elaborated between state forms on the one hand and life-modes on the other.

The selection mechanism of the theory of state forms and life-modes can thus be deduced from its conceptual structure, and is constituted by a relationship between the mutual relations of recognition between states in the state system, and the state subject's internal recognition or "interpellation" (to use Althusser's phrase) of specific types of dependent subjects belonging to their respective social formations. The concept of selection thus consists of a precarious relationship between the *independent subject's* state forms and the *dependent subject's* life-modes. Our task, then is to specify the necessary, reciprocal relations of conditionality between specific state forms and life-modes in distinct types of state systems.

About the series *Stats- og livsformer*

The concepts of the specific state-forms and life-modes will be discussed in forthcoming volumes. The mode of analysis will deal with concrete domains of cultural history and be investigated from the perspective of the theory of science. The theory of *survival of superior defence* will be compared with other theories of social and cultural development. The results will be discussed from the perspective of Clausewitz' theory of war, Hegel's theories of *Geist*, state and struggle of recognition and Marxist theories of modes of production.

A German translation of this monograph will appear under the title *Staat, Kultur, Gesellschaft. Zur Entwicklung der Lebensformanalyse*, (Arbeitskreis Volkskunde und Kulturwissenschaften, Postfach 2113, D-3550 Marburg, 1995). An English translation entitled *Theoretical Foundations of Life-Mode Analysis*, is in preparation.

Contents of this volume, see next page.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF LIFE-MODE ANALYSIS

Introduction

I. Conceptual Development

Structure and Process

Scientific Process

Line of Specifications

Regional Grounding

Society and State

A Circular Discourse

The Aristotelian Problematic

Life-Mode Analysis

The true Infinities

Teleology and Causality

The Concept of Praxis

The Cunning of Reason, Work,

Production and Life

II. Transformation Analysis

Subject and Object

Extensional Classes versus Intensional Classes

Cultural Contrast and Ethnocentric Blindness

Specification Transformation Analysis

Transformation Analysis and Strategic Praxis

Conceptual Development

The Self-Determination of Concepts

Housewife and Backing-up Life-Modes

The Simple Commodity Mode of Production and the Concept of Days pursuit

The Capitalist- Investor- and Career-oriented Life-Modes

The Wage-earner Life Mode

The Social Subject Is Both

Teleological and Self-Conscious

The State Subject or Social Formation

III. Fission Theory

An Ethnology as a Cultural Historical *Geisteswissenschaft*

The Inner Relation between the Struggle for Recognition and Interpellation

Ethnocentrism Requires the Superiority of the Defensive

State Systems, Defence Modes and the Levels of the Social Formation

The Fortified State's Aristotelian Problematic

Defence Modes and State Forms

Martial States and Mercurial States

The State Forms' Fourth Specification Step, a: Martial Forms

Appendix: Is the Fragmented Sovereignty Terminal in an Articulated State System?

The State Forms' Fourth Specification Step, b: Mercurial Forms

Aristotle and the Cunning of Reason

Fusion and Fission

Survival of the Superior Defense

Concluding Perspectives

NØGLEBEGREBER

Listen henviser til udvalgte sider, hvor de nævnte nøglebegreber enten beskrives eller anvendes i en sammenhæng, der demonstrerer betydningsfulde sider af deres indhold.

Anerkendelse 73, 118

Anerkendelseskamp 25, 136-137, 143, 198

Anerkendelsesrelation 74, 148

Arbejde 72, 76

Artikulation 41, 95, 97, 100, 125, 153, 158, 174

Begreb 34-36

Begrebshierarki 35

Centrisme 18, 92

Civilsamfund 49, 133-134, 161, 182, 184

Crucial experiment 99, 122, 145

Defensiv 143, 156

Dialektik 31-32, 63-74, 118-120

Eksistensmåde 62

Ekstension 34, 39, 42, 45, 64, 85, 87

Empiriprincip 40, 42, 104, 142, 150

Etnocentrisme 14, 91, 140, 162, 190

Fission 21, 195

Falsk uendelighed 63-64, 137, 192

Formanalyse 34

Formbegreb 34, 42

Fornuft 64, 133, 193

Fornuftens list 74, 125, 192-193, 198

Forstand 49, 63-65

Forsvar 74, 152

Forsvarsevne 74, 140, 146-147, 152

Forsvarsform 146-147, 152, 153, 158, 170

Fusion 21, 195

Hensigtsmæssighed 33, 41, 60, 84, 89, 104, 123, 132, 174, 195

Ideologi 50, 91, 128, 150, 154, 167

Indgangsbegreb 152

Intension 18, 34-40, 45, 64, 87, 196

Interpellation 135-137, 168, 171, 176, 182, 187

Kausalitet 54, 57, 62, 65, 71, 78, 81, 83, 100, 143

Klasse 85, 117, 122-123, 128

Korrektion 23, 40, 43

Krig 143, 145, 146, 148, 156, 157,

Kultur 92, 119, 120, 133
Kulturhistorie 14, 75, 131, 192
Liv 46, 72-74, 77-79, 149
Livsform 88, 90, 92
Livsformsanalyse 60
Middel 65-75, 102, 108, 137, 152,
193
Modelværksted 95, 102, 104, 117,
152, 174
Monade 96, 98, 172
Mål 65-75, 150, 191, 193
Objekt 28, 69, 74, 78, 81, 138, 144
Offensiv 143
Overdetermination 128, 201
Politik 50, 150, 154
Praksis 15, 46, 59, 67, 69, 81, 88,
108, 111, 117, 150
Problematik 17, 78, 91, 111
Proces 29, 46, 65, 72, 93, 95, 102,
193
Produktion 72, 76, 150
Produktionsmåde 44, 46, 108, 109,
115, 134
Præetableret harmoni 80, 99
Redskab 76, 100, 103, 108
Regional bundethed 23, 46, 108,
188

Relation 28, 36, 60, 71, 78, 83, 138,
145
Samfundsformation 95-98, 127-129,
150-152
Samfundskultur 120-121, 140, 187
Sand uendelighed 61, 64, 136, 138,
143, 192
Selvbestemmelse 62, 64, 67, 69, 72,
102, 110, 131, 140
Selvbevidsthed 73-74, 118, 120,
124, 135, 138, 144, 176
Specifikationsforløb 40, 43, 70, 77,
104, 113, 116, 149
Stat 20, 58, 146-152, 193
Statssystem 25, 141, 152-153, 198
Struktur 30, 76, 81
Subjekt 21, 28, 69, 80, 81, 118, 120,
129, 131, 137, 143, 195
afhængigt 27, 138, 151-152
uafhængigt 26, 176
selvbevidst 25, 74, 120, 138, 176
stats- 81, 129, 130, 136, 141, 147,
155, 157, 169, 184, 193
Subjektivitet 119, 141
substantiel 51, 57, 81, 119, 133
Subkultur 20
Suverænitiet 138, 140
Teleologi 65, 71-72, 118, 138
Terminal 18, 28, 36, 60, 71, 78, 81,
83, 119, 197
Tingsbegreb 28, 80, 84, 98, 100,
119, 195

Transformation 76, 94, 100, 125,
132
Udgangspunkt 24, 37, 42, 43, 47,
49-50, 76, 126, 129, 134, 139,
158
Udviklingslære 24, 198

Vilje 140, 143, 148, 191
Virtuel krig 145, 148
Værdi 17, 47, 52, 84, 91
Økonomi 50, 150, 155, 180, 183
Ånd 72, 118, 131-134, 141

NOTER

1. Se bl.a. Althusser 1965, Althusser & Balibar 1970, Aristoteles 1966, Bachelard 1971 og 1970, Bourbaki 1960, Frankfurt 1972, Leibniz 1966, Parkinson 1969, Piaget 1968.
2. Denne videnskabsopfattelse er beskrevet i Bachelard 1976 og Althusser & Balibar 1970.
3. En vigtig undtagelse er Stace 1955.
4. Det er min tese, at ideerne i Hjelmslevs *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* er et velegnet redskab til at videreudvikle teorien om, hvorledes det teoretiske arbejde kan lægges til rette, så det åbner for en selvkorrigerende videnskabsproces.
5. *Det glemte folk* p. 39-40:

Indgangsproblematikken består i konstruktionen af den måde, hvorpå *færdigproduktet* fra en produktionsproces *tilegnes* og genanbringes i denne, så den kan gentages og fortsætte på samme måde.

For at studere implikationerne af de to begreber er det nødvendigt at specificere dem videre, så det gensidige betingelsesforhold imellem dem fastholdes, og således at de muliggør en uforandret *reproduktion* af produktionsprocessen.

I og med at der er tale om et tilegnelsesbegreb, er der mulighed for at opsplitte begrebet færdigprodukt. Hvis nemlig *noget* af produktet *distribueres bort* og ikke genanbringes direkte i produktionsprocessen, deles færdigproduktet i henholdsvis det *nødvendige produkt* og et *merprodukt*.

Den sidste del af ræsonnementet betyder: *Hvis tilegnelsen kræver, at der skal leveres et produkt andetsteds hen, for overhovedet at gøre det muligt at tilføre produktionsprocessen dens nødvendige komponenter, så spaltes færdigproduktet i det nødvendige produkt og et merprodukt.*

Begge produkter er i så fald en forudsætning for produktionens gentagelse: Det *nødvendige produkt* er den del, som på grund af produktionsprocessens sammensætning skal vende tilbage. *Merproduktet* er den del, der muliggør det nødvendige produkts tilbagevenden.

Det nødvendige produkt lader sig adskille i de dele, der er nødvendige for at kunne tilføre produktionsprocessen de komponenter, den forbruger i produktionen af det nye færdigprodukt. En del sikrer tilførsel af *arbejdskraft*, en anden sikrer *arbejdsmiddel*, og en tredje sikrer *arbejdsgenstand*, hvis disse tre komponenter overhovedet begrebsligt kan adskilles.

Måden hvorpå disse komponenter tilføres, muliggør måden hvorpå merproduktet tilegnes.

Det er altså klart: at måden hvorpå færdigproduktet splittes op og fordeles - eller sagt på en anden måde: hvilket specifikt begrebslogisk indhold der ligger i *færdigproduktet* - det bestemmes af to indbyrdes afhængige begreber:

1. tilegnelsens struktur og 2. produktionens struktur. Tilegnelsen fastlægger måden, på hvilken færdigproduktet skal fordeles. Denne måde kaldes for *produktionsforholdets struktur*.

Måden, hvorpå de nødvendige komponenter tilføres og sættes sammen i produktionsprocessen, afhænger af måden, hvorpå de tilegnes og kaldes *arbejdsprocessens struktur*.

Produktionsforholdet og arbejdsprocessen må derfor altid gensidigt betinge hinanden. Det lader sig gøre at konstruere en række *bundne varianter* af dem, hvori de etablerer et katalog af produktionsforhold/arbejdsproces-strukturer. Dette er de mulige *produktionsmåder*.

I første tilnærmelse er der kun tre grundlæggende typer:

1) Hvis *produktionsforholdet* udgøres af en fordeling af hele færdigproduktet imellem producenterne selv, så forudsætter det en *arbejdsproces*, hvori de selv etablerer det nødvendige samarbejde og besidder/tilfører produktionen den nødvendige arbejdsgenstand og arbejdsmiddel.

2) Hvis *produktionsforholdet* fordeler hele produktet ud til nogle ikke-producenter, så forudsætter det en *arbejdsproces*, hvori disse besidder/tilfører arbejds-genstand og arbejdsmiddel og arbejdskraft. Men da de ikke selv arbejder, må de erhverve arbejdskraft for at få den tilført produktionsprocessen.

3) Hvis *produktionsforholdet* tildeler det nødvendige produkt til producenterne og merproduktet til en ikke-producent, så forudsætter det en *arbejdsproces*, hvori producenterne selv besidder og tilfører produktionen arbejdskraft, arbejds-genstand og arbejdsmiddel. Udhentningen af merproduktet kan ikke defineres og begrundes økonomisk, idet ikke-producenten ikke besidder nogen af de i produktionsprocessen nødvendige komponenter. En *politisk-juridisk* relation, der knytter ikke-producenten an til problemstillingen (f.eks. ved personlig underordning af producenterne), og som bestemmer den form for aflevering af merproduktet, der foregår, impliceres for at gøre produktionsforholdets begreb muligt.

Dette er de tre bundne varianter af produktionsforhold/arbejdsproces, der lader sig konstruere på dette stadie.

Den første variant kan specificeres i to undervarianter: 1. den *slægtskabs-baserede produktionsmåde*, hvori arbejdsprocessens samarbejdsform struktureres af bestemte ideologiske sociale relationer (der lader sig konstruere i mange varianter) og 2. den *enkle vareproduktionsmåde*, hvori arbejdsprocessen struktureres som vareproduktion med vareudveksling imellem enheder af producenter, der internt bindes sammen af ideologiske relationer.

Den anden variant kan også specificeres i to undervarianter: 1. den *slavebaserede produktionsmåde*, hvori arbejdskraften købes i form af producenter, som ikke-producenten så selv besidder og tilfører produktionen, og 2. den *kapitalistiske produktionsmåde*, hvori der købes arbejdskraft af frie producenter, som til gengæld selv køber, hvad der skal tilføres reproduktionen af deres egen arbejdskraft.

Den sidste variant spaltes i den *feudale produktionsmåde* og den *antikke produktionsmåde*, der også lader sig specificere i mange varianter og undervarianter.

Note

Som demonstreret skabes de tre grundtyper af *sociale relationer* i-og-med produktionsmådebegrebets tre første grundformer: Genfordeles hele produktet imellem producenterne, impliceres en såkaldt *ideologisk* relationsform. Kanaliseres det hele bort, det vil sige flyttes ejerskabet af produktet løsrevet fra dets producenter, impliceres såkaldt *økonomiske* relationer. Genfordeles en del af produktet, mens en anden del kanaliseres bort, således at de to overførsler gensidigt betinger hinanden, impliceres en såkaldt *politisk/juridisk* relationsform.

6. En anden del af deres selvkritik handler om samfundsformationsbegrebet. Denne kritik drejer sig især om de problematiske epistemologiske forudsætninger for at betragte samfundsformationen som en *enhed*. Dette problem ser jeg som et resultat af den historiske materialismes »fusionsteori«, der kun kan løses ved at erstatte den med en »fissionsteori« (se senere), der istedet for produktionsmådebegrebet har et statssystem-begreb og et statsforms-begreb som intentionalt udgangspunkt (Hindess og Hirst 1977).
7. *En cirkel i europæisk etnologi* har endnu kun været mangfoldiggjort som arbejdspapir fra Institut for europæisk folkelivsforskning, men forventes trykt i en kommende antologi. *Kulturanalyse og samfundsanalyse* er udkommet i tidskriftet *NordNytt* nr. 37. »Tübingen-skolen«s kulturvidenskabelige praksis er udkommet i *NordNytt* nr. 38. Klaus Schriewers arbejde *Habermas' konstruktion der Gesellschaft* (EUCIS, København 1989) behandler også denne problematik. Se iøvrigt bogen *Die strukturelle Lebensformanalyse. Ein Beitrag zur volkswissenschaftlichen Theoriediskussion* (Schriewer 1993).
8. Den aktuelle debat imellem Lars Bo Kaspersen og Jørgen Loftager i tidskriftet *Grus* nr. 36 (1992), nr. 37 (1992) og nr. 39 (1993) illustrerer, hvorledes denne problemstilling betinges af Giddens' empirisme. En lignende debat findes i *Samfundsøkonomen* 1988:7 og 1989:2 (se Højrup 1989:545) samt i tidskriftet *Nordisk Arkitekturforskning* 1992:1.
9. Jeg vil henlede opmærksomheden på Jacques D'Hondts briljante indlæg på Hyppolites Hegel-seminar i 1967-68 (Hyppolite 1970), som vi har haft stor gavn af.
10. Specifikationen bygger på træk i *Fænomenologiens* kapitel B »Selbstbewusstsein«, de to første afsnit, »Die Wahrheit der Gewissheit seiner selbst« og »Selbständigkeit und Unselbständigkeit des Selbstbewusstseins; Herrschaft und Knechtschaft« (Hegel 1983).
11. Fra den citerede oversættelse har jeg erstattet *underordnet* med *ligegyldigt*, svarende til *gleichgültig* (i den tyske original).
12. Denne arbejdsproces er anvendt og beskrevet i *Produktionsmåder i Høviskeriet* som forventes publiceret i en kommende antologi. Højrup 1988a.

13. Denne form for strategisk analyse er demonstreret i Anders Boserups to afhandlinger om henholdsvis nationalt forsvar (Boserup 1971:kap.X) og konflikten i Nordirland (Boserup 1972, 1973). Jeg vil iøvrigt henvide til *Et videnskabssteoretisk perspektiv på teori om krig og samfund*, som jeg har udarbejdet for Forsvarsakademiet i forbindelse med min undervisning i videnskabsteori og strategisk teori på Stabskursus II (Højrup 1984).
14. Althusser 1970. Karakteristisk er, at Althusser krediterer Hegel for det teoretiske forarbejde til ideologibegrebet, selvom Hegels centrerede strukturbegreb - dvs. en verden, hvis historiske væsen er en bestemt folkeånd - er et træk, som Althusser anser det for altafgørende at bryde med, hvis den historiske materialisme skal drage nytte af Hegels videnskabelige procesbegreb.
15. Se f.eks. *Retsfilosofiens paragraffer* 331 og 349 (Hegel 1983).
16. Denne problemstilling er fortsat omdiskuteret, og tesen om, at verdenshistorien er en fusionsproces, indgår fortsat i den etnologiske debat om statens oprindelse og staternes udvikling. Denne tese behandles f.eks. i Carneiros kapitel *Political Expansion as an Expression of the Principle of Competitive Exclusion* (Cohen & Service 1978), og f.eks. R.N. Adams imødegår den tese, at processen vil ende med kun én stat med det klassiske, oprindelig hegelianske argument, at en nation forudsætter et forhold imellem mindst to komplementære og modsatte nationer for at overleve (Adams 1975).
17. Disse dilemmaer frengår f.eks. af *Retsfilosofiens paragraffer* 321, 322 og 330, 331 (Hegel 1983).
18. Det praktiske, politiske formål hermed var at sikre sig, at atomafskrækkelsen kunne imødegåes med det såkaldte defensive forsvar (se Boserup & Neild 1990). Et formål der demonstrerer, hvorledes teoretiske begrebers anvendelse i andre former for praksis (her kampen for at afvikle Den Kolde Krig) kan bidrage til at stille spørgsmål, hvis svar (dvs. arbejdet med at producere intensionale svar) kan få overskridende betydning for den videnskabelige praksis.
19. I den etnologiske forskning har man længe været beskæftiget med, hvorfor nogle samfund (mere end andre) var konstant krigsførende - med de sidst overlevende stammesamfund såsom Yanomamö-indianerne i Orinocjunglerne (Chagnon 1966, 1977, Fried, Harris & Murphy 1968:V) og højlandsfolkerne i New Guinea (Matthiessen 1965, Rappaport 1968, Koch 1974) som endnu ikke »pacificerede« og af kolonialismen totalt transformerede eksempler. Det har derimod ikke været almindeligt at stille det mere grundlæggende spørgsmål, hvad et samfund er, og hvordan det kan være, at verden består af samfund?
- Krig betragtes normalt som en egenskab, der kan iagttages i forbindelse med de fleste empiriske samfund, og som én blandt mange andre (kausale) faktorer, der er medvirkende ved en udvikling fra »stamme« til »stat«. På tilsvarende vis søges krigens tilstedeværelse som regel (når vi ser bort fra

ideen om, at den hidrører fra en almen menneskelig aggressivitet) forklaret med funktionalistiske, specifikke og lokale faktorer, af hvilke den mest anvendte er forestillingen om, at der opstår kamp om begrænsede ressourcer på grund af befolkningsforøgelse (se f.eks. Vayda 1961, Ardrey 1966, Fried, Harris & Murphy 1968: 85-96, 98, 110-113, 156-58, 160-67).

At krigen (dvs. anerkendelseskampen) skulle være den afgørende forudsætning for samfundet *som sådan* - dvs. for at verden er splittet op i selvaftgrænsende, sociale (dvs. selvbevidste, hinanden anerkendende) og kulturelle (dvs. selvbestemte, autonomt subjekt-interpellerende) enheder/helheder - er derfor en tese af en helt anden art og med en helt anden rækkevidde, end de teser hvormed og de måder hvorpå etnologien tidligere har beskæftiget sig med disse spørgsmål. Den indebærer således, at man ikke behøver at lede efter *årsagen* til, at samfund fører krige, for så vidt disse krige realiserer den anerkendelseskamp, hvori samfund løbende smedes og omformes som suverænitetsbevarende enheder. Etnologen Napoleon A. Chagnon peger derfor på noget afgørende, når han viser, at krigsførelsen imellem Yanomamö-landsbyerne grundlæggende drejer sig om disse samfunds indbyrdes kamp for at opnå eller opretholde *suveræniteten* og *autonomi* (Chagnon 1968).

Med anerkendelseskamp-begrebet kan man gå et principielt skridt videre og 1) tage krigen for givet som den sociale relation, i forhold til hvilken samtlige statsformer er terminaler, 2) udforske de måder hvorpå denne relations forskellige, mulige strategiske principper betinger staternes (samfundsformationernes) specifikke udformning og 3) *dernæst* studere de mål og de midler i de specifikke samfundsformationer, der har betydning for krigenes konkrete udformning, dvs. for krigenes partikulære politiske formål (kvinderov, hævntogter, præventive slag, etc.) og de midler, hvormed krigene føres. Som pointeret af Elman R. Service leverer New Guinea- og Yanomamö-studierne et unikt materiale til den igangværende omtænkning af de etnologiske grundbegreber (Fried, Harris & Murphy 1968).

20. Krigen har altid kun eet mål, og det er *sejr*. Krigen selv er *middelet* for statens udenrigspolitiske *formål*.
21. De bosniske serberes såkaldte »selvbestaltede parlament« kan anskues som et eksempel herpå i en proces, hvor nye selvforsvarende enheder smedes og kæmper for anerkendelse som statssubjekter.
22. I de empirisk kendte stammesamfund, der har den mest rudimentære politiske struktur, giver dette sig f.eks. udslag i, at et slag anses for tabt, hvis den ledende kriger falder i en fægtning (se f.eks. Vayda 1967:367).
23. Jeg tænker på tesen om det ekspansive daner-imperium i yngre romersk jernalder (se Hedeager 1988:261).
24. Se f.eks. Oman 1953, kap. 2, Contamine 1984, kap. 1.

25. Hegels *Retsfilosofi* kan godt betragtes som et forarbejde til teorien om nationalstatsformen. Når jeg siger et forarbejde, skyldes det, at Hegel ikke tager udgangspunkt i forsvarsformen, men i verdensånden, og derfor ser denne statsform som en udformning af den *subjektive frihed*, der som folkeånd er en formvariant af verdensånden. Strukturtræk, der udpræget peger på nationalstatens *differentia specifica*, findes f.eks. beskrevet i paragrafferne 260 og 324-331 (Hegel 1955).

26. Clausewitz betragter den nationale krig som strukturelt forskellig fra den krigsførsel, der udelukkende baseres på statskassen. Hans markante beskrivelse af »folkets« betydning for de nationale staters krigsførsel peger på behovet for at se nærmere på, om ikke der her er tale om en forsvarsform, som gør det muligt og berettiget at udvikle en specifik statsform.

»Slutningen af det syttende århundrede, Ludvig XIV's tid, kan betragtes som det punkt i historien, hvor den stående krigsmagt, som vi finder den i det attende århundrede, havde nået sit højdepunkt. Denne krigsmagt var baseret på hvervning og penge. (...)

Hæren blev opretholdt af statskassen, som fyrsten halvt om halvt betragtede som sin private kasse eller i det mindste som noget, der tilhørte regeringen og ikke folket. Bortset fra et par handelsager berørte forholdet til andre stater for det meste kun statskassens og regeringens, men ikke folkets interesser. Det var i det mindste den almindelige tankegang. Kabinettet betragtede altså sig selv som ejer og forvalter af store godser, som det stadig tragtede efter at forøge, uden at godsets undersætter kunne være særlig interesseret i forøgelsen. (...)

På denne måde blev krig i nøjagtigt samme grad, som regeringen skilte sig fra folket og betragtede sig selv som staten, udelukkende et anliggende for regeringerne, der skabte grundlag for den ved hjælp af dalerne i deres kuffert og de arbejdssky omstrejfer i deres egne og de tilstødende provinser. Følgen var, at de midler, de kunne stille på benene, havde et temmelig klart afgrænset omfang, både hvad størrelse og varighed angik, sådan at den ene kunne overskue, hvad den anden havde. Man berøvede dermed krigen den farligste af dens sider, nemlig tendensen til at yde det ekstreme og den dunkle række muligheder, der knytter sig dertil.

Man kendte omtrentligt sin modstanders pengemidler, statskassebeholdning og kreditmuligheder. Man kendte størrelsen af hans hær, som det var umuligt at forøge, når krigen stod for døren. Man havde således klart overblik over de fjendtlige kræfters grænser, og vidste derfor, at man kunne være rimeligt sikker på ikke at lide totalforlis. Man var opmærksom på sine egne kræfters begrænsning, og så sig derfor henvist til kun at stille efter et dermed afstemt mål. Man var beskyttet mod det ekstreme og behøvede ikke vove det *eksürême*. (...)

Sådan stod sagerne, da den franske revolution udbrød. Østrig og Prøjsen forsøgte sig med deres diplomatiske krigskunst. Den viste sig snart utilstrækkelig. Den almindelige måde at bedømme sagerne på gav håb om at møde en meget svækket krigsmagt, men i 1793 viste der sig en styrke, som man ikke havde haft nogen forestilling om. Krigen var med ét slag igen blevet en folkesag, og folket talte oven i købet 30 millioner, der alle betragtede sig som statsborgere. Vi vil ikke her indlade os på de nærmere omstændigheder, der

ledsagede dette storslåede fænomen, men kun fastholde resultaterne, som det i denne forbindelse kommer an på. Med denne folkets deltagelse i krigen lagde i stedet for et kabinet og en hær, det hele folk sin naturlige tyngde i vægskålen. Der var nu ikke mere nogen bestemt grænse for de midler, der kunne anvendes, for de kræfter, der kunne opbydes. Den energi selve krigen kunne føres med, havde ikke mere nogen modvægt, og derfor var faren for modstanderen ekstremitet. (...)

Da alt blev fuldkomment i Bonapartes hånd, væltede denne krigsmagt, der støttede sig på hele folkets kraft, alt på sin vej gennem Europa med en sådan selvtillid og sikkerhed, at der, hvor den kun mødte hære af gammel type, rådede der ikke et eneste øjeblik tvivl om udfaldet. (...)

Siden Bonaparte har altså krigen, som blev hele folkets sag først på den ene side og så også på den anden, antaget en helt anden natur, eller rettere sagt, den har nærmet sig sin sande natur meget, sin absolute fuldkommenhed. De midler, der blev skaffet til veje, havde tilsyneladende ingen grænse, men den fortonede sig i regeringernes og deres undersåtters energi og entusiasme.« (Clausewitz 1986:728-734)

27. Man kunne også undersøge, om det er rigtigt at foretage udspalningen af henholdsvis den martiale statsform og den mercuriale statsform på specifikationsforløbets tredje trin. Det kunne godt være fristende istedet at forsøge at udspecificere to grundlæggende forsvarsformer på det tredje trin, nemlig 1. det defensive forsvar og 2. det offensive forsvar, og på næste trin udspecificere formvarianter af disse grundformer. I så fald ville den offensive forsvarsform kunne deles i henholdsvis *gengældelse* (stammestatsens forsvarsform) og *forebyggelse* (imperie-statens forsvarsform), mens den befæstede stat ville udgøre en ud af flere defensive forsvarsformer.

Disse overvejelser viser dels, at specifikationsforløbet er plastisk, så længe kun få af begrebsrelationerne har opnået logisk nødvendighed. Dels at man ud fra empiriprincippets tre kriterier kan udnytte specifikationsforløbets plasticitet til at eksperimentere med og udvikle stadig mere hensigtsmæssige udformninger af de tentative begrebspecificationer.

28. Det, der gør fissionsteorien fundamentalt logisk forskellig fra en socialdarwinisme, er, at samfundsformationsbegrebet ikke fremkommer ved at være sit eget statssubjekts objekt. Et statssubjekt er derimod *objekt*, fordi det yder *modstand* overfor et *andet* statssubjekts praksis. Et statssubjekts objekt er derfor i første specifikation den modstand, som rejses i et andet statssubjekt, når det første udøver sin praksis (anerkendelseskamp) overfor det. Først i anden specifikation har begge subjekter følgelig mulighed for at arrangere teleologisk og selvbevidst med deres egen fysiske modstandsevne, dvs. på forhånd at producere og mobilisere de kausale midler, der kan stå imod et angreb fra et andet statssubjekt. Det er denne produktion og ordnede mobilisering, der på næste trin lader sig udspecificere som en samfundsformation, hvis intension splitter ud i tre logisk nødvendige prædikater: de økonomiske-, de ideologiske- og de politiske relationsbegreber.

Spencerismen, derimod, betragter på forhånd »hugtand« og »tarmkanal« som to sider af staten. Det betyder, at samfundsformationens intension dybest set ikke hidrører fra overlevelsens nødvendige *forsvarsevne*, men lige så godt

kan hidrøre fra statssubjektets egne *offensive* hensigter. Dette træk betragter jeg som den begrebslogiske baggrund for spencerismens (og socialdarwinismens) forestillinger om, at den *stærkeste* overlever, dvs. at verden er struktureret som en magtkamp imellem subjekter, der har *ekspansionsstrang* og producerer samt mobiliserer deres kræfter med henblik på at få overtaget over hinanden. Det er formentlig hos Spencer, vi skal lede for at få belyst den grundopfattelse, at staten er objekt qua dens *egen* praksis, og *ikke* qua et andet subjekts praksis. Denne figur har fået fornyet relevans, fordi den indgår i en række historiske sociologers bestræbelser på at genintroducere staten og krigen i sociologisk forskning (se f.eks. Charles Tilly 1993 og Michael Manns *Sources of Social Power*).

LITTERATUR

- Adams, R.N. 1975: *Energy and Structure: A Theory of Social Power*. Austin.
- Adcock, F.E. 1957: *The Greek and Macedonian Art of War*. Berkeley.
- Aldred, Cyril 1987: *The Egyptians*. London.
- Alexander, J.C. (red.) 1985: »Neofunctionalism«. Beverly Hills, Sage.
- Alexander, J.C. 1988a: *Action and Its Environments*. New York.
- Alexander, J.C. (red.) 1988b: *Durkheimian Sociology*. Cambridge.
- Althusser, Louis 1965: *Pour Marx*. Paris.
- Althusser, Louis 1969: *For Marx*. København.
- Althusser, Louis 1970: »Idéologie et Appareils Idéologiques D'Etat. Note pour une Recherche«. *La Pensée* 151, Paris.
- Althusser, Louis 1982: *Montesquieu, Rousseau, Marx*. London.
- Althusser, Louis 1983: *Ideologi og ideologiske Statsapparater*. Aalborg.
- Althusser & Balibar 1970: *Lire Le Capital*. Paris.
- Althusser & Balibar 1970: *Att läsa Kapitalet*. Stockholm.
- Anderson, Benedict 1983: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London.
- Anderson, J.K. 1970: *Military Theory and Practice in the Age of Xenophon*. Berkeley.
- Andrewes, Anthony 1967: *The Greeks*. London.
- Ardrey, Robert 1966: *The Territorial Imperative*. New York.
- Arén, Hans 1994: *Allt Är Möjligt. Planering utifrån lokala Liusformer*. Byggnadsforskningrådet. Stockholm.
- Aristoteles, 1966: *The Basic Works of Aristotele*. New York.
- Aristoteles, 1977: *Politics*. London.
- Aristoteles, 1982: *The Nicomachean Ethics*. London.
- Bachelard, Gaston 1970: *La philosophie du non*. Paris.
- Bachelard, Gaston 1971: *Épistémologie. Textes choisis*. Paris.
- Bachelard, Gaston 1976: *Nej'ets filosofi*. København.
- Bachrach, Bernard S. 1972: *Merovingian Military Organization 481-751*. Minneapolis.
- Balling, Jakob 1963: *Studier over investiturstridsperiodens embedstænkning*. Århus.
- Barth, Frederik 1966: *Models of Social Organization*. Occasional Paper No. 23, Royal Anthropological Institute of Great Britain & Ireland.
- Bernild, Ole & Henrik Jensen 1978: *Den feudale produktionsmødes historie i Danmark ca. 1200-1800*. Dansk Universitets Presse. København.
- Bernild, Ole 1986: *Mahans teori om Sea Power*. Arbejdsrapport IEF, København.
- Bernild, Ole 1989: *An International Arctic Sea Line of Communication?* EUCIS. København.
- Bjerg, Hans Chr. 1988: *Stavningsbånd og værnepligt - omkring værnepligtsreformen 1788*. København.

- Bjerg, Hans Chr. 1991: »Til Fædrelandets Forsvar«. *Værnepligten i Danmark gennem Tiderne*. København.
- Binford, Lewis 1983: *In Pursuit of the Past: Decoding the Archaeological Record*. London.
- Boll-Johansen, Hans 1989: »Romantik og nationalisme«. I *Kaos og Kosmos. Studier i europæisk Romantik*. København.
- Boserup, Anders & Mac, Andrew 1971: *Krig uden Våben: ikke-vold som nationalforsvar*. København.
- Boserup, Anders 1972: »Contradictions and Struggles in Northern Ireland«. I R. Milliband & J. Saville (red.) *The Socialist Register*. London.
- Boserup, Anders 1973: »Modsatninger og kampe i Nordirland«. I *Kurasje*, nr. 8.
- Boserup, Anders 1981: »Deterrence and Defence«. I *Bulletin of the Atomic Scientists*.
- Boserup, Anders 1983: »The Distinction between Deterrence and Defence«. I *Before it's too late - The Challenge of Nuclear Disarmament*. World Council of Churches, Geneva.
- Boserup, Anders & Robert Neild (red.) 1990: *The Foundations of Defensive Defence*. London.
- Bowen, Ian m.fl. 1947: *Studies in War Economics*. Oxford.
- Bourbaki, N. 1960: *Éléments de Mathématique*. Paris.
- Bray, Warwick 1968: *Everyday Life of The Aztecs*. New York.
- Brydensholt, Hans Henrik 1987: »Kollektivt og personligt ansvar«. I *Medicinsk Etik*. København.
- Brydensholt, Hans Henrik 1988: »Den responsive stat«. I *Retspolitisk Status*. København.
- Brydensholt, Hans Henrik (red.) 1993: *Brugeren viser vej. Markedsorientering i det offentlige - på godt og ondt*. Frederikshavn.
- Carneiro, Robert L. 1970: »A Theory of the Origin of the State«. I *Science*, vol.169.
- Cartledge, P. 1977: »Hoplites and Heroes: Sparta's contribution to the technique of ancient warfare«. I *The Journal of Hellenic Studies*. Vol.XC-VII.
- Chagnon, Napoleon A. 1966: *Yanomamö Warfare, Social Organization and Marriage Alliances*. University of Michigan.
- Chagnon, Napoleon A. 1968: »Yanomamö Social Organization and Warfare«. I Morton Fried, M. Harris & R. Murphy (red.) *War: The Anthropology of Armed Conflict and Aggression*, New York.
- Chagnon, Napoleon A, 1977: *Yanomamö - The Fierce People*. New York.
- Christensen, Lone Rahbek 1987: *Hver vore Veje. Livsformer, familietyper og kvindeliv*. København.
- Christensen, Lone Rahbek (red.) 1989: *Livstykke. 12 studier af livsformer og vilkår*. Ringe.
- Christensen, Lone Rahbek 1993: *En undersøgelse af gymnasieelevers livsformer for derved at forstå deres strategier for voksenlivet*. København.
- Christensen, Lone Rahbek & Thomas Højrup 1989: »Strukturel livsformsanalyse«. I *NordNytt* nr.37.
- Cohen, Ronald & Elman R. Service: *Origins of the State. The Anthropology of Political Evolution*. Philadelphia.
- Coleman, D.C. 1967: *Concepts of Mercantilism*. London.
- Contamine, Philippe 1984: *War in the Middle Ages*. Oxford.
- Clausewitz, Carl von 1986: *Om Krig*. København.
- Damsholt, Kirstine 1991: *Statens borger og landets Søn. En analyse af den politiske diskurs i to perioder af Danmarks Historie*. Magisterafhandling, København.
- Darwin, Charles 1990: *Arternes Oprindelse*. København.
- D'Hondt, Jacques 1970: »Téléologie et praxis dans la »Logique« de Hegel«. I *Hegel et la Pensée Moderne*. Hyppolite 1970, Paris.
- Durkheim, Émile 1933: *The Division of Labor in Society*. London.
- Durkheim, Émile 1972: *Den sociologiske Metode*. København.
- Durkheim, Émile 1986: *Durkheim on Politics and the State*. Cambridge.
- Engels, Friedrich & Karl Marx 1965: *The German Ideology*. London.
- Evans-Pritchard, E.E. 1940: *The Nuer*. Oxford.
- Evans-Pritchard, E.E. & M. Fortes 1970: *African Political Systems*. London.
- Feldbæk, Ole (red.) 1991-92: *Dansk identitetshistorie*. København.
- Ferrill, Arthur 1986: *The Origins of War. From the Stone Age to Alexander the Great*. London.
- Finley, M.I. 1973: *The Ancient Economy*. Berkeley.
- Finley, M.I. 1980: *Grekerne i Antikken. Et møte med mennesker og Kultur*. Oslo.
- Firth, Raymond 1951: *Elements of Social Organization*. London.
- Fitzhardinge, L.F.: *The Spartans*. London.
- Forrest, W.G. 1968: *A History of Sparta 950-192 B.C.* London.
- Frank, Andre Gunder & Barry K. Gills (red.) 1993: *The World System. Five hundred years or five Thousand?* London.
- Frankfurt, H.G. (red.) 1972: *Leibniz - a collection of critical essays*. London.
- Fried, Morton, Marvin Harris & Robert Murphy 1968: *War: The Anthropology of Armed Conflict and Aggression*. New York.
- Friedman, Jonathan 1979: *System, Structure and Contradiction. The Evolution of »Asiatic« Social Formations*. København.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1985: *Modärna Tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Malmö.
- Fuller, John F.C. 1954: *A Military History of the Western World*. New York.
- Gellner, Ernest 1983: *Nations and Nationalism*. Oxford.
- Giddens, Anthony 1984: *The Constitution of Society*. Cambridge.
- Giddens, Anthony 1985: *The Nation-State and Violence*. Cambridge.
- Groth, Niels & Johannes Møllgaard 1979: »Living Conditions, Citizen Participation and Regional Planning«. I *Acta Sociologica* Vol. 22, No. 1.
- Haller, Johannes 1951-53: *Das Papsttum. Idee und Wirklichkeit*. Stuttgart, Urach.
- Hammond, Norman 1982: *Ancient Maya Civilization*. Cambridge.
- Hansen, Mogens Herman 1985: *Det athenske demokrati i 4. Århundrede f.kr. 1-6*. København.

- Hansen, Kirsten Monrad 1991: *A point of Difference. En rekonstruktion og ud specificering af »Den karrierebundne Livsform«*. (Magisterafhandling) København.
- Harris, Marvin 1979: *The rise of Anthropological Theory. A History of Theory of Culture*. London.
- Heckscher, Eli F. 1931: *Merkantilismen*. Stockholm.
- Hedeager, Lotte 1988: »Danernes Land«. *Gyldendal og Politikens Danmarks-historie 200 f.kr til 700*, bd.2, Olaf Olsen (red.) København.
- Hedeager, Lotte 1990: *Danmarks Jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus.
- Hegel, G.W.F. 1967: *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Hamburg.
- Hegel, G.W.F. 1971: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie I-III*. Frankfurt am Main.
- Hegel, G.W.F. 1981: *Wissenschaft der Logik*. Frankfurt am Main.
- Hegel, G.W.F. (Iltung-udgaven) 1983: *Die Philosophie des Rechts. Die Mitschriften Wannemann und Homeyer*. Stuttgart.
- Hegel, G.W.F. 1983: *Phänomenologie des Geistes*. Frankfurt am Main.
- Hegel, G.W.F. 1985: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*. Frankfurt am Main.
- Heritage, J.C. 1985: »Recent Developments in Conversation-Analysis«. I *Sociolinguistics*, nr.15.
- Heritage, J.C. 1987: »Ethnomethodology«. I *Social Theory Today*. Giddens & Turner red., Cambridge.
- Hirst, P.Q. 1975: *Durkheim, Bernard and Epistemology*. London.
- Hindess & Hirst 1975: *Pre-Capitalist Modes of Production*. London.
- Hirst, Paul 1976: *Social Evolution and Sociological Categories*. London.
- Hindess & Hirst 1977: *Mode of Production and Social Formation*. London.
- Hjelmslev, Louis 1976: *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. København.
- Hobbes, Thomas 1946: *Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*. Oxford.
- Hobsbawn, E.J. 1990: *Nations and nationalism since 1780*. Cambridge.
- Holladay, A.J. 1982: »Hoplites and Heresies«. *The Journal of Hellenic Studies* Vol. CII.
- Hyppolite, Jean 1970: *Hegel et la Pensée Moderne*. Paris.
- Høiris, Ole 1976: »Jæger-samler samfund«. *Jordens folk* 12 Årg. Nr.2.
- Højrup, Anne Dorte 1988: *Det loyale, det retfærdige og det solidariske. Arbejdsbegrebet i lønarbejderlivsformen i relation til kvinders vilkår på fabrik*. (Magisterafhandling) København.
- Højrup, Anne Dorte 1990: »Det loyale, det retfærdige og det solidariske. Arbejdsbegreber hos kvinder på fabrik«. I *Produktion og arbejdskraft i Danmark gennem 200 år*. Flemming Mikkelsen (red.), København.
- Højrup, Thomas 1983a: *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*. Hørsholm.
- Højrup, Thomas 1983b: »The Concept of Life-Mode. A Form-Specifying Mode of Analysis Applied to Contemporary Western Europe«. I *Ethnologia Scandinavica*.
- Højrup, Thomas 1984a: »Begrebet livsform. En formspecificerende analyse måde anvendt på nutidige vesteuropæiske samfund«. I *Fortid og Nutid*, 1984:2.
- Højrup, Thomas 1984b: *Et videnskabssteoretisk perspektiv på teori om krig og samfund*. Undervisningsmateriale, Stabskursus II, Forsvarsakademiet, København.
- Højrup, Thomas 1985: *En cirkel i europæisk Etnologi*. IEF, arbejdsrapport, København.
- Højrup Thomas 1988a: *Produktionsmåder i havfiskeriet*. IEF, arbejdsrapport, København.
- Højrup, Thomas 1988b: »Strukturel livsformsanalyse og strategisk praksis«. I *Samfundsøkonomen*, 1988:7.
- Højrup, Thomas 1989a: »Kulturanalyse og samfundsanalyse«. I *NordNytt* nr.37.
- Højrup, Thomas 1989b: *Lønkapital under folkestyre. ØD-planernes strukturfølelse og deres ophævelse*. København.
- Højrup, Thomas 1989c: *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*. 4. oplag, m. Forord og Efterskrift. Hørsholm.
- Højrup, Thomas 1990a: »Selvregulering er pointen«. I *Samfundsøkonomen*, 1990:2.
- Højrup, Thomas 1990b: »Fonde med forskellige formål«. I *Netop nu om Økonomi* 1990:4.
- Højrup, Thomas 1990c: »Bryd den onde cirkel«. I *Netop nu om økonomi* 1990:7.
- Højrup, Thomas 1991: »Anders Boserup«. I *Årbog fra Københavns Universitet 1990*.
- Højrup, Thomas 1992a: »Om den strukturelle livsformsanalysen«. *Nordisk Arkitekturforskning* 1992:1, Göteborg.
- Højrup, Thomas 1992b: »Fiskeri og livsform«. I *Limfjordsfiskeri i fortid og nutid*. Limfjordsprojektets Rapport nr.4, Århus.
- Højrup, Th. & Uffe Juul Jensen 1993: »Den suveræne stats krav til borgerne - og borgernes krav til staten«. I *Brugeren viser vej. Markedsorientering i det offentlige på godt og ondt*. Hans Henrik Brydesholt (red.), Frederikshavn.
- Ingold, Tim, D. Riches, J. Woodburn (red.) 1988: *Hunters and Gatherers 1 & 2*. Oxford.
- Kaspersen, Lars Bo 1992: »Forholdet mellem filosofi og sociologi i A.Giddens' strukturteori«. I tidsskriftet *Grus* nr. 36.
- Kaspersen, Lars Bo 1993: »Strukturteori og empirisme«. I tidsskriftet *Grus* nr. 39.
- Kendrick Pritchett, W. 1971: *Ancient Greek Military Practices*. Berkeley.
- Kendrick Pritchett, W. 1974: *The Greek State at War*. Berkeley.
- Kennedy, Paul 1989: *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York.
- Kierman, Frank A. & John K. Fairbank 1974: *Chinese Ways in Warfare*. Cambridge, Massachusetts.
- Klint, Helge 1964: *Saint-Germain*. Det krigsvidenskabelige Selskab.

Koch, Klaus-Friedrich 1974: *War and Peace in Jalémó*. Cambridge, Massachusetts.

Lee, Richard B. & Irven DeVore (red.) 1968: *Man the Hunter*. Chicago.

Lecourt, Dominique 1975: *Lenin og den filosofiske Kamp*. København.

Leibniz, G.W. 1966: *Logical Papers. A Selection*. Oxford.

Linton, Ralph 1936: *The study of man, an Introduction*. New York.

Lloyd-Jones 1965: *The Greek World*. London.

Lukács 1954: *Der junge Hegel*. Berlin.

Marx, Karl 1970: *Kapitalen*. København.

Marx, Karl & Frederick Engels 1975: *Collected Works, Volume 3, Marx and Engels 1843-1844*. Moskva.

Matthiesen, Peter 1965: *Stenalderfolket på Ny Guinea*. København. (*Under the Mountain Wall*, New York 1962)

May, Elmer C., G.P. Stadler & J.F. Votaw 1984: *Ancient and Medieval Warfare*. New York.

Métraux, Alfred 1979: *The History of the Incas*. New York.

Montesquieu, Charles de Secondat 1952: *The Spirit of Laws*. Chicago.

Münch, Richard 1986: *Die Kultur der Moderne: Ihre Entwicklung in England, Amerika, Frankreich und Deutschland*. Suhrkamp.

Münch, Richard 1987: »Parsonian Theory Today«. I A.Giddens & J.Turner (red.): *Social Theory Today*. Cambridge.

Mørkegaard, Ole 1993: *Søen, slægten og hjemstavnene. En undersøgelse af livsformer på åbenrågegnen 1700-1900*. København.

Netting, Robert McC. 1974: »Kofyar Armed Conflict: Social Causes and Consequences«. I *Journal of Anthropological Research*. Vol. 30, nr.3.

Oman, Sir Charles 1987: *A History of War in the Sixteenth Century*. London.

Oman, C.W.C. 1953: *The Art of War in the Middle Ages. A.D. 378-1515*. New York.

Parkinson, G.H.R. 1969: *Logic and Reality in Leibniz's Metaphysics*. Oxford.

Piaget, Jean 1968: *Le Structuralisme*. Paris.

Platon, 1984: *The Laws*, London.

Radcliffe-Brown, A.R. 1931: *The Present Position of Anthropological Studies*. Presidential Address, British Association for the Advancement of Science, Section H, 1931.

Radcliffe-Brown, A.R. 1952: *Structure and Function in Primitive Society*. London.

Rappaport, Roy A. 1968: *Pigs for the Ancestors*. New Haven.

Ross, W.D. 1923: *Aristotele*. London.

Runes, Dagobert D. 1977: *Dictionary of Philosophy*. Totowa, New Jersey.

Saggs, H.W.F. 1987: *Everyday Life in Babylonia & Assyria*. New York.

Salmon, J. 1977: »Political hoplites?« I *The Journal of Hellenic Studies*. Vol. XCVII.

Schmoller, Gustav 1884: *Das Merkantilssystem in seiner historischen Bedeutung*. Berlin.

Schriewer, Klaus 1989: »Tübinger-skolen«s kulturvidenskabelige praksis«. I *Nord nyt* nr. 38.

Schriewer, Klaus 1993: *Die strukturelle Lebensformanalyse. Ein Beitrag zur volkskundlichen Theoriediskussion*. AVK, Marburg.

Schriewer, Klaus 1995: *Waldarbeiter in Hessen*. AVK, Marburg.

Service, Elman R. 1968: »War and our contemporary Ancestors«. I Morton Fried, M. Harris & R. Murphy (red.) *War: The Anthropology of Armed Conflict and Aggression*, New York.

Service, Elman R. 1971: *Profiles in Ethnology*. New York.

Smith, Anthony D. 1986: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford.

Snodgrass, A.M. 1965: »The Hoplite Reform and History«. I *The Journal of Hellenic Studies*. Vol. LXXXV.

Spencer, Herbert 1969: *Principles of Sociology*. London.

Stace, W.F. 1955: *The philosophy of Hegel*. New York.

Svendsen, Knud Erik, m.fl. 1968: *Dansk Pengehistorie*. København.

Thompson, Edward P. 1983: *Herremagt och folklig Kultur*. Stockholm.

Tilly, Charles 1993: *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Oxford.

Turney-High & Harry Holbert 1971: *Primitive War. Its Practice and Concepts*. Columbia, S.C.

Ullman, Walter 1955: *The Growth of Papal Government in the Middle Ages. A study in the ideological relation of clerical to lay power*. London.

Ullmann, Walter 1961: *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*. London.

Vayda, Andrew P. 1967: »Maori Warfare«. I *Law and Warfare*. Red. Paul Bohannan, New York.

Vayda, Andrew P. 1961: »Expansion and warfare among swidden agriculturalists«. I *American Anthropologist* nr.63.

Vernant, Jean-Pierre 1980: *Myth and Society in Ancient Greece*. London.

Wallerstein, Immanuel 1979: *Det moderne verdenssystem I & II*. Oslo.

Warner, W. Lloyd 1930-31: »Murngin Warfare«. I *Oceania* 1930-31.

Weber, Max 1968: *Economy and Society*. New York.

Wedgwood, Camilla H. 1930-31: »Some Aspects of Warfare in Melanesia«. I *Oceania* 1930-31.

Wilson, Charles 1958: *Mercantilism*. London.

Wolf, Eric R. 1982: *Europe and the People without History*. Berkeley.

Østergård, Uffe 1988: *Hvad er en nationstat?* Århus.